

Þórðargleði

Þórðargleði

Þættir úr höfundarsögu

Elíasar Mar

Ritað hefur og saman tekið

Þorsteinn Antonsson

Titill: Þórðargleði
Sagnasmiðjan
@Þorsteinn Antonsson, Óskar Mar
Reykjavík 2011
Kápa: Þ.A. og Háskólaprent
Mynd framan á kápu, Boðberinn: George Grosz
Mynd á bakhlið kápu: Dagur Sigurðarson
Myndir á innábrotum: Loftur
Prentun Háskólaprent ehf
ISBN 978 - 9979 - 9821 - 6 - 6

Efnisyfirlit

Drög að höfundarsögu	7
Lífið er lotterí	14
Bernskan	24
Ástin	41
Fyrstu skáldsögur	61
Heimkoman frá London	74
Mótið í Berlín	81
Atvinnumennska	86
Hughvörf á höfundarferli	93
Ad nauseam	113
Uppruni Þórðar	121
Uppistand	130
Meistarinn	146
Tál	152
Afbrýðisemi	163
Einkaritarinn	171
Eftirmál	181

Drög að höfundarsögu

Bókina byggji ég einkum á óbirtum gögnum Elíasar Mar rithöfundar á Handritadeild Landsbókasafns Íslands, dagbókum hans, bréfa- og greinasafni og öllu því öðru sem hann lagði safninu til og ætlaði til umfjöllunar og útgáfu. Minnst þó handritum útgefna bóka hans sem hann mun hafa varðveitt að mestu frá fyrstu gerð og er að finna meðal gagna hans á safninu. Það efni verður væntanlega verkefni bókmenntafræðinga í framtíðinni. Markmið mitt með bókinni var fremur að leita mannsins en rithöfundarins og þó helst svara við spurningum um höfundarferil hans sem margsinnis hafa verið bornar upp, en ósvarað hefur verið til þessa dags, svo viðunandi hafi þótt. Hvers vegna skipuðust rithöfundarmál Elíasar með þeim hætti sem þau gerðu? Árin um og upp úr 1960 eru einkum nefnd þegar leitað er svara við þeirri spurningu. Elías gerðist fastráðinn prófarkalesari á Þjóðviljanum 1960 og vann við það starf fram til 1992, að blaðið hætti að koma út. Auk þess vann hann við prófarkalestur fyrir útgefendur á þessu tímabili og þýddi tímaritsgreinar. Hann stundaði atvinnumennsku sem rithöfundur frá árinu 1945, á næstu 15 árum gaf hann

út fjórar skáldsögur, ljóðasafn og bók með smásögum. Á þeim næstum fimm áratugum sem síðan liðu uns hann lauk æviferlinum komu út eftir hann smásagnakver og þrjár ljóðabækur, þar af ein að mestu endurútgáfa úr fyrri bókum, önnur að mestu þýðingar. Þessi umskipti hafa gefið mönnum ástæðu til að spyrja ofangreindrar spurningar í opinberum viðtölum og einkasamræðum við rithöfundinn og svörin urðu með ýmsu móti. Í bókinni er reynt að gera þessu álitamáli skil með greinilegri hætti en hingað til hefur verið gert.

Gagnasafn hans var mikið og vel frá gengið frá hans hendi þegar Landsbókasafnið tók við því eftir lát rithöfundarins. Metnaður Elíasar var að varpa ljósi á höfundarferil sinn og persónusögu með þeim heimildum. Og þar með einnig á sögu samkynhneigðra á Íslandi í samtíð hans. Elías var tvíkynhneigður og dró ekki dul á þau afbrigði sín í opinberum viðtölum. Þar sem stöðu samkynhneigðra, svo í bókmenntum sem á öðrum vettvangi, hafa lítil skil verið gerð í rituðu máli opinberlega á Íslandi til þessa þykir við hæfi, áður en lengra er farið út í efnið, að kynna hana í inngangi með einfaldri samantekt.

Málefni samkynhneigðra hafa legið í þagnargildi frá upphafi vega hérlendis sem annars staðar, enda var ekki fyrr en um miðja 19. öld farið að nota slík auðkenni erlendis um kynhneigðir manna. Hérlendis var látið duga að auðkenna samkynhneigt fólk með orðum eins og ergi og öðrum alkunnum ófrægingarorðum. Á allra

vitorði er að hefðbundnar frásagnir af samkynhneigðum eru af guðum en ekki mönnum, enda lúta guðir ekki sömu reglum og mennskir menn í kynferðissökum fremur en öðrum. Samkynhneigðir lifnaðarhættir voru þó virt og viðurkennd félagsleg háttsemi, ekki bara meðal Grikkja heldur Japana (sem lærðu síðina af Kínverjum), á eyjum í Kyrrahafi, meðal indjana í Mið- og Suður-Ameríku og Búddamunka á Indlandi. Einkum er þá átt við samband meistara og lærisveina samkvæmt hefðbundnu rítúali. Slíkt erótískt samband meistara og lærisveins var talið til síðs um allar jarðir allt frá elstu tímum og varðar beinlínis sögu þess manns sem hér verður mest um fjallað. Kynlíf af því tagi sem hér um ræðir hefur fyrr og síðar verið afþreying hástéttarmanna um víða veröld og er það alkunna. Sem dæmi gerðu breskir háskólamenn sveinaást að kveðskapartísku á 19. öld. Hin svonefndu Úraníu-skáld úr þeirra hópi mærdi erótísk sambönd meistara og lærisveina undir rós. Bókmenntalegt afsprengi þessarar tísku meðal skólamanna var skáldið og rithöfundurinn Óskar Wilde (1854-1900), að almenningssáliti einhver þekktasti hommi allra tíma.

Á Viktoríutímanum, um miðja 19. öldina, kom upp mikill strangleiki í kynferðismálum í Bretlandi, en var fjarri því að ná til allra Breta, heldur varð afleiðingin tvöfeldni í siðrænum efnun; lífsnautnastefna í skemmtihverfum borganna vóg salt við skírlífisöfgar valdastéttanna. Þau hverfi Lundúnaborgar kynnti Elías sér meðan á ársdvöl hans stóð í þeirri borg, 1949-50,

og var þá orðinn nógu reyndur eftir heimkomuna til að koma út úr skápnum. Á nýfrjálsri tíð, uppúr lokum fyrri heimsstyrjaldarinnar, urðu til í menningarkimum Evrópu bókmenntir þar sem fjallað var með óheftum hætti um samkynhneigt lífurni fólks sem ól aldur sinn í útlegð frá hinum ríkjandi þjóðfélagshefðum, svo sem bækur hins franska afbrotamanns Jeans Genets sem telst frumkvöðull homma-bókmennta nútímans, en skrifaði eingöngu um mannlíf sem enganveginn getur talist venjulegt, þjófa og vændisfólk og aðra menn sem alla sína ævitíð voru upp á kant við borgaralegt siðferði, ekki bara í kynferðismálum heldur einnig flestu öðru. Þótt farið væri að skrifa og gefa út hommabókmenntir að mestu án þegar kom fram á 20. öldina gerðust þær framan af utan við heim venjulegra manna; í fantasíuheimi eins og sögur markgreifans de Sade (1740-1814) og annarra öfgamanna (Huysmanns), og gekk þar allt snurðulaust fyrir sig í kynferðismálum þegar að kynlífi kom. Eða sögur af þessu tagi gerðust meðal borgaralegs fólks, misvel efnum búins, og voru þá fullar af sársauka og angist þess sem líður fyrir að vera öðru vísi en aðrir (Hubert Selby).

Eftir að stórvirkar getnaðarvarnir komu til sögunnar á síðustu áratugum 20. aldar óx frjálsræði í kynlífssökum til mikilla muna og samkynhneigð, sem annarskonar kynlíf, varð mönnum minni samviskuraun en löngum áður, svo í bókmenntum sem á öðrum vettvangi mannlegrar breyttni. Þótt samkynhneigð hafi af ýmsum orsökum orðið Íslendingum minni samviskuraun á

síðustu árum en ætla má um flestar aðrar þjóðir, a.m.k. þegar að metorðum kemur, getur hún varla talist vera efni birtra bókmennta til þessa héraendis, ólíkt því sem gildir um nágrannalöndin. Homma-bókmenntir í menningarlöndum Vestur-Evrópu og Norður-Ameríku eru margskonar og fjalla m.a. núorðið oft en ekki blygðunarlaust um hamingjusamt borgaralegt lífverni samkynhneigðs fólks. Markmiðið með þessari bók er m.a. að greiða fyrir útgáfu slíkra bókmennta, Elíasar sem annarra höfunda, ritaðra sagna hans og annarra manna sem enn hafa ekki fengist birtar.

Í þessum drögum mínum að höfundarsögu Elíasar Mar er tilgreindur þáttur í þroskasögu hans rakinn með öðru efni og því ekki ólíklegt að lesanda kunni að þykja full langt gengið í frásögninni. Fæst af því sem fram kemur í gagnasafni hans um menningarkima samkynhneigðra Íslendinga og útlendinga á árunum um og upp úr miðri síðustu öld er þó tekið fyrir í þessari bók. Elías aflaði sér um ævina mikils fróðleiks um málefni samkynhneigðra, innlendra sem erlendra; hann átti í bréfaskiptum við sérþarfafolk af því tagi sem hann var sjálfur og stundaði dagbókaskrif í nærfellt sjö áratugi. Svo virðist sem hann hafi varðveitt allt sem honum barst um efnið.

Nokkur orð um dagbækur Elíasar. Hann færði þær frá því hann var á fjórtánda ári og fram yfir áramót 2007. Frá og með árinu 1938 ritaði hann daglega pistla af þessu tagi í vasabækur af algengustu gerð, þrjár dagar á síðu, en fór á síðasta áratug 20. aldarinnar að nota innbundnar árbækur, ein síða fyrir hvern dag. Þær

bækur voru gefnar honum á vinnustað, alltaf rauðar, uns útaf því var brugðið og honum færð svört árbók. Elías var vanafastur maður og þetta varð til þess, að hann tók að færa náttbók sem hann kallaði Njólu og þýðir nótt á gamalli íslensku. Keypti sér sjálfur nýja rauða bók af sama tagi og áður til daglegs brúks. Í Njólu skrifaði hann næturhugleiðingar, andvökuþanka og þesslags, mjög í þá veru sem hann hafði löngum ætlað að beina skrifum sínum sem rithöfundur en aldrei tekist svo nokkur mynd yrði á, að frátöldu lítilsháttar af óbirtum skáldskap um samkynhneigð meðal gagna hans. Hann átti alltaf eftir óskrifað mikið af ævisögulegu efni, svo sem um ömmu sína og fósturu. Eftir hann liggja aðeins nótur og hugleiðingar um óunnið verk af því tagi. Fullunnið ævisögulegt efni er eingöngu í greinum hans og ef til vill má segja sama um nokkrar smásögur hans, að þær varpa ljósi á ævi hans sjálfs, svo sem sagan Átökin um Skólavörðuholtið.

Það er skemmst frá því að segja, að Elías fór aldrei á langri ævi út fyrir rammann í dagbókaskrifum sínum, svo knöpp sem þau eru um allan frágang. Flest árin, ef ekki öll, lagði hann handritaðan lista á tilskornum blöðum aftast í hverja bók yfir það helsta á árinu í lífi hans sem reglubundið getur talist en þó þess virði, að álitu ritarans, að vera skrásett, tilgreinir á listunum lesnar bækur á árinu, bíóferðir, innkaup í krónum og aurum svo nokkuð sé nefnt. Hinar eldri vasabækur einkenna persónuleg tákni yfir endurtekin atriði. Hann getur alltaf fullu nafni fólks sem hann kynnist í fyrsta sinn, alltaf

með sama orðalagi, árin öll sem hann ritaði dagbækur. Skriftin er skýr fram á síðustu æviár en svo smágerð að hægast er að nota stækkunargler við lesturinn.

Íslenska Þjóðfélagið hefur á undanförunum árum orðið þekkt á alþjóðavettvangi fyrir frjálslýndi í málefnum samkynhneigðra. Því hlýtur innlend útgáfa bókmennta af þessu tagi að vera tímabær.

Lífið er lotterí

Við strákar úr Fína hverfinu í sunnanverðu Skólavörðuholti vorum stundum að flækjast í miðbæ Reykjavíkur á árunum 1954-'55, líklega á aldrinum 11-12 ára, og ég, sem nú efni í höfundarsögu Elíasar Mar rithöfundar, steig einn vordag sem snöggvast í sólskini á þessari löngu liðnu tíð innfyrir dyr á veitingastaðnum Adlon í Aðalstræti, Langa bar. Opnað hafði verið út í hlýindin og ég, ofvirkur krakkinn, var kominn í gættina áður en mig varði. Mér dimmdi fyrir augum. Svo sýndust mér opnast fyrir sjónum mér göng inn í myrkrið og vofulegir menn birtast í reykjarkófi sem sátu eða héngu við bord meðfram viðarklæddum veggjum, hreyfingarlitlir, líkt og ofan í vatni, gráir og guggnir, jakkafötin svört, þvæld, hárið úfið og hvítir skyrtukragarnir trosnaðir í brotinu. Kaffisteggur í lofti í bland við svitalykt og þef frá áfengisblandi. Ég hörfaði aftur út í sólskinið með tákmynd greipta í huga minn fyrir lífstíð sem varð mér tákngildi örvæntingar þótt vafalaust hafi verið fullmikil einföldun. Við hverfis-strákarnir áttum líka stundum leið um Týsgötu, þar hjá sem kommastaðurinn Þórgata 1 var starfræktur. Mynd sem einnig er greipt í hugann:

Nokkrir menn koma út fyrir dyr reikulir í spori í slitróttum samræðum, fálma eftir frakkaermum, og sterklegur maður í svörtum jakkafötum, gljádum og slitnum, breiðleitur, krítarfölur, með svartan hárlubba, stígur í átt til mín líkt og í myrkum draumi, og segir undarlega þýðum rómi: „Ætlar þú að kaupa myndirnar mínar þegar þú ert orðinn stór?“ Áratugum síðar spurði ég kunningja minn Elías Mar heima í stofu hans við Birkimel um myndlistarmanninn Þórstein Þórsteinsson, sem flestum er gleymdur, en ég hafði vitað af lengi og alltaf tengt þessu hugstæða minningarbroti. Elías féllst á þau líkindi, eftir lýsingu minni, sem hann áleit vera á þessum félagu sínum, löngu látnum, og rifjaði upp göngu þeirra féлага yfir Mosfellsheiði að vetrarlagi. Þá hafði snjóað inni á bænum Svartagili í Þingvallasveit hjá Markúsi bónda nokkra miðsvetrardaga 1951 og þeir síðan gefist upp á að bíða betra veðurs, ösluðu í þungri færð vestur yfir heiðina með viðkomu í Gjúfrasteini þar sem frú Auður tók á móti þeim með kaffi, húsbóndinn fjarri, líklega við ritstörf á suðlægari breiddargráðu. Eins og flesta aðra daga hafði Elías það af að hlusta á klassíska músík þessa daga hjá Krúsa á Svartagili sem hafði orð á sér fyrir allt fremur en áhuga á tónlistarklassík. Var það útvarpíð?

Þýðingavinna fyrir blöð og tímarit, auk prófarkalesturs, var helsta iðja Elíasar Mar eftir að hann gerðist fastráðinn á Þjóðviljanum 1960, en hafði verið afkastamikill við ritstörf og útgáfu áratuginn á undan,

reyndar skrifað af kappi frá því hann var barn. Hann safnaði frímerkjum á fullorðinsárum sér til afslöppunar. Varði degi í að raða safni sínu og sinnti þá víst ekki öðru. Mikil og fjölbreytt bréfaskipti við vinafólk erlendis juku á frímerkjasafnið og innlendir vinir vissu hvað kom honum best eftir dvöl erlendis, komu með pakka sem var vel þeginn. Hann leysti einnig orðagátur sér til afþreyingar, krossgátur og myndagátur, og fékk stundum verðlaun fyrir. Seinni hluta ævinnar tók hann ekki svo djúpt í árinna sem áður í samskiptum og skrifum, lét oftara duga grallaraskap, og opinber viðtöl báru það með sér. Mér er eftirminnilegast svar hans í opinberu viðtali við spurningunni hvers vegna hann hætti að skrifa, eitt af mörgum: „Ég þurfti þess ekki. Guðbergur er búinn að skrifa það allt!” Tilvísunin er á vin hans um langt árabil, rithöfundinn Guðberg Bergsson.

Bóhemlíf var alltaf fyrirferðarmikill þáttur í lífi Elíasar frá því hann hætti í stúkunni hálfþrítugur og meðan honum entist þrek til. Vinur hans stóran hluta ævinnar, Árni Bergmann gagnrýnandi á Þjóðviljanum fyrir á árum og síðar rithöfundur, dregur með eftirfarandi orðum saman álit sitt á því hvað helst hafi orðið til að Elías breytti um stefnu upp úr 1960, hvað ritstörf áhrærir, og segir alkóhólisma hafa ráðið þar miklu. Elías hafi haft tilhneigingu til að afneita sínum vanda, segir Árni og heldur áfram:

Það gerir hann til dæmis í samtölum við Hjálmar Sveinsson. En hann lét það yfir sig ganga að allskonar

menn kæmu til hans seint á kvöldin með brennivín hvenær sem þeim datt í hug og slægju þeir síðan saman í bokku hjá góðum bílstjóra – og þetta gekk svona árum saman. Elías reyndi að halda sjálfsvirðingunni með því að mæta vel í vinnu (vélræna spaltalesningu á dagblaði) og leggjast ekki í túra. En þetta voru lífshættir sem draga allan þrótt úr heldur veikbyggðum skrokki og gefa ekkert næði til að skrifa í alvöru.

Hann skrifaði mikið framan af – af því það tekur tíma að drekka sig inn í alkóhólismann og af því allt gekk frekar vel fyrstu árin. Vantrú hans á sjálfan sig er alltaf fyrir hendi. Hún magnast svo þegar bæði hans borgaralegi útgefandi og hans krístíski samherji (Bjarni frá Hofteigi) bregðast. Og síðan er annað: Elías er milli steins og sleggjú enn fremur en aðrir höfundar af hans kynslóð. Yfir þeim öllum vofir Halldór Laxness í sinni stærð. Elías eignast svo að auki ástvin af næstu kynslóð sem verður honum fremri í skáldskap. Hvernig átti hann að komast hjá vanmetakennd? Eða því vonleysi sem einkennir útlagahöfunda? [...] Hann er sem höfundur hikandi gagnvart hómósexúalítetinu sem þó var hans stærsta existensíala spurning – og hann er hikandi sem skáldsagnahöfundur á milli raunsæishefðar og uppreisnar gegn þeirri hefð.

Heima hjá sér í stofunni í blokkinni við Birkimel sagði Elías mér margar sögur af kunningjafólki sínu. Hann brá upp svipmyndum, oftast en ekki skoplegum. Ég sat á móti honum við símaborð í reykmettaðri stofunni. Að baki okkar er stofugluggi að garðinum og blokkinni

fyrir handan og bílastæðið, svaladyr mér á hægri hönd. Hann talaði hægt og skýrt og af aristókratískum virðuleika sem hann kann að hafa tamið sér árið sem hann bjó í London, 1949-’50. Um suma þessara manna sem hann færði til frásagnar hvatti hann mig til að skrifa greinar, meðal annarra Þórstein Þórsteinsson, Þórð Sigtryggsson, Harald Hamar, Ásmund frá Skúfstöðum, Þorstein frá Bæ. Og mér varð nokkuð úr efninu í umsjá hans.

Elíasi varð ekki meira úr ásetningnum að skrifa sjálfsuppgjör en nokkur minningabrot, þótt verkefnið yrði honum hugstæðara eftir því sem lengra leið á ævina. Síðustu árin fyrir aldamótin uns hann féll frá 2007 ritaði hann minningabrot í Njólú sem hann vænti að geta látið sér verða meira úr. En vandi hans var, að lífsreynsla hans og samfélagsaðstæður áttu ekki samleið að sjálfs hans álitu og líklega allra sem til hefðu vitað, og ekkert meira varð úr. Hann bjó á Birkimel 6A í eigin íbúð áratuginn sem ég þekkti hann, þann síðasta sem hann lifði, þeirri fyrstu sem hann eignaðist, og hafði þá unnið fulla vinnu í áratugi á Þjóðviljanum. Honum reiknaðist svo til að hann yrði 102 ára þegar hann lyki afborgunum vegna íbúðarkaupanna og hafði boðið til veislu kunningjaliði þann dag. Slíkur var hans húmor. Hann var lélegur til gangs áratuginn sem ég þekkti hann. Ég sá hann aðeins einu sinni utandyra. Hann þurfti að fara að „lotta”, eins og hann kallaði það, sem hann gerði vikulega, og nán vinkona hans, útvarpsskonan Andrea Jónsdóttir, hafði að reglu að aðstoða hann við en ekki

komist til þess af einhverri ástæðu og ég tók að mér að koma honum á milli heimilis og Melasjoppunnar. Mjór og langur, uppábúinn í rúðóttum herragarðsjakka, brúnleitum, dálítið velktum, með silfurbúinn staf í hendi, riðandi líkt og á fuglsleggjum, minnti hann mig þá stund á heldri mann úr breskri sjónvarpsmynd um hnignun aðalsins breska. Fyrst nú utandyra vottaði fyrir falsettu í málhreimnum, og í fasi hans í ökuferðinni um Melahverfið örlaði fyrir hneigðum hins hálfátræða manns fyrr á árum, auk þess aðalsmannslega í fasi hans.

Fyrstu búsetuárin á Birkimelnum fór hann gangandi í góðviðri yfir í kirkjugarðinn handan Hringbrautarinnar þar sem móðir hans og amma eru grafnar. Hann fylgdi þeim vana alla ævina, meðan hann gat, að heimsækja reglubundið leiði þessara tveggja kvenna sem hann hafði alltaf sterkastar taugar til. Í garðinum dokaði hann í gönguferð sinni við leiði þjóðkunnra manna. Á þeim tíma sem ég þekkti hann lét hann sér nægja að ganga kringum Melablokkina, heimkynni sín, þegar sólar naut og þörfin fyrir útiveru varð megn. Ég sá aldrei á honum, að það háði honum að komast ekki undir bert loft, nær að halda að hann þrifist best í molluhita, geymslulofti, tóbaksreyk, sem ævinlega einkenndi íbúð hans sumar sem vetur.

Skipulag og hástéttarlegt viðmót átti vel við hann í smáu sem stóru. Hann átti fleiri skrafvini en mig af báðum kynjum síðasta áratug ævinnar og gilti sama um alla; boða þurfti komu sína með góðum fyrirvara, helst upp á mínútu, og hann mat það við

gestinn ef gekk eftir um stundvísina. Fyrstu árin sem ég þekkti hann voru kaktusar á breiðri gluggakistu stofunnar, fyrirferðarmiklir og framandi, og líkast því sem þeir grétu níkótíni eftir margra ára samveru við stórreykingamanninn. Um þrif á íbúðinni þýddi ekki að tala. Sjálfur var heimamaðurinn sóttur vikulega í bað út á Granda á árunum sem ég þekkti hann, og vantaði það eitt upp á eftirlætið á baðstaðnum, að hann mátti ekki reykja þar innanhúss. Hann lét færa sér tilbúinn mat einu sinni á dag, borðaði afganginn á kvöldin. Frekari þjónustu vildi hann ekki þiggja heima við; alls enga kerlingu frá borginni með tuskur á lofti um hillur og glugga. Kerlingu með nefið niðri í hverri hirslu? Aldeilis ekki!

Baðherbergið og hreinlætistækin voru ólýsanleg. Ekkert fyrir mínum sjónum heima hjá honum virtist bíta á þennan kunningja minn af því sem flestir telja ögra heilsu sinni. Umhyggja hans fyrir eigin líkama var annað mál. Líka reglusemin við frágang eigna hans innanhúss. Hver hlutur átti sér sinn stað í íbúðinni og talaði til hans eigin máli. Regluverkið vísaði á þörf fyrir að lifa eigin lífi þótt ætti sér ekki samsvörun við líf langflestara meðborgara hans. Á efri árum leiddist honum varla nokkurn tíma þótt hann væri einn, eftir orðum hans. Hann las prófarkir heima fyrir útgefendur og hafði alltaf yfrið nóg að iðja þess utan, þótt enginn segði honum beinlínis fyrir um verkefni og hann kæmist ekki út úr húsi svo dögum skipti. Hann var á sinn hátt aldrei einn og hafði síst beyg af myrkri, hvað

þá að skammdegið þyngdi lund hans. Þessi mjóslegni hávaxni maður með djarfmannlegt tillit, þótt hefði fuglsbein fremur en manns, eins og hann sjálfur orðaði það,— með afturdreginn hnakka, andlitið frammjótt og oftast á svipinn eins og hann væri að rýna í eitthvað sem aðrir ekki sáu. Svartar buxurnar hólkuðust um fæturna sem hann sveiflaði öðrum yfir hinn í ljósbrúna stólnum með plastáklæðinu við gluggann þegar honum var skemmt í samtali við gest sinn í stólnum hinum megin við símaborðið. – Lyfti undir lærið með annarri hendi, veifaði með hinni gylltu munnstykki með sígarettu og fingrum sem virtust skapaðir til að ná langt í orgelleik sem hann hafði lært í bernsku og stytta sér stundir við ef ekkert annað lá fyrir. Í bókahillunni á bakvið hann voru bækurnar úr eigu meistara hans í orgelleik og fleiru, Þórðar Sigtryggssonar, sem Þórður hafði gefið honum veturinn 1950-’51 og lutu að hástéttasiðum og beðmálum framandi þjóða, stórar um sig og samstæðar, gylltar á kjölinn og virðulegar. Milli Elíasar og orgelsins við innvegg stóð þriðji hægindastóllinn frammi á gólfi. Hann benti, sagði með virðuleika en þó kíminn ef ókunnugur var það sinnið á ferð í húsakynnum hans: „Varaðu þig á að setjast ekki í þennan stól. Þetta er stóllinn hennar Málfríðar! Já, krosssaumurinn hennar er á púðunum.” Gretti sig. Vinkonan, Málfríður Einarsdóttir skáldkona, gat verið mesta meinhorn þegar hún vildi svo við hafa.

Símtólið á borðinu milli okkar rauf stundum samtalið með grimmilegu murri, gersamlega úr takti

við það tónaflóð sem farið var að flæða frá símtækjum landsmanna innanhúss og utan – ef hann hafði ekki tekið það úr sambandi vegna mikilvægis umræðuefnisins. Þurfti þá að fylgja máli sínu eftir með léttri og lýsandi gamansögu af náunga sem helst kom við sögu, ekki með ættfærslum og ártölum eins og algengt er, heldur útlitslýsingum, tilvísunum í samtöl. Bókahillan að baki hans náði inn á við að bleikri kommóðu sem hafði fylgt honum frá því hann fæddist – neðsta skúffan verið vagma hans. Sjónvarpið stóð við vegginn á móti honum og við gangvegginn bókahillur að dyrunum fram. Til hliðar við mig var svalahurðin og orgelið, svo rennihurð að svefnherberginu og bókahillur að dyrunum að ganginum. Inn um opnar svefnherbergisdyrnar blasti við tvíbreitt, óumbúið rúm. Þar var einnig skrifborð, lítið og af einfaldri gerð.

Innanhúss lifði hann í eigin tíma. Hann var morgunsvæfur, var illa við að vera ónáðaður fyrir klukkan eitt á daginn. Hann sagðist vera fréttafíkill og hlusta nokkurn veginn á klukkutíma fresti á fréttir útvarpsins og þá komst enginn upp með að ónáða hann. Allra verst var honum við ónæði frá síma eða útidyrum ef hann var að hlusta á sígilda tónlist sem hann gerði daglega í klukkutíma hið minnsta, og hafði þá tekið símann úr sambandi. Nóteraði svo í dagbók sína hvaða tónverk hann hefði hlustað á þann daginn, lét fylgja tónfræðilegar upplýsingar, ópus, moll og hvað það heitir.

Margar bókana í hillunum voru áritaðar af höfundunum, enda flestir af hans kynslóð og hinna

eldri verið kunningjar hans einhvern tíma á lífsleiðinni. Minnið minnti á dreka í ævintýri sem engu gleymir. Gjörhugull um allt sem hann færði í tal. Líkast var því að hann brygði upp fyrir hugarsjónum sínum umræðuefninu og héldi því kyrru fyrir rósemd geðsins meðan hann grandskoðaði það, og alvaran vóg salt við kómíkina sem alltaf var til staðar.

Fyrstu árin sem ég heimsótti þennan kunningja minn á Birkimel voru kaktusarnir í leirpottunum í gluggakistunni teknir að vaxa hver inn á annan og slúta fram í stofuna líkt og þeir seildust til stólsins hennar Málfríðar. Þeir höfðu staðið á sama stað í tuttugu ár. Dagbók Elíasar 18. júlí 1967:

“Málfríður (Einarsdóttir) heimsækir mig um hádegið og gefur mér 17 litla afleggjara af kaktusum, og á ég þá 22. Ég kaupi mér nýtt blómaker og gróðurmold, og við plöntum þessu í kerid.”

Ég kynnti sambýliskonu mína í einni heimsókninni fyrir Elíasi og hún hafði á orði hve vel kaktusarnir þrifust. Hann bað hana þá að losa sig við þessa óheimslegu fyrirferð fyrir fullt og allt, enda var því líkast sem kaktusarnir væru á leið yfir í stólinn hennar Málfríðar, sem segist á einum stað í bók sauma krosssaum til að víkja frá sér martröðum úr frumbersku sinni. Ég bar þá út í bíl einn af öðrum. Þegar til kom þrifust kaktusarnir ekki í gróðursældinni heima í Hveragerði. Innan árs voru þeir allir dauðir. Kannski af níkotínskorti eftir árin öll í stofunni við Birkimel.

Bernskan

Elías kom í heiminn fyrir stundarkynni foreldranna, hann missti móður sína, Elísabetu Benediktsdóttur, 1925, þegar hann var liðlega eins árs, og bjó eftir það einn með móðurömmu sinni. „Persóna hennar fylgir mér ætíð,” skrifaði hann meðal minnispunkta sinna um Guðrúnu Jónsdóttur, ömmu sína. Guðrún lést þegar hann var á átjándu aldursári. Hann bjó áfram í sama herbergi inn af trésmiðju á Hverfisgötu 80. Hann var á þeim tíma nemi í Kennaraskólanum, 1942 til vors 1944, en hætti svo náminu og átti þá vetur eftir. Ástæðan var fjárskortur og einnig sú að námið við skólann var lengt um ár. Hann tók að stunda launaða vinnu, m.a. á Alþýðublaðinu ('45-'46). Á sumrin var hann í vegavinnu. Sumarið '44 vann hann við skurðavinnu í Kleppsholti fram í ágúst, fór svo að vinna fyrir herinn við Reykjavíkurflogvöll. Á þessu sumri gafst honum tími til að kynna móðurfólki sínu á ferðalagi um Húnavatnssýslu, Ásabyggð og Vatnsdal, með vini sínum og leikfélagamönnum af Hverfisgötunni, Ásgeiri, syni Magnúsar Storms sem svo var kallaður.

Það var fremur fóstursonurinn en fósturstran sem las minningargreinarnar í Mogganum, svo áhugasamur var hann alla tíð um persónusögu manna. Hann kallaði Guðrúnu Mömmu með stórum staf til aðgreiningar frá þeirri konunni sem látin var. Faðir hennar hét Jón Erlendsson og var frá Sveinstöðum í Húnaþingi, ættin kennd við Grímstungu í Vatnsdal, og skyldleiki við heiðarbóndann Björn Eysteinnsson sem bjó nokkur ár með fjölskyldu sinni frammi á Grímstunguheiði þar sem hann reisti sér bæ og nefndi Réttarhól. Björn Eysteinnsson fór í þessu sem öðru eigin leiðir svo að orð er enn á gert. Þau voru systkinabörn, hann og Guðrún. Móðir hennar var Anna Magnúsdóttir úr Viðey. Anna lést þegar Guðrún var 16 ára gömul. Eftir það bjó faðir Guðrúnar áfram með ráðskonu á Hausastöðum á Álftanesi, en hætti svo búskap eftir fáein ár og dóttirin fluttist til Reykjavíkur. Hún fór þar í vist til Helga Helgasonar smiðs sem kunnari varð fyrir tónsmíðar. Í vistinni hjá Helga mætti hún vinnuhörku, sagði hún Elíasi. Eftir ár fór hún til frú Þórdísar Thorsteinsson sýslumannsekkju sem rak mötuneyti fyrir skólapipta í Þingholtunum. Hjá Þórdísi var Guðrún í þrjú ár og líkaði vel.

Næst var hún gangastúlka á Hótel Íslandi í tvö ár. Hún lýsti fyrir Elíasi eftirminnilegu fólki úr starfinu þar á hótelinu og kann það að hafa orðið honum fyrirmynd að lýsingum hans á eigin kynnum af þjóðkunnum mönnum í samræðum við kynnisfólk sitt og hefði betur

skrifað um slíkt efni. Hannes Hafstein kvað hafa ort brag um Guðrúnu.

Hún var tvö ár í vist í Keflavík og þar á eftir ár á bænum Bakka í Melasveit. Þar líkaði henni svo illa að hún varð afsinna frekari sveitaveru um ævina og hélt því að fóstursyninum, að slíkt líf einkenndi fáfræði og vinnuharka. Elías var alla tíð borgarbarn.

Guðrún Jónsdóttir lærði kjólasaum í Reykjavík um 1891. Hún var sumarlangt í vist vestur á fjörðum og kynntist þar móðurafa Elíasar, Benedikt Þorsteinssyni. Þau Benedikt settust að á austurlandi. Benedikt var í húsmennsku á Brekku í Mjóafirði 1895 ásamt konu sinni og þar eignuðust þau sitt fyrsta barn, soninn Guðmann Elías, þá 24 ára bæði. Bjuggu svo í Vogum í Vopnafirði, heimabyggð Benedikts, og þar fæddist þeim dóttirin Elísabet 1901. Af því leiðir að ef Guðrún hefði ekki treyst sér til að taka dóttursoninn að sér eftir dótturmissinn hefði hann verið sendur til Vopnafjarðar og saga hans orðið ólík því sem nú er. Næst fluttu þau hjón til Akureyrar. Kvenréttindakonan Aðalbjörg Sigurðardóttir mundi fjölskylduna frá þeim árum og sagði í samtali við Elías um hana: „Merkilegt fólk og óvenjulegt.“ Á þessum tíma var Benedikt sjómaður og vann inn í milli sem daglaunamaður í landi, drakk þá ótæpilega. Hjónabandið var ástlítið og endaði með skilnaði á Akureyrarárunum. Eftir það kvongaðist Benedikt aftur, Jóhönnu Sigurlaugu Símonardóttur (d. 1927), og átti með henni börn. Þessi móðurafi Elíasar dvaldi síðustu árin á elliheimili í Hafnarfirði og hafði

tekjur af að skera tóbak fyrir efnakarl nokkurn. Benedikt var hærður vel, en skegglaus alla sína tíð.

Guðrún vann fyrir börnunum með saumaskap eftir skilnaðinn auk þess sem hún tók þátt í að koma upp lystigarði Akureyringa undir stjórn frú Schiöth. Minntist með hlýju samstarfsins og talaði um „garðinn minn” við Elías. Guðrún kostaði son sinn og alnafna hins yngri Elíasar til náms í rafmagnsfræði í Stavangri í Noregi. Guðmann Elías eldri dó úr spænsku veikinni í Stavangri 1918 og hafði þá ekki lokið námi. Guðrún var miður sín eftir sonarmissinn en dóttirin Elísabet sagði við hana: „Ekki gráta mamma, þú hefur þó mig!” Fimm árum síðar var Guðrún orðin fóstura hins yngri Guðmanns Elíasar, eftir fráfall dótturinnar.

Þær Guðrún fluttu til Reykjavíkur 1916. Elísabet vann á saumastofu næstu árin. Í júlí 1924 eignaðist hún barn eftir stundarkynni með sjómanni. Hún dó úr berklum og hefur líklega sýkst af óhreinni flík í vinnunni, áleit Elías. Þegar hann bjó í Hafnarstræti 8 fór hann fyrst að muna eftir sér. Hann skrifaði í náttbókina Njólu:

Það sem ég man úr Hafnarstræti 8, þó varla í „rétttri röð”: Kíghóstinn: er Þórður Thoroddsen læknir tók stundaklukkuna af veggnum og vakti athygli mína á pendúlnum svo að ég næði andanum í einu versta hóstakastinu. – Þegar menn voru að fara með bátinn úr portinu til að róa honum út í Þerney að sækja þangað hey. – Dularfullu hreyfimyndirnar á efra hluta gluggatjaldsins, en húsgaflinn var víst notaður sem

kvikmyndatjald ljósmyndara og kvikmyndafluktara í verslun Austurstrætismegin. – Einhver sat með mig við orgelið, og ég var að hamra með litlu hnefunum mínum á hljómborðið. Var það móðir mín helsjúk (sem hún hlýtur að hafa verið orðin)? – Gunna frænka (Bjarnadóttir?) sat við stofuborðið og horfði ásamt mér og ömmu minni á myndirnar sem birtust á gluggatjaldinu. – Er ég reyndi að elta stóra flugu í nánd við vaskinn sem var á milli gluggans og dyranna út í bakgarðinn. Ég náði flugunni að sjálfsgöðu ekki, en amma mín tók eftir því, að um leið kallaði ég í sífellu: „Ninna! Ninna!”, en það hafði móðir mín haft sem gælunafn eins og Betu-nafnið. – Þegar amma mín fór með mig upp langan og snúinn bakstigann með þvott í körfu til að rulla hann í gamaldags taurullu. – Þegar ég sá drukkinn mann í fyrsta sinn. Það var roskinn skipstjóri, Guðmundur Guðnason á Bergstaðastræti. Hann hafði verið að sjússa sig hjá Gunnari kaupmanni Gunnarssyni og kom óboðinn inn og settist; var með snúíð yfirskegg, harðan hatt sem hann tók ekki ofan. Er hann fór, valdi hann bakdyrnar. Þar í ganginum rak hann olnbogann óvart í olíuvélina sem allur matur var soðinn á. Sem betur fer var slökkt á vélinni þessa stundina, því að hún valt um koll og stór súpupottur skall í gólfíð með því sem í honum var. – Gíslína Pálsdóttir spákona kom oft og var þá farin að búa með Jakobi Guðmundssyni, geðveilum manni, bróður Eggerts Gilfers og Þórarins [...] Ég man furðu vel hvað var á veggjunum í þessari stofu í Hafnarstræti 8: á norðurveggnum, fyrir ofan litla dívaninn minn þar sem ég lá í kíghóstanum og með graftarkýlið sem ég fékk undir holhöndina þegar ég var á fyrsta ári, hékk gömul stundaklukka. Á austurveggnum,

fyrir ofan rúmið, var stór eftirprentun af svissnesku landslagi: vatn og skógur og há fjöll, og einhver lítill hús nálægt vatnsbakkanum. Á suðurveggnum var glugginn út í bakgarðinn, og í kistu hans stóð stór pottur með óræktarlegri lilju. Milli gluggans og bakdyranna var vaskurinn (eins og áður er sagt), en fyrir ofan hann hékk stór og mjög þungur spegill og hafði áreiðanlega verið áður notaður sem skipsspegill. – Vesturveggurinn var hátíðlegasti og skrautlegasti veggurinn, enda stóð orgelið við hann. Efst í miðju ofan við hljóðfærið var stór mynd í gylltum sporöskjulögudum ramma af Guðmanni Elíasi Benediktssyni móðurbróður mínum [...] fyrir neðan þessa mynd, í dökkum ramma, var ílöng ljósmynd frá Siglufirði þar sem sást yfir alla byggðina, verksmiðjurnar og „annleggið” svokallaða úti á pollinum. – Beggja vegna við þessa mynd héngu sín til hvorrar handar tvær myndir í fremur litlum sporöskjulögudum römmum gylltum: nær dyrunum fram í forstofuna mynd af móður minni 18 ára í „danskri dragt”, nokkuð síðri kápu og með barðahatt; nær bakdyrunum hékk svo í samskonar ramma mynd af mér ársögmlum og akfeitum. Það er eins og mig minni að þar fyrir neðan hafi hangið mynd sú af fyrstu flugköppunum sem til landsins komu og voru að fljúga milli Evrópu og U.S.A. En hvar var þá stóra teikningin hans Samúels Eggertss. af Hallgrími Péturssyni í predikunarstólnum? Hún hlýtur að hafa verið á veggnum fyrir ofan kommóðuna. Og á kommóðunni hljóta að hafa staðið: myndin af Guðmanni og gagnfræðaskólabræðrum hans, brjóstmyndin af Benedikt afa mínum og „sparimyndin” af móður minni í upphlut og með silfur-stökkabelti, sitjandi við borð. Þar hefur líka verið eina ljósmyndin sem til var

Þá af Guðrúnu ömmu minni, tekin á Vopnafirði 1900 þar sem Guðmann Elías stendur við hlið hennar. Þar gekk hún með móður mína, er myndin var tekin. – Í þessari stofu átti sér líka stað fyrsti fundur þeirra Guðrúnar og föður míns, en þeim fundi man ég að sjálfsögðu ekkert eftir, enda nýorðinn árgamall og hef áreiðanlega sofið, meðan á þeim dramatísku og óbilgjörnu orðaskiptum stóð. Það var eins gott. Þau fóru víst líka fram á lægri nótunum, til frekari þunga hvers orðs. [...] Hvenær sáust þau næst? Það veit ég ekki, en allavega man ég að hann heimsótti okkur a. m. k. einu sinni á Grundarstíg 8, færði mér einhverjar gjafir, stansaði og þáði kaffi. Ég er afskaplega feginn og hrifinn af þeirri heimsókn; man að ég lá á bakinu á gólfinu, sprikláði út öllum öngum, hló og skríkti og spurði föður minn beint út: „Pabbi, ert þú með tilla? Ég er með tilla.” Hann mun hafa svarað eitthvað á þessa leið: „Ojá, það hefur mér nú orðið á að vera með tilla.” Amma mín rifjaði oft upp þennan atburð og hafði gaman af.

[...] Nokkrum atvikum man ég ekkert eftir, en var sagt frá síðar: flutningi móður minnar heilsjúkrar á Franska spítalann; henni auðnaðist ekki að komast heim í Hafnarstrætið aftur. – Ég man óljóst eftir Önnu gömlu sem bjó á loftinu og var móðir uppkomins pílt, Valda, sem farinn var að setja upp verslanir með jafnaldra sínum er kallaður var Silli. Þá konu hittum við svo löngu síðar við messu í Dómkirkjunni. – Ég man afturámóti ekkert eftir örlagaríku jólanóttinni 1925, er skírnavottur minn, Ársæll Gunnarsson (kaupmanns), tók inn eitur á skrifstofu föður síns og var næturlangt að senda frá sér ámatlegar kvalastunur. Það var komið að honum látnum

um morguninn, og örlög hans urðu öllum harmdauði. – Ekkert man ég heldur eftir því, þegar búðarborðshleri þungur var næstum búinn að skera af öllu afli á hægri hönd mína í Verslun Jes Ziemsens austast í götunni. Ömmu minni tókst að kippa hendinni á mér frá hleranum á síðustu stundu. Þarna voru örlög mín svo sannarlega ráðin [...]

Þetta var á fögnum degi, líklega 1926.

Roskin peysufatakona fetar haltrandi suður Tjarnargötuna og leiðir lítinn dreng sér á hægri hönd. Hann er á sinni fyrstu veraldarreisni á tveimur jafnfljóttum, því hann er enn ekki fullra tveggja ára.

Á vinstri hönd er Tjörninn, spegilslétt, en á þá hægri stendur húsaröð í snotrum skrautgörðum undir tjarnarbrekkunni.

Gamla konan á þó ekki erindi í neitt þeirra, heldur í húsið númer 35, sem stendur Tjarnarmegin og mun sunnar. Þar býr stórkaupmaður og tónskáld ásamt danskættaðri frú, og þangað er gamla konan jafnan velkomin ásamt dóttursyninum unga. Hún vann þar í húsi, áður en hún fékk það hlutverk á efri árum að annast ungabarn, að móður þess látinni.

Við eitt þessara finu húsa er girðing af því tagi, að mjóar spýtur hafa verið lagðar í kross og mynda óteljandi tigl. Út á milli sumra tiglanna gægjast runnaangar, sem eiga eftir að skarta rífsberjum í fyllingu tímans.

Nú hefur gamla konan og barnið numið staðar við þessa skrautlegu girðingu, því að á móti þeim hafði komið skálmandi gríðarstór maður, grannholda, og tekið þau tali. Hann var gamall góðkuningi og mikill barnavinur.

Hann laut nú niður úr allri sinni hæð, greip ljúflega í litla barnshöndina og sagði á kumpánlega vísu: „Svo hann er bara farinn að spásséra!”

Litli drengurinn var alls óhræddur við þennan gríðarstóra mann og nokkuð hrjúfa rödd hans, því að hann var alltaf öruggur hjá ömmu sinni góðu. En í sjötíu ár hefur hann ekki gleymt því, að þarna heyrði hann í fyrsta skipti þetta skrýtna orð – að spásséra.

Húsið Hverfisgata 80, þar sem Elías Mar bjó lengst í bernsku, stóð sunnanvert við Vítargötu og hefur fyrir löngu verið rífið. Þar í nágrenni er stórhýsið Bjarnaborg sem gert var upp fyrir áratug með fororði um að vel hentaði að innrétta þar risherbergi fyrir verðandi skáld og álitsgjafanum og leikaranum Flosa Ólafssyni þótti fyndin niðurstaða í landsmálapistli í Þjóðviljanum á þeim tíma sem Bjarnaborg var til umræðu vegna lagfæringanna. Húsið Hverfisgata 80 var á tíð Elíasar kallað „Þorpið” enda íbúarnir á fimmta tug manna þegar mest var og eigandinn, Helgi Jósefsson trésmiður, bætti við herbergjum eftir þörfum. Kálgarður í brekkunni sunnan við Hverfisgötuna var leikvöllur barna á veturna en bannsvæði á sumrin vegna matjurtanna. Geymsluskúrar stóðu meðfram garðinum í röðum, einnig kamrar því fátt var um salerni innanhúss. Barnabarn Helga, Gerður Magnúsdóttir, skrifar um vistarveru þeirra Elíasar og ömmu hans inn af trésmiðju Helga í grein um móðurforeldra sína, Helga og konu hans, Ingigerði, í Lesbók Morgunblaðsins 25. apríl 1976:

Í horninu milli geymslanna og verkstæðisins sá afi ráð til að búa út eina íbúðina enn. Hún var eitt herbergi og eldhús. Ekki var mjög bjart í íbúðinni þeirri en þar ólst upp Elías Mar sem er kunnur rithöfundur. Hann var öll unglingsárin ákaflega fögur og renglulegur. Setti ég það í samband við birtuna í íbúðinni og fannst hann vera eins og jurtt sem vex í skugga en er að reyna að teygja sig í ljósið.

– Elías mun oft hafa setið í eldhúsinu hjá þeim hjónum, Ingigerði og Helga, þegið kaffisopa og hlustað á húsmóðurina sem var greind kona og gat miðlað fróðleik. Maður hennar reyndist honum og ömmu hans einnig vel. Helgi Jósepsson var stuttvaxinn karl og samanrekinn, dökkur á brún og brá, eftir lýsingu Gerðar, barnabarns hans. Þegjandalegur og skapþungur, vinnusamur og raungóður. Ingigerður var andstæða hans um skapgerð og vaxtarlag, hún var beinvaxin og spengileg, létt á fæti. Og í sömu heimild segir að allt hafi verið með felldu í skiptum þeirra hjóna þótt ekki hafi flíkað tilfinningum sínum í orði eða athöfn hvort til annars fremur en venja var um hjón á þeirra tíð. Sjálfur lýsir Elías nokkrum íbúum hússins í ljóði 16 ára gamall. Þar segir að kennt hafi margra manngerða þar í húsinu og meðal þeirra verið drykkjumenn og vændiskonur. Ingigerður færði kerlingunni Mörsu í Bjarnaborg vatn á hverju kvöldi, sem varla var sjálfbjarga um nauðpurftir. Og flækingsköttum gaf hún matarafganga. Í eldhúsinu hjá henni var rætt á heimspekilega vísu um skáldskap,

lífið og tilveruna, og húsfreyjan hafði sérstaka ánægju af því að velta fyrir sér uppruna og merkingu orða, þráði á yngri árum að læra erlend mál sem þótti fjarstæða um konur, segir Gerður um þessa ömmu sína. Kann að vera fyrirmynd að orðaleikjum Elíasar. Meðan Ingigerður var ráðskona á efnabúi í heimabyggð sinni austur í sveitum kynntist hún hinum fjölfróða Brynjólfi Jónssyni frá Minnanúpi og lærði margt af honum. Í gamansamri grein um skyndiheimsókn á Árnastofnun í Kaupmannahöfn lætur Elías fylgja vísu sem hann hafi lært af Ingigerði frá Hrafnatóftum og er svona:

Reimar fyrst og Fal ég tel,
fólkið kvista vígs á mel;
báðir lista börðust vel,
blóðgan hrista dragvendel.”

Segir að vísan hafi oft verið sér hvatning um að reka djarflega sitt erindi. Ásgeir Magnússon Storms í næsta húsi varð fylgdarvinur Elíasar meðan honum entist ævin. Áttu áratug saman í Góðtemplarareglunni, frá því þeir voru um fermingu. Elías orti frá fimm ára aldri og sýndi Ásgeiri einum þessi bernskuljóð sín eftir að hann fór að skrifa þau á blað. Þeim vinum sinnaðist stundum í ólgu bernskuskeiðsins og skrifuðu hvor öðrum skammabréf sem kann að skýra að nokkru jafnlyndi Elíasar þegar Þórður Sigtryggsson tók að skamma hann með bréfaskriftum sem Þórður gerði á löngu tímabili, 1951-’65, og meira segir af síðar í þessari bók. Í uppkasti að eftirmælum um Þórð ritaði Elías í júní 1965, en slepti

í lokafrágangi: „Segja má að hann hafi um árabíl – oft óvitandi – gengið mér í föðurstað, en kaleikur hans var oft beiskur.” Bætir við um það í sama uppkasti: „Stundum urðum við svo ósammála, að hann kaus að tala ekki við mig árlangt eða lengur.” Vinátta þeirra Elíasar og Ásgeirs var í engu frábrugðin því sem helst má vænta af tveim strákum sem eiga samleið á þroskaárunum. Auk ferðalaga um Norðurland á bernskuslóðir ættingja beggja héldu þeir upp á stofnunardag lýðveldisins 1944 saman á Þingvöllum. Ásgeir var heilsulítill um ævina, hann ofreyndi sig, eftir því sem álitid er, í prófum í fimmta bekk Menntaskólans í Reykjavík og átti eftir það við geðræna vanheilsu að stríða, var þó lengst af sjálfbjarga. Hann var bókamaður, traustur vinum sínum og minnugur. Hann náði nokkrum árangri við íslenskunám í Háskólanum þrátt fyrir heilsuleysið. Hann fórst í eldsvoða á Fálkagötu 1978.

Sem félagsmaður í stúkunni Verðandi 15 ára las Elías í fyrsta sinn upp smásögu eftir sig opinberlega. Fræðimaðurinn Árni Óla tilheyrði sömu stúku og var viðstaddur upplesturinn, hafði góð orð um. Indriði Einarsson leikritaskáld var líka félagsmaður í sömu stúku en var ekki á fundinum. Auk ljóðasmíða samdi Elías sögur frá barnsaldri, fyrst í anda íslenskra þjóðsagna og ævintýra H.C. Andersens, en fór á unglingsárum að bera fyrir sig félagslegra raunsæi, að sumu leyti fyrir áhrif frá Halldóri Laxness sem á þeim tíma var orðinn alþekktur fyrir þjóðmálagagnrýni sína. Hann bjó áfram á Hverfisgötu 80 eftir að Guðrún dó 1942 – við

kertaljós á kvöldin samkvæmt lýsingu annars vinar hans á þeim tíma, Guðmundar Pálssonar, bekkjarbróður í Kennaraskólanum. Bréf Elíasar úr vegavinnu á Holtavörðuheidi 11. júlí '43 til Guðmundar vitnar um óvissu hans og væntingar um framtíðina. Hann ritar Guðmundi:

[...] hvers virði er [...] menntun í hug og starfi, sem er lærd af öðrum, ef sálina vantar frið? Ég sagði í upphafi bréfsins, að ef sálina vantaði hvíld, þyrfti hún tilbreytingu, en ég vil bæta því við að tilbreytingin er ekki nóg, hún getur hæglega snúist upp í flóttu frá hinu starfandi skapandi lífi. Tilbreytingarþrá getur orðið að brjálæði. Svo lygilega sem það kann að láta í eyrum hefur það hvarflað að mér að ganga í klaustur með tímanum. Ekki vegna þess að ég viðurkenni að öllu leyti allt það sem kaþólska kirkjan segir, heldur til þess að fá sálinni hvíld frá glaumnum og geta notið menntunar í næði [...]

Það liggur við að ég sé svolítið bölsýnn og er það þó ekki vegna þess að ég sé farinn að efast um gildi og sigur sósíalismsans í nútíð og framtíð, heldur er ég bölsýnn út í mína eigin framtíð, sem er síst glæsileg á að líta.

Elías gekk ekki í klaustur, eins og menn vita, hvorki fyrir né síðar, en langsetur hans á lestrarsal Landsbókasafns Íslands á árunum um og upp úr tvítugu yfir bókum safnsins þjónuðu sennilega sömu þörf og klausturvist hefði gert. Svo og tónfræði Þórðar Sigtryggssonar. Samskiptin við eiginföðurinn, Cæsar Hallbjörnsson Mar, voru lítil, en gott það sem var.

Helst að þeir hittust á stórhátíðum eftir að Elías fór að stálpast. Tilfinningarnar til móðurinnar, sem heita má að hafi látist fyrir hans minni, voru honum helgt vé alla hans ævi og þungamiðja annarrar reynslu hans á hvaða sviði sem var. En hann var samur við sig þegar að nákvæmninni kom. Ritar: „Móðurást er e.t.v. hin eina sanna ást. En er ekki móðurástin hámark þess, sem kalla má eigingirni?”¹

Faðirinn Cæsar Hallbjörnsson var í úthafssiglingum þegar hann tók sér nafnið „Mar” [sjór] til að auðvelda sér umgengni við útlendinga. Cæsar var upprunninn á Bakka í Tálknafirði og var af Arnardalsætt. Hann bjó á Vesturgötu 35b í nóvember 1923 þegar þau Elíasabet hittust í fyrsta og líklega eina skiptið. Í desember sama ár er hann skráður brottfluttur samkvæmt manntali. Fyrsta skáldsaga Elíasar, Eftir örstuttan leik (1950), fjallar um ábyrgð sem til er stofnað með barnsgetnaði eða það hvort hún sé nokkur. Má af efnisvalinu marka að getnaður, fæðing og foreldratengsl settu hvert um sig og öll í senn skýr merki á vitund og persónuleika Elíasar frá upphafi höfundarferilsins. Sama verður ráðið af lífssögu hans sjálfs.

Eftirfarandi orð hans í Njólu bera með sér að andað hefur köldu frá Guðrúnu Jónsdóttur til föður hans allt frá kynnum þeirra Cæsars og Elíasabetar. Elías ritar um fyrstu heimsókn föður síns til ömmu hans á Hverfisgötu, og er amman heimildarmaður:

---

1 „Hugleiðingabók” 1944. Handrit. Lbs.

Hann grét er Guðrún sagði (lágt?): „Þú ert morðinginn að henni. Þú myrtir hana.”

Þau hafa líklega talað lágt, því ég hef líklega sofið. Ég sé fyrir mér dauft rafljós en ágústhúm fyrir utan. Þetta mun hafa verið skömmu eftir að C. kom heim úr hálfis annars árs siglingu á norskum skipum.

Hin óritaða Minningabók Elíasar um bernsku- og unglingsár sín átti einkum að fjalla um heimilið árin á Hverfisgötu 80. Stundum getur hann þess í Njólu, að fyrir honum vaki að koma á blöð miklu óskrifuðu efni frá bernsku- og unglingsárunum, en lætur fylgja að kringumstæður sínar leyfi ekki að meira sé úr þessu efni gert að sinni:

Fékk í kvöld hugmynd að upphafskafli endurminningabókar, sem er nokkurn veginn þannig:

Ég var víst á þriðja árinu, og ég stóð ásamt Mómmu við leiði móður minnar. Þetta var ekki í fyrsta sinn, og Mamma var búin að segja mér að móðir mín væri grafín þarna í moldina, og svæfi þar að eilífu. Má vera að ég væri búinn að gleyma þessu, ef ég hefði ekki heyrt, að álengdar var verið að syngja, og svo var klukkum líka hringt. Allt var mjög kyrrt og bjart, og söngur og klukkuspil barst langan veg í lognkyrrðinni. Mamma sagði, að nú væri verið að grafa einhvern látinn, einhvern sem væri kominn til Guðs eins og móðir mín.

Þrjár bækur með sjóferðasögum komu út eftir Cæsar Mar, skrifaðar af styrk og fræðimannslegu látleysi eins

og einkenndi soninn á ritvellingum. Annars munu þeir feðgarnir ekki hafa verið líkir menn að skaplyndi. Í Njólu segir Elías:

Pabbi var afar dularfullur maður í mínum augum, en mér fannst hann alltaf vera sem fjarlægur kunningi; ekki sem faðir. Þó áritaði hann bækurnar sínar til mín sem sonar síns og var alltaf góður við mig í orðum.

Annars staðar í sömu bók ritar Elías um 2000:

Mikið var faðir minn dulur maður. Ég sé mikið eftir því, að hafa ekki reynt að kynnst honum nánar á meðan hann var nokkurn veginn heill heilsu. Ég hefði viljað spyrja hann um kynni hans og móður minnar; hvernig þau hefðu kynnt, hversu lengi þau hefðu þekkt og hvernig kona hún hefði verið. Ég hefði þá þurft að geta talað við hann eitthvert kvöld þegar Jóhanna stjúpa mín var úti að vinna.

Einu sinni þegar ég var lítill, líklega á 10. ári, skrifaði ég honum bréf og sendi í pósti. Hann bjó þá á Laugavegi 174 og hafði verzlun í sama húsi. Þetta var skammabréf, þar sem ég ásaði hann um að hafa sviðið móður mína og átt beinlínis þátt í dauða hennar, þegar hún fékk bráðaberkjana. – Amma mín sagði mér, að hann hefði aldrei svarað bréfum móður minnar. En kannski fékk hann aldrei þessi bréf. Hann fór í siglingar á norsku skipi skömmu eftir að ég kom undir. Og hann kom ekki til landsins fyrr en ég var orðinn árgamall og móðir mín nýdái og grafin [...] Skömmu eftir að ég skrifaði

honum bréfið forðum dreif ég mig í það að fara inneftir í verzlunina til hans. Hann tók mér afar vel, en var þó mjög alvarlegur og eiginlega vandræðalegur. Sat innan við búðardiskinn, horfði niður í gaupnir sér og sagði eitthvað á þá leið, að máski væri það sér að kenna að móðir mín dó. Ég gat lítið sagt, og líklega hef ég ekki staðið þarna við lengur en í kortér. En hann leysti mig út með ríkulegri sælgætisgjöf í stórum bréfpoka. Þegar ég kom með þetta heim, þótti ömmu minni vænt um þetta, enda hafði bæði bréfið og búðarferðin verið með hennar samþykki. Ég fór oftár inneftir í búðina til pabba, og hann tók alltaf vel á móti mér [...] Aldrei hef ég efast um að ég sé rétt feðraður og pabbi gekkst strax við mér, er hann kom til landsins úr sinni löngu utanlandsferð.

Ekki er annað að sjá en samskipti þeirra feðganna hafi verið hnökralaus alla tíð, það sem var. En á hitt er að líta, að Elías hefur líklega sótt helstu sérkenni sín um móðurlegginn til hins húnvetnska uppruna síns og móðurinnar.

Ástin

Áðurnefndur bekkjarbróðir Elíasar í Kennaraskólanum, Guðmundur Pálsson, skrifaði um þennan vin sinn skólaritgerð í marsmánuði 1943 – slíkar lýsingar nemenda voru tíðkaðar í skólum landsins fyrir á tíð og höfðu á sér hefðbundið snið. Lýsing Guðmundar er nærfellt sú eina sem til er af Elíasi frá unglingsárunum og er varðveitt meðal gagna þess síðarnefnda. Hún fer hér á eftir nokkuð stytta. Guðmundur skrifaði:

Ég mun nú reyna að lýsa vini mínum, Elíasi Mar, eins sannarlega og vel og mér er unnt. [...] Guðmann Elías Mar er 18 ára gamall. Hann var lausaleiksbarn og mun móðir hans nú látin.² Hann býr við annan mann í eins herbergis íbúð í bakhýsi innarlega á Hverfisgötu hér í bænum. Sambýlismaður hans er sjómaður og er því sjaldan heima. Í herberginu eru tveir dívanar, borð, koffort, skápur, bókahilla og orgel, sem Guðmann Elías leikur vel á. Á suðurvegg hangir mynd Hallgríms Péturssonar, en í norðurvegg eru dyr og gluggi. Kolaofn er við norðurvegg og 2 stólar á ýmsum stöðum á gólfinu. Yfir herberginu er

---

2 Hér er átt við ömmu Elíasar, Guðrúnu Jónsdóttur.

einhver dularblær, ekki síst á skammdegiskvöldum, þegar það er lýst af kertum. Í þessu herbergi býr Guðmann Elías C. Mar, nemandi í 1. bekk Kennaraskólans. Hann er hár og grannur, rauðhærður og ber öll einkenni hins norræna kyns. Hann er ekki ræðinn, en kann þó allvel þá samtalslist, að haga orðum sínum eftir andlegri innréttingu manna. Hann hefur glöggt auga fyrir hinu spaugilega, en spaug hans er aldrei nærgöngult eða persónulegt. Einu skemmtanir og samkomur sem hann sækir eru bíó og leikhús. Hann fer 2-5 sinnum á viku í bíó, og situr jafnan í betri sætum og pallsætum. Aðgöngumiðunum heldur hann til haga, og geymir þá undir leðrinu í hatti sínum. Hann hefur aðeins einu sinni séð sömu mynd tvisvar. Það er mynd Walt Disney, Fantasía. Klæðnaður Elíasar Mar er að engu merkilegur. Aftur á móti er göngulag hans athyglisvert og sérkennilegt. Minnir það á göngu Halldórs Kiljans Laxness. En Elías tekur sýnu stærri spor en Halldór. – Í skólanum skarar Elías fram úr öðrum í teiknun og handavinnu. Kemur snilli hans og hugmyndaauður þar glæsilega í ljós. Elías Mar á miklu færri kunningja en aðrir í 1. bekk Kennaraskólans, að mér undanteknum. – (14/3 Kl. 16.15.)

Fyrir nokkrum árum flutti einn af fyrirverandi máttarstólpum guðspekinga erindi í útvarpið. Því miður man ég mjög lítið af því sem þessi ágæti lærisveinn sagði, enda var ég ungur þegar það var flutt og ennþá óþroskaðri en ég er nú. Ein setning fyrirlesarans festist mér í minni. Hún var á þá leið, að rangt væri að segja að þessi og þessi maður væri góður eða vondur. Hann væri bæði góður og vondur. Í þessu er mikill sannleikur. Í sama manni eru fleiri einstaklingar ólíks eðlis, sem eiga í hatrammri

baráttu um sálu mannsins [...] „Hverjum einasta manni sem er endurfæddur hefur hlotnast endurfæðingin [...] af því hann reyndist, þrátt fyrir allt, trúr því besta í sjálfum sér.”³ [...] Elías Mar á eftir að endurfæðast og gera vopnahlé og friðarsamninga í náninni framtíð. Hann mun þó ekki komast í samfélag heilagra í KFUM.

Ég kynntist fyrst Elíasi Mar nokkrum dögum eftir að skólinn byrjaði í haust. Tókum við tal saman um mannfélagsmál þótt við værum ósammála í verulegum atriðum, varð þetta upphaf kunningssskapar okkar og vináttu, sem stendur með miklum blóma. Höfum við síðan oft hist og talað um „heimspeki”, allt frá ómerkasta gróðri jarðarinnar til dýpstu raka tilverunnar. Hafa viðræður okkar verið mér til hinnar mestu hressingar og sálubótar. Mun ég nú freista að lýsa manningum Guðmanni Elíasi Mar og byggja lýsinguna á því sem ég man úr viðræðum okkar. –

Guðmann Elías er enginn vísinda- eða fræðimaður. Hann kann mikinn hluta Passíusálma séra Hallgríms Péturssonar utanað. En eftirlæti Guðmanns Elíasar eru bækur Halldórs Kiljans Laxness. Hefur Guðmann Elías orðið fyrir meiri áhrifum frá honum en nokkrum öðrum anda. Lýsing mín á Elíasi verður stórum hæpnari fyrir þá sök, að ég hef aðeins lesið eina bók Halldórs, Gerska ævintýrið, og þá bók hefur Elías lítt lesið. – Halldór Kiljan Laxness hefur bæði lagt stund á austræn trúarbrögð og Marx-kommúnisma. – Aðstæður, lífskjör, íbúð, og meðfæddir eiginleikar, hafa gert Guðmann Elías að fremur óvenjulegum, leitandi manni, sem

---

3 Ebeneser Ebeneserisson. Tímaritið Básúna, bls. 11. Setningin er færð í stíllinn en óbreytt um merkingu. Þ. A.

vekur hneykslun og sjálfbirging hinna sofandi, sífellt skylduuppfyllandi manna. – Guðmann Elías hneigist í senn að Marx-sósíalisma, austrænni dulhyggju, kaþólsku og heimslegri nautnasemi. Sterkust þessara stefna er vafalaust hin austræna dulhyggja, en nautnasemi og einkum Marx-sósíalisminn veikari. – Guðmann Elías er sannfærður um, að það sem nefnt er guð sé ekki föst vera sem skapar og stýrir heiminum, heldur allt hið góða og jákvæða, sem með manninum býr. Þessarar hugmyndar ber öllum að leita og vinna fyrir hana og allt mannkynið, hver á sinn hátt. T.d. á Elías Mar að sitja og hugsa og uppfylla þannig skyldu sína við mennina. Ef Elías verður veikur og bíður dauðans, þá ætlar hann að sitja og hugsa með aðstoð einkarítara.

Þótt hann hafi rætt þennan möguleika, má ekki ætla að hann sé haldinn lífhræðslu. Síður en svo. Hann er alveg laus við hinn lamandi ótta við sjúkdóma og dauða, sem dregur stórkostlega úr sálrænni orku sumra annarra leitenda. Hann lifir í þeirri sælu trú, að hann deyi kristilegum ellidauða, laust eftir næstu aldamót. –

G. Elías telur sig eindreginn Marx-sósíalista. Ég tel mjög hæpið að svo sé. Hann dáir mjög Marx-kommúnistann H.K.L. sem áður getur og mun sú aðdáun undirrót téðs álits. Elías hryllir við hinni vitfirrtu mannfélagsskipun, þar sem allur þorri manna sóar lífi sínu og fjöri í endalaust strit án nokkurrar gleði og takmarks. Er Elías þeirrar skoðunar að Marx-kommúnistar séu til þess kjörnir að binda enda á þessa vitfiringu. Hann hefur mjög takmarkaða þekkingu á Marxtrú og ræðst oft óafvitandi á grundvallarkenningar Marx í samtölum sínum: Stefnuskra Sósíalistaflokksins, Ríki og bylting eftir Lenín og Lenínismann eftir

Stalín. Enga þessara bóka hefur Elías lesið enn. Er það sannfæring mín, að þegar hann fæst til að lesa þessi rit, muni hann sjá Marx-sósíalismann í „hinu skæra litlausa ljósi sannleikans.” Af þessu leiðir endurfæðing, – Halldór Kiljan Laxness leysist sundur eins og vofur þjóðsagnanna.

Guðmann Elías sést stundum í Krists konungs kirkju í Landakoti. Ber hann mikla virðingu fyrir kaþólskri trú, og austrænni dulhyggju [...] Velur fremur að sitja í hinu veglega musteri, hlusta á söng sem er eins og úr öðrum heimi, en þessum ónæðisama glymheimi, sem vér dveljum nú í, og horfa á fólk sem krýpur, signir sig og talar til hins „góða og jákvæða”. Elías hefur í hyggju að ganga í guðspekifélagið, þegar hann hefur aldur til, enda eru trúarbrögð og viska og öfl þau er leynast með mönnum sífelldasta umhugsunarefni hans. – Það sem ber að forðast er þunglyndi. Það sem ber að keppa eftir er gleði. Í samræmi við þetta starfar Elías stöðugt að hugsun og ritstörfum. Starfsgleðin er hin æðsta gleði.

Eins og ég hef áður minnst á, hefur Elías glögggt auga fyrir hinu spaugilega. Safnar hann hnyttilegum og skemmtilegum setningum kennara sinna og annarra og færir inn í sérstaka skrifbók sem ég hef séð hjá honum. Má þar glögglega sjá muninn á mönnum, sem skortir algjörlega kímniáfu, t.d. mér, og þeim sem skilur hana í jafn ríkum mæli og Elías Mar. Margar sagnanna í safni þessu eru þannig, að mér finnst þær alls óhæfar til aðhláturs. T.d. þessar: „Er nú Guðmundur bilaður aftur?” (dr. B. J. 1943) – „Rottan syndir bara knálega, ansi knálega.” (Jó. Á. 1943) –

Elíasi Mar er það ljóst, að hann er andstæð eðli. Hann hefur ekki hugsað sér sigur annars þeirra, heldur

einhverskonar málamiðlun á milli þeirra. Hann hefur hvað eftir annað talað um „samræming efnis og anda”. Ég hygg að flestir skilji hvað við er átt, og mun ég því ekki hneyksla háttvirta menn í 1. bekk með því að útskýra þessa hugmynd. Það er hugsanlegt að hann nái í þessa bók – þar sem svefninn er að buga mig, verð ég að fara að slá botn í þennan stíl.

Elías Mar telur nirvana æskilegt, en treystist ekki til að öðlast það. Elías Mar telur meðalmanninn auðþekktan frá afburðamanninum á því, að hann telur dýpstu rök tilverunnar vitleysu eina. – Það er trú mín, að Elías Mar verði brátt laus undan oki Halldórs Kiljans Laxness og Marx-kommúnismans. Hann mun verða einn af mestu rithöfundum og guðspekingum þessa lands. Hann mun losa oss við hin hræðilegu félög leitenda hér í bænum: „Septíma (Sálarrannsóknarfélagsfundur) í kvöld. Forseti flytur erindi. Hljómlist.” –

Ég hef nú við verstu aðstæður reynt að lýsa Guðmanni Elíasi Mar. Lýsingin er öll í molum, og enginn skilur hana nema ég sjálfur [...] Ef ég verð ekki viðstaddur, þegar kennarinn útbýtir stílunum bið ég hann að afhenda Elíasi Mar þessa bók og engum öðrum. (Reykjavík 14/3 kl. 22. 50.)

Elías var alla sína tíð tengdur andlátsstað móður sinnar, Franska spítalanum við Lindargötu, undarlegum og líklega órjúfanlegum böndum. Hann ritar í Njólu á gamals aldri:

Áhrif frá upphafi *Olivers Twists*, er ég sá í sjónvarpinu í

fyrrakvöld: Mér verður hugsað til móður minnar þar sem hún lá dauðvona í vesturstofu Franska spítalans og vissi, að hún myndi aldrei sjá litla drenginn sinn framfar. Gömul og hölt móðir hennar hét henni því að sjá um barnið eins lengi og henni entust kraftar til. Hvar í þessari stóru stofu móðir mín lá veit ég ekki, en ekki hefur kolaofninn verið kyntur, því þetta var um hásumar og sól skinið úti. Skyldi stúlkan ekki hafa legið í móki, að mestu, e.t.v. lítið skynjað mun dags og nætur – og e.t.v. sætt sig við það, hvernig komið var. Dauðinn kvað henni vöggulag. Dauðinn sagði lágt, hvíslaði: Komdu með mér. Ég mun endanlega leysa þig frá öllum sorgum þessa jarðlífs. Ég mun ekki svíkja þig [...]

Mörgum árum síðar, þá 15 ára, flutti ég í þessari sömu stofu, blaðalaust, ræðu á stofnfundi félags ungra skálda og rithöfunda, og hefur Jón Óskar hrósað þeirri tölu í endurminningum sínum. Aldrei var ég í bekk í þessari stofu, á meðan ég var í Ingimarsskóla, en stundum sótti ég skólaböll og skemmtanir sem þar voru haldnar og las þá upp frumsamið efni [...]

Varla hefur móður mína grunað, að spítali þessi ætti eftir að verða skóli – og sonur hennar tala þarna sem upprennandi rithöfundur. En mér þykir vænt um að hús þetta skyldi hafa fengið að standa, en ekki orðið skipulaginu að bráð.

Lindargötuskólinn, sem enn stendur, var að hluta til byggður úr timbri úr veiðarfæraskemmum franskra sjómanna sem stóðu sunnanvert við Austurstræti. Skólinn var stundum kenndur við þennan uppruna,

kallaður Franski skólinn. Einnig við götuna og á námstíð Elíasar við skólastjóran, séra Ingimar Jónsson. Á þeim tíma skrifaði Elías af nákvæmni um ástríðu sína til skólasysturinnar, Jóhönnu Þorgilsdóttur, skrif sem veita innsýn í tilfinningalíf hans á þessum árum. Á öðrum stað og af öðru tilefni lýsir hann því þegar hann tólf ára varð fyrir sínu fyrsta ástarskoti til pils á sama reki og hann var sjálfur, sá hann renna framhjá á hjóli á Hverfisgötunni þar sem Elías stóð, og sást ekki meir. Hann skrifaði skólasysturinni mörg bréf og orti um hana að minnsta kosti eitt ljóð. Á handskrifuðu blaði frá 1946 segir hann um þessa fyrirverandi skólasystur sína:

Ég er alltaf með hugann hjá þessum mjóa álfakroppi annað slagíð. Þetta er svo melodískt allt saman að stappar nærri skáldsögu. Nú er hún byrjuð að vinna í splunkunýrri verslun uppi á Háteigsvegi og dettur mér allt í einu í hug [...] eitt lítið kvæði þar um í anda Jónasar og Þórbergs.

Hátt uppi á Háteigsvegi
(þar hádegissólin skín)
húkir hún Hanna mín Þorgils
og hugsar ei lengur til mín.

Enn er hún mjó í mittið
og máluð framan í,
augun eins og í hrafni.
Ekki á hún sök á því.

En mikið er meyján fögur
og málrómur hennar skær.

Einn bíður ungur maður
sem aldrei hana fær.

Hanna var enn á lífi árið 2000, bjó í Vesturheimi, og rúmri hálfri öld síðar en hann orti þetta ljóð, hittu Elías gamlan bekkjarbróður sinn úr Lindargötuskólanum á förnunum vegi, sem verið hafði búsettur á Kyrrahafsströnd Bandaríkjanna, hann notar tækifærið, spyr um bernskuástina og fær greinargóð svör. Elías rifjaði upp kynni sín af Jóhönnu af þessu tilefni í Njólu. Þau fyrstu frá því hann var tólf ára gamall:

Þau skipti er ég sá Jóhönnu Þorgilsdóttur:

1. Líklega sumarið 1935. Hún var að hjóla á Vitatorgi ásamt annarri stelpu (sem ég tók ekkert eftir).

2. Í porti Austurbæjarbarnaskólans um haustið. Hún gekk arm í arm í röð bekkjasystra sinna rétt við norðurtröppurnar; og þær sungu hæsingalæsinga london. Ég stóð efst á tröppupallinum og horfði á hana.

3. Í sundhöllinni, sem þá var nýopnuð. Ég ætlaði að fara í sund og staðnæmdist við einn bogann hjá karlaklefunum (þá var ekki gler í bogum þessum og hægt að horfa þaðan útyfir alla laugina). Hún var ásamt fleiri stelpum að kasta sér út af nyrðri bakkanum hvað eftir annað. Ég held að þarna hafi hún tekið eftir því í fyrsta skipti, að ég var að fylgjast með henni.

4. Á Frakkastígnum, milli Hverfisgötu og Laugavegs. Ég var á leið upp götuna austanvert, en önnur stelpa var með henni, Alma nokkur, sem bjó á Hverfisgötu 68 B og var eitthvað skyld Nonna í Njarðvík. Þarna var einhver bægslangangur í þeim og ég hraðaði mér framhjá (var

áreiðanlega að fara í Ljónið til að kaupa seytt rúgbrauð!).

5. Í portinu við húsið á Lindargötu, þar sem hún bjó. Líklega haustið '38. Það var í ljósaskiptunum. Við Ásgeir Magnússon vorum að tala við Benedikt Ólafsson, strák sem bjó á neðri hæðinni í húsinu. Ásgeir var að stríða honum og brá hendinni snöggt í buxnaklauf hans og hún opnaðist. Í því kom J. Þ. þar að ásamt annarri stelpu, utan af götu, og ráku okkur með harðri hendi burt af lóðinni. Og við hlýddum eins og skot; vissum upp á okkur þá skömm að hafa verið að stríða smástrák.

6. Ég var í þriðja bekk í Ingimarsskólanum, og það var komið haust, árið 1941. Ég stóð á tröppunum við mjólkurbúðina í stóra steinhúsinu á Hverfisgötu 59 (?), og J. kom gangandi austur stéttina. Hún var hávaxin og grönn, í grárrí kápu, falleg í vexti og hreyfingum. Er ég sá að hún tók eftir mér, hraðaði ég mér inn í búðina.

7. Þetta haust var hún komin í 2. bekk í Ingimarskólanum. Á kvöldskemmtun þar var ég fenginn til að fara með „frumsamda draugasögu“ í myrkri. Í lok sögunnar hringdi ég bjöllu, sem við krakkarnir höfðum komist yfir og hljómaði mjög „draugalega“ á réttu augnabliki. J. Þ. sem sat mjög nálægt púltinu þar sem ég sat, saup hveljur og stundi [...] Í vesturstofu þessari hafði móðir mín reyndar andast sextán árum áður.

8. Um þetta leyti fór ég að taka upp á því að lauma í kápuvasa hennar bjánalegum orðsendingum, nafnlausum, en þó ekki grófum. Einhvern veginn vissi hún fljótt hvaðan þær voru upprunnar, og Guðmundur H. Gunnlaugsson bekkjarbróðir minn hvatti mig eindregið til að „kynnast stelpunni“, því að annars yrði það minn „dauði“. Ég lét þó ekki verða meira um sinn, en hætti alveg þessum orðsendingum.

9. Einn daginn, er ég ásamt bekkjarbræðrum mínum, gekk í átt að skólanum, sá ég hvar J. Þ. leit út um einskonar gægjugat á hvítölkuduðum glugga kvennaklósettsins. Hún horfði sínum dökku augum mjög einbeitt á mig, og ég fékk ákafan hjartslátt. Ég minntist ekki á þetta við neinn.

10. Einn daginn er ég var á leiðinni í skólann kom hún út úr húsinu þar sem hún bjó og gekk beint til mín. Annað var varla hægt, því við áttum samleið niður stutta brekkuna að skólalúsinu. Við höfum sjálfsgagt heilsast, en ég man ekki stakt orð af því sem okkur fór á milli í þessu eina „sam tali” okkar. Það hlýtur að hafa verið harla vandræðalegt af minni hálfu, því ég var svo yfir mig skotinn í henni og minnimáttar gagnvart henni. Þessum orðaskiptum var lokið, og við fórum hvort inn í sína kennslustofu.

11. Næsta endurminning er mjög sár. Ég var á leið ásamt fleirum vestur skólalóðina í frímínútum. J. Þ. kemur ásamt fleiri stelpum fyrir suðvesturhornið á húsinu, og mér heyrst ekki betur en ein stelpa „hvísli” stundarhátt, enda ætlast til að ég heyrði það: „Ó-geðs-legur.” Þetta atvik notaði ég nokkrum árum síðar í skáldsöguna „Man ég þig löngum”.

12. Eftir að amma dó, í jan-lök 1942, tók ég upp á því, ásamt Ásgeiri Magnússyni, að hringja í J. Þ. síðla kvölds, eins og hver annar bjáni og dóni, en var þó ekki með grófyrdi, heldur vissi lítt eða ekkert hvað ég átti að segja við hana. Þetta gerði ég einum tvisvar eða þrisvar sinnum, og hún skellti víst á mig í öll skiptin. Ekki varð þetta til að bæta fyrir mér. Uppúr þessu var skólavist mín nokkuð slitrótt. Ég tók ekki lokaprófið, heldur inntökupróf í Kennaraskólann þetta vor, 1942, og fór síðan í vegavinnu

upp á Holtavörðuheidi, þar sem ég var reyndar í tvö sumur.

13. Ég bjó áfram á Hverfisgötu 80 til vors '46, er ég fór til Danmerkur. En nú var J.Þ. farin að umgangast Ásdísi (?) nokkra Jónsdóttur á Hverfisgötu 64 (?). Stúlka þessi var trúlofuð Höskuldi nokkrum Þórhallssyni, miklu kvennagulli, en þangað komu einnig Bandaríkjamenn, og þóttist ég vita, að J.Þ. umgengist þá daglega. Er ég gekk inn Hverfisgötuna fannst mér ég sjá útundan mér stundum, að þær fylgdust með mér gegnum gluggana.

14. J. Þ. fór nú að starfa í matvöruverslun Halla Þórarins á horninu á Hverfisgötu og Barónsstíg. Þar hafði faðir minn verslað áður, í búð sem hann nefndi „Barónsbúð”. Einn daginn herti ég mig upp, gekk inn í búðina og spurði Jóhönnu: „Eigið þið ljósaperur?” Hún neitaði því svo ákveðið, að það var eins og hún segði: „Snáfaðu út!” Ég hrökklaðist út, og gerði ekki aðra tilraun.

15. Vorið 1945 barst mér til eyrna að hún væri farin að vinna í verslun uppi á Háteigsvegi. Mér kom til hugar að taka á mig rögg, fara þangað og bjóða henni í bíó, en aldrei lét ég verða af þessu, því ég áleit að það þýddi ekki neitt.

16. Um þessar mundir hafði ég fyrir löngu heyrt, að hún væri í „ástandinu”, en aldrei sá ég hana með karlmanni eða í nágrenni við bækistöðvar þeirra. Sendill á Alþýðublaðinu þar sem ég vann (Sigurður?) hafði verið að sendast í „Barónsbúð”, og hann bar henni mjög vel söguna. Annars þekkti ég, því miður, ekkert fólk sem þekkti hana eða umgekkst.

17. Á þessum árum sá ég hana sárasjaldan og gerði auðvitað enga tilraun til að tala við hana. Nú var sú tíð

löngu liðin, að ég stæði á kvöldin niðri við geymsluna hjá Ingimarsskólanum og mændi upp í kvistgluggann til hennar í von um að henni brygðri fyrir, – sem svo aldrei gerðist. Eitt sinn stóð ég líka sömu erinda á baklóð Sigurjóns gamla, Hverfisgötu-megin, og það var víst verið að baka á heimili bakarans, föður hennar, eftir ilminum að dæma. En ekkert sást til hennar. – Ég man eftir því að sjá hana í eitt einasta skipti á Hressingarskólanum. Ég sat þar í hópi kollega minna, en hún sat álangdar við bord. Ég man ekki lengur hvort hún var þar ein á ferð eða með annarri konu. En með hermanni var hún ekki; það myndi ég muna.

18. Síðast sá ég hana á gangi á Laugaveginum. Hún var þar ein á ferð og nokkuð alvarleg á svip. Mig minnir það hafi verið haustið '49. Ég stóð neðst á Vegamóstatíg, en hún gekk inn Laugavegin, á gangstéttinni norðanvert.

19. Þarna var hún víst orðin búsett í Ameríku og hét frú Bentson (?) að eftirnafni. Ég hef engan getað spurt um hana síðan – fyrr en nú.

Í framhaldi samtalsins við bekkjarbróðurinn leitar Elías uppi heimilisfang Hönnu og á páskum þetta ár, 2000, skrifar hann henni bréf. Nokkrum mánuðum síðar, í nóvember sama ár, skrifar hann í minningabók sína Njólu:

Nú upp úr miðnætti opnaði ég rauða möppu, sem ég hef ekki opnað síðan á páskunum. Þar í eru geymd afrit af bréfum þeim sem ég sendi systkinunum Herði og Jóhönnu Þorgilsdóttur síðastliðið vor. Og nú brá mér: Þarna var

fyrri hreinritaða örkin af bréfinu til Jóhönnu. Getur hugsast, að ég hafi gert þá skyssu að setja ekki fyrri örkina inn í umslagið? Mér er nær að halda það. Ef svo er, þá er þetta afskaplega vandræðalegt. Hvað skyldi konan halda? Að ég sé elliær afgangi? Já, líklega er ég það. Ég veit ekki hvað til bragðs skal taka. Líklega freistast ég til að hringja aftur í (bróður hennar) Hörð. Hvernig hann bregst þá við er annar handleggur. Máski yrði hann snakillur – en þá skrifa ég bara Jóhönnu aftur og læt hana fá skýringu. Ef hún verður fyrir vonbrigðum, þá hefur hún orðið það fyrr, hvað mig snertir. Og ef hún endursendir mér allt heila klabbið, þá hef ég þó að minnsta kosti fengið einhver viðbrögð.

Meðal gagna Elíasar er stílabók, „Blá bók”, sem hann notaði eingöngu til að skrásetja í tilraunir sínar til að ná til tédar Jóhönnu og hefur þá búið á þriðja ár í herberginu, Hverfisgötu 80, eftir lát Guðrúnar Jónsdóttur, vinnur á Alþýðublaðinu. Hann skrifar:

Upphaf ritunar bókar þessarar er gjört heima hjá mér á Hverfisgötu 80, Reykjavík; laugardaginn 29. des. 1945. Fyrirkomulag hennar býst ég við að verði svipað og Skáldu, þeirrar er ég reit frá 21. okt. 1944 – 21. okt. 1945. Svo vill til að bók þessi er blá í sniðum. Tvær klámgefnar bækur hafa komið út hér heima undanfarin ár, sem nefndar hafa verið „bláu bækurnar” sökum þess, að þær voru prentaðar á grænbláan pappír. Þessar bækur hefur Kristmann Guðmundsson þýtt, og er frægt. Einnig hafa komið út þrjár bækur í unglingaseríu og er ekki hið

minnsta klæmin. En þetta er aukaatriði. Aðalatriðið við þessi upphafsorð er að segja frá því (ef bókin skyldi síðar lenda í annarra höndum en mínum) til hvers bók þessi er ritin. Ástæðan er sú, að ég tel afstöðu mína til kvenpersónu einnar það sérstæða meðal minna hugsana, að ég tel ekki úr vegi að rita niður í bók, hvað helst ég bollalegg, vona, framkvæmi og hefi upplifað varðandi persónu þessa. Stúlka þessi er fædd, eftir því sem ég best veit, þann 29. janúar 1926, í Reykjavík, og heitir Jóhanna Þorgilsdóttir. Hún á heima á Lindargötu 54, og eru foreldrar hennar hjónin Þorgils Guðmundsson bakari og Anna Jónsdóttir.

Það er ekki ætlun mín að skrifa hér í þetta skipti, hversu kunningsskapur okkar hefur náð langt fram til þessa, en ég mun að líkindum skrifa það hér inn síðar. Það vil ég taka fram, að við upphaf bókar þessarar set ég mér að segja einungis það, sem ég álít sannleikanum samkvæmt. Aftur á móti segi ég ekkert um það hvort ég skýri frá „öllu“, – en mun segja satt, það sem ég á annað borð færi í letur. Það er ekki ætlun mín að sýna bók þessa öðrum en sjálfum mér. En mér er ljóst, að með því að skrifa hana er ég að gefa lýsingu á sjálfum mér eins og ég er innst inni, einkum í ástamálum mínum, – ég er sumsé að „blotta“ mig eins og ýmsir vilja kalla það. Hefi ég svo inngangsorð þessi eigi fleiri, en sný mér að sögulegri frásögn, sem upphafst án fyrirfram hugsaðrar byggingarformúlu eða mottós. Nýlega setti ég í póstkassann á horni Laugavegar-Frakkastígs eftirfarandi bréf: „Reykjavík, á annan í jólum 1945. Kæra Hanna! Mig langar til þess að kynna þér. Finndu mig á laugardagskvöldið þ. 29. þ. m. kl. 9 um kvöldið, sunnan við Hljómskálann. Þar mun ég bíða þín, – sama hvernig veður er. Treysti því, að þú komir. Elías

Mar.” Utanáskriftin var: „Frk. Jóhanna Þorgilsdóttir. Lindargötu 54. Rvk.

Nú er sá 29. runninn upp, og klukkan er tæplega hálfsex að kveldi. Fyrir mér liggur að sjá, hvernig heppnast hefur fyrsta tilraun mín til þess að kynnst kvenmanni bréflaga, og það með svo einfaldri orðsendingu, – næsta kaldranalegri, – enda er ég í fullkomnum efa um árangurinn. Með tilliti til forsögu kunningsskapar okkar, geri ég mér sannarlega ekki glæstar vonir. Og reyndar væri undir öllum kringumstæðum mjög barnalegt að gera slíkt. Því er ég nokkuð hissa á, hversu hlutlaus (ef svo má segja) ég er nú í kvöld og kaldur fyrir atburðanna rás. Ég næstum því hræðist það. Ég tek þessu hálf í hvoru eins og bisnessi, sem ekki velti svo mikið á, – onei.

En þó mun kvöldið í kvöld hafa ósegjanlega mikil áhrif á mig, hvernig sem það kann að enda. – Svo mikið er víst. Kemur hún, eða kemur hún ekki? Ef hún kemur, verður hún þá ein, eða lætur hún það nægja að ganga framhjá sér til skemmtunar ásamt vinstúlkum sínum til þess að vita, hvort ég hefi verið svo barnalegur að bíða hennar á hinum tiltekna stað? Kannski hefur hún ekki fengið bréfið? Kannski hafa foreldrar hennar tekið það til handargagns, – en þó, hugsa ég, ekki. Og ef hún hefur fengið bréfið í hendur, er sá möguleiki næsta útilokaður, að hún hafi gleymt því, – gleymt svo nýstárlegu innihaldi, – og það á þessum árum! Onei. Hún hefur varla gleymt. Kemur hún? Kemur hún ekki?

1. janúar 1946. Þetta er það fyrsta sem ég skrifa á þessu herrans ári og er þá fyrst frá því að segja, að ekki kom hún. Ég fór niðureftir og var kominn þangað ca. 10 mín. fyrir tímann. Veður var lygnt en nokkuð kalt,

eilítið frost og heiðskírt. Þar gekk ég um, settist á bekkir og á tjarnarbakkann hjá nokkrum enskum flugmönnum, sem ætluðu að fara að renna sér á skautum úti á tjörninni. Margt var þar unglinga, m.a. sýndist mér ein stúlkan líkjast Jóhönnu ískyggilega mikið, og það gerði hún; en ekki var það samt Hanna, þegar nánar varð athugað. Ekki dvaldi ég á staðnum nema til ca 5 mín. yfir níu og gekk þá upp á Alþýðublað og reyndi að gleyma. Um þetta er svo ekki meira að skrifa að svo stöddu. En bókin er ekki búin ennþá.

5. janúar 1946. Satt að segja eru hugsanir mínar um Hönnu þessa dagana harla reikandi, og margt sem glepur þær; sést það best á því, að ég hef skrifað lítið sem ekkert í bók þessa, þótt ný sé. Hönnu hefi ég ekki séð það sem af er þessu ári, enda ekki reynt það. Ég er búinn að ákveða að skrifa henni aftur, – og jafnvel aftur og aftur, hvernig sem gengur. Ég ætla þó ekki að „falla í duftið og biðla til hennar” – heldur einungis að gefa henni tækifæri til þess að kynnst þankagangi mínum svolítið, – því betra er kannske seint en aldrei. Bréf þau, sem ég kem til með að senda henni, mun ég skrifa hér inn og eru það einu sendibréf mín sem ég virði svo mikils að taka í afrit. Stuttu fyrir jól heyrði ég sagt, að Hanna væri hætt að vinna í Barónsbúð, en þar hefir hún unnið undanfarin ár. Ekki vissi ég, hvort ég ætti að taka fregn þessa trúanlega. Nú hefi ég aftur á móti heyrt utan að mér, að hún muni vinna þar ennþá, blessunin svoddna. – Ég óska henni gleðilegs nýárs í hjarta mínu og gæfu og gengis í framtíðinni.

Í haust sem leið byrjaði ég að skrifa bréf, sem ég ætlaði mér að senda Hönnu, en aldrei varð úr. Bréf þetta hefst á þann veg (í uppkasti):

„Loksins, – loksins, eftir meira en þriggja ára kveljandi þögn, skrifa ég þér bréf, til þess að láta þig vita, að það er langt frá því, að ég hafi nokkru sinni gleymt þér. – Miklu fremur get ég sagt, að þú hefur aldrei liðið mér úr minni, – það hefur ekki komið sá dagur, undanfarin ár, að hugur minn hafi ekki meira og minna hvarflað til þín. Þetta er kannski fjarska skrítið, – jafnvel hlægilegt, en svona er það samt. Ég skal viðurkenna, að ég hefi reynt að yfirstíga þessar hugsanir. – Þig getur jafnvel ekki grunað, hversu ég hefi reynt stundum mikið til þess að gleyma þér. En því meira sem ég hefi reynt að láta þig hverfa úr huga mínum, því ljósar hefur mynd þín staðið mér fyrir hugskotssjónum, – já, óteljandi myndir af þér, – óteljandi endurminningar um að hafa séð þér bregða fyrir eitt augnablik, – aðeins eitt augnablik og hverfa síðan. Augnaráð þitt hefur brennt sig inn í sál mína. Ég hefi í engri stúlku séð önnur eins augu; mig brestur orð til að lýsa þeim. Stundum verður því fegursta ekki lýst með orðum. Ég man eftir þér sem barni, jafnvel þá strax vaktir þú athygli mína. Það var fyrst í Ingimarsskólanum, að þú tókst eftir því, að ég horfði á þig. En þá voru liðin mörg ár frá því ég fór fyrst að veita þér eftirtekt, enda þótt þú vissir ekki af því.

Þú hefur fram að þessu verið mér mjög ókunnug. Við höfum samasem aldrei talast við. En það er ekkert eins kveljandi eins og hið ósagða milli manns og konu. Tvær verur, sem ekki skilja hvor aðra, eru þær óhamingjusömustu á jörðinni. Það er skylda þeirra að gera sitt til þess að eyða þeim misskilningi. Við höfum enn ekki kynnst; en einhvern veginn hefi ég það á tilfinningunni, að einmitt þú munir falla mér mjög vel í geð. Ég hefi alltaf verið

þeirrar skoðunar og sú skoðun hefur aukist síðustu árin. Ef ég hefi á röngu að standa, – ef þú ert öðru vísi en ég held – þá tel ég mig ógæfusaman mann. Þá hefi ég hugsað skakkt. Þá hefur draumur minn verið blekking. – En það má ekki vera þannig. Við verðum að hittast, Hanna. Við verðum að kynnast. Það má ekki líða lengri tími þannig, að við séum í óvissu hvort um annað. Oft, þegar ég sit einn á skrifstofu minni og allt er orðið hljótt í húsinu, kemur þú fram í huga mér og allt annað viku. Þú ert mér sem ráðgáta, sem ég þrái að leysa.”

Bréf þetta kláraði ég ekki, og eru nú liðnir ca. 3 mánuðir síðan ég reit þetta upphaf. Ástæðan fyrir því að ég hætti við að senda það, var sú, að mér líkaði það ekki og, – þótt undarlegt kunni að virðast, – þá trufluðu hin daglegu störf svo mjög erótík mína, að ég missti hálfpartinn áhugann á því að halda áfram með bréfið. Áhuginn vaknaði svo á ný í jólafríi mínu, þegar ég gerði lítið annað en ráða krossgátur og drekka kaffi, varð sá áhugi til þess, að ég skrifaði Hönnu, sem fyrir getur, og hóf ritun þessarar bókar.

27. jan. 1946. Nú hlusta ég á viðkunnanlega músík og er einn. Ég nenni varla að skrifa þessi orð, svo latur er ég. Í dag er „kjördagur lífsins” og ég kaus í morgun kl. um 10 eftir að hafa fengið mér kaffi á Skálanum. Ég skilaði auðu. Það gerði Ásgeir Magn. líka, en við urðum samferða á kjörstað. Síðan fór ég heim og háttaði, hafði vakað alla nóttina til þess að ráðstafa atkvæði mínu, og setið á tali við Ásgeir. Ég fór á fætur kl. hálfsex í kvöld, en nú er klukkan um það bil hálfátta. Ég er einn. Mig vantar Hönnu. Ég þrái að faðma þennan granna líkama að mér, setja hendurnar í dökkt hár hennar, horfa í brúnu

augun hennar fast við andlit mitt. Stundum ógnar mér sú hugsun að ég muni aldrei njóta mín til fulls fyrr en ég hefi kynnst henni, – henni, – einmitt –

Síðasta blaðið úr Bláu bókinni, þeirra sem til er vitnað að framan, ber með sér að hafa verið rífið úr stílabókinni í bræði, því hefur verið vöðlað saman, slétt úr því aftur og lagt til hliðar til varðveislu, að vana ritarans.

Þeir sem haft hafa persónuleg kynni af Elíasi hafa sumir efast um að hann hafi haft hneigðir til kvenna fyrr og síðar en látið í það skína fyrir hégómlyndi eitt, en ættu að taka þessa trúfestu hans við bernskuástina fram á efri ár til athugunar í því sambandi. Elías naut kvenna, einkum sem félagsskapar, en einnig líkamlega að vissu marki. Sumar ástkvenna hans létu sig hafa það þótt þær vissu að hann var með kynbræðrum sínum á sama tímabili.

Fyrstu skáldsögur

Eins og hver önnur rammíslensk amma lagði Guðrún Jónsdóttir fóstursyninum til árþúsunda gamlan tilvistarhjúp sagnaömmunnar. Og í þeim hjúpi lifði Elías alla tíð líkt og gildir um marga aðra þjóðþekkta menn íslenskrar menningarsögu, svo sem Halldór Laxness. Guðrún upplýsti fóstursoninn einnig um nútímann eins og hún hafði getu til. Hann skrifar:

Þegar ég var 8 eða 9 ára og amma mín sá, að krakkar úti voru eitthvað vondir við mig, lét hún mig koma inn, skipta um föt, fá volgt ofan í mig og jafna mig. Síðan settist hún hjá mér, fékk mig til að gleyma hrekkjóttum leiksysteminum og fór að lesa með mér dönsku. Það var á slitur af kennslubók eftir Steingrím Thorsteinsson, man ég. Á þennan hátt hóf hún mig upp yfir sárindi augnabliksins og kenndi mér að þekkja sjálfan mig og mannast (12.8.53).

Hann lærði undirstöður skólanámsins hjá ömmu sinni. Á sjötta ári var honum ætlað að vera í tímakennslu annan hvern dag um nokkurra vikna skeið en var

latur að mæta. Hann varð læs sjö ára. Hann fór ekki að stunda reglubundið skólanám fyrr en hann var orðinn tíu ára gamall. Hann varð snemma áhugasamur um félagslíf. Þegar kom á unglingsárin gekk hann í Gagnfræðaskólann í Reykjavík og lét fljótlega til sín taka í Bindindisfélagi skólans. Hann gekk í stúku um fermingu. Auk bindindismálanna hélt hann uppi málflytningi í skólanum fyrir málfundafélaginu Áhuginn sem vera skyldi leynifélag. Hann var einn vetur í kvöldskóla KFUM. Annan vetur naut hann leiðsagnar Pastors Boots í Landakoti í kaþólskum fræðum ásamt félagi. Seinna orti hann þekkt kvæði sem hann kenndi við þennan leiðbeinanda og pastorinn fékk að heyra, þá sestur að í Hollandi, og lét sér vel líka. Sumrin sem hann var í vegavinnu á Holtavörðuheiði bætti hann miklu við þroska sinn sem ljóðasmiður. Í vegavinnunni kynntist hann listmálaranum Jóhannesi Kjarval sem á þeim tíma lá við í tjaldi í nágrenni Fornahvamms og sinnti myndlist. Þeir Elías áttu eftir að kynnast betur og jafnvel ná saman sem listamenn.

Í dagbókarfærslum frá 1938, aftan á notuðum dagatalsblöðum, skrifar Elías, að hann hafi fyrst komið fram opinberlega á jólatrésskemmtun 27. des. 1938, – var þá 14 ára. Við þetta tækifæri las hann upp sögu eftir Guðmund Guðmundsson skólaskáld. Hann var svo félagslyndur á unglingsárunum, að hann tilheyrði samtals tíu félögum ef marka má lista sem hann dró upp því til staðfestingar. Meðal nafnanna er Der Urlaub; die Freie, – sem ber keim af hugsjónum þjóðernissinna.

Því er líkast sem Elías hafi fæðst með þann ásetning

að verða rithöfundur. Á næstu árum eftir lát Guðrúnar skráði hann í blokkir sögur sínar og ljóð sem hann hafði varðveitt á lausum blöðum frá því hann fyrst hóf að semja eigin skáldskap fárra ára gamall. Sögurnar eru margar og ljóðin miklu fleiri, allt snyrtilega frá gengið, og fylgja í mörgum dæmum athugasemdir um uppruna og tilefni. Þá sjaldan að ljóði eða sögu er breytt getur hann þeirra breytinga af nákvæmni. Allt er varðveitt eftir því sem best verður séð. Áberandi er umfjöllunarefnið nauðþurftafólk og væntingar um bættan hag þess. En hann átti erfitt með að helga sig óskiptan köllun sinni. 21 árs gamall brýtur hann af því tilefni heilann um sambúðarmál, þann 10. sept. 1945, litlu áður en hann hélt til Hafnar í leit að frægð, lífsnautn og þekkingu á bókmenntum. Hann ritar í Skáldu sinni:

Ég verð að taka til einhverra andskotans bragða til þess að fá mig til að vera eins og maður. Mér hefur komið til hugar að breyta lifnaðarháttum mínum til muna; en allar þær breytingatillögur, sem mér hafa til hugar komið, miða óbeinlínis að því að gera mig útilokaðri frá mannfélaginu. Það get ég ekki fengið af mér, – og má heldur ekki gera það. Einungis með einu móti væri mér slíks unnt. Það er ef ég þekkti einhverja stúlku, sem með blíðu sinni, persónu og fegurð gæti bætt mér upp að minnsta kosti slitin frá bíóunum, kaffihúsunum og þeim fáu listamönnum, sem eftir eru í landinu, af þeim sem ég þekki, – án þess þó að taka of mikinn tíma frá mér. Ef til vill geri ég einhverjar andskotans ráðstafanir til þess að verða mér úti um einhvern kvenlegan kammerat. Ef til vill ekki.

Tilvitnunin í Skáldu er frá sömu mánuðum og hann skrifaði bréfin til Hönnu hér að framan. Elías varð snemma róttækur í pólitík. Á þeim tíma sem hann vann á Alþýðublaðinu, '45-'46, var hann sannfærður kommúnisti. Sama dag og hann velti fyrir sér sambúðarmálunum, þann 20. okt. 1945, skrifar hann í Skáldu um heimspólitíkina:

Ég hræðist stjórn málaástandið í útlöndum. Ég hræðist það, að togstreita milli tveggja höfuðlíffskodana geti leitt til þess, að fjöldamörg ágætismannslíf og snillingshæfileikar verði að engu, – eða það sem verra er, – verði notaðir í þágu andskotans.

Ég vil standa réttumegin. Ég reyni það. Ég ætla mér það. Ég er kannski það ógæfusamur að vera uppi á þeim tíma, þegar kommúnisminn er dæmdur til þess að eiga í vök að verjast og menn hans þurfa að eiga í stöðugri varnarbaráttu. Ég stend ef til vill mörgum verr að vígi, sökum þess að ég ætla að verða rithöfundur í því landi, sem kapítalisminn telur höfuðnauðsyn að hafa að eilífu á valdi sínu.

En pólitísk róttækni í venjulegum skilningi lá aldrei vel fyrir Elíasi, ekki heldur þegar hann var orðinn kommúnisti og farið var að bjóða honum að taka þátt í alþjóðlegum æskulýðshátíðum erlendis. Í ljóðabók hans frá 1951, Ljóð á trylltri öld, er fyrirferðarmestur ljóðabálkur sem minnir helst á leiðsluskrif fornra trúarríta. Það gerir ekkert til þótt guð sé ekki til, sagði hann við undirritaðan einhvern tíma þegar ég spurði

hann um trú hans, hvort nokkur væri. Og bætti við: Hann er samt til!

Fyrstu skáldsögur sínar, Eftir örstuttan leik og Man eg þig löngum, skrifaði Elías hér um bil samtímis og lagði miklu meira upp úr þeirri síðarnefndu. Hann var um tvítugt þegar hann ritaði í Skáldu, dagbókina frá árunum 1944-’45, um heimsókn sína til rithöfundarins Kristmanns Guðmundssonar í Hveragerði í vetrarbyrjun 1944 og vísar þá til sögunnar Man eg þig löngum þótt ekki sé með nafni. Elías var á þessum tíma tíður gestur á heimili Kristmanns:

[...] að kveldi þess 28. [nóv.] las ég upp fyrir K. G., Hannesi Sigfússyni, Sigurði Gissurarsyni og frúnni [...] tvo fyrstu kaflana úr hinni fyrirhuguðu skáldsögu minni um Halldór Óskar Magnússon. Var gerður allsæmilegur rómur að köflum þessum.

Upphafsstafir nafns söguhetjunnar beina efninu í ákveðna átt, en að því var enginn gaumur gefinn og kannski ekki von á þessum tíma sakleysis. Tæpu ári eftir upplesturinn í stofunni hjá Kristmanni, þann 29. sept. 1945, vannur Elías við sömu skáldsögu en ritar:

[...] ég er búinn að fá efni í nýja skáldsögu, sem ég ætla að hripa upp á næstunni og selja Ragnari í Smára eða einhverjum öðrum góðum manni, sem borgar vel. Svo ætla ég að skrifa „Man eg þig löngum” seinna í vetur. Hana ætla ég að vanda mig við.

Hálfum mánuði seinna segir í sömu heimild um hina nýju skáldsögu, Eftir örstuttan leik:

Áðan sat ég heima hjá Ingólfi Kristjánssyni frá Hausthúsum. Ég las fyrir hann úr nýju skáldsögunni minni, sem ég byrjaði á 1. þ.m. og hef nú skrifað 42 síður í. Ekki er ég búinn að skíra hana ennþá, enda liggur ekki á. Það hlægilegasta við þessa sögu er það, að við samningu hennar nota ég vinnubrögð, sem ég hefi ekki áður reynt, og sem ég hefi andstyggð á. Þau eru þannig, að skrifa þrjár síður þéttletraðar og stórar á hverjum degi, – en hvorki meira né minna. Með þessu móti ætla ég mér að vera búinn að skrifa uppkast skáldsögunnar allrar fyrir nýár og jafnvel vinna að henni og ljúka hreinritun þriðjungs hennar fyrir áramótin. Ég vanda mig ekkert við hana, enda er tilbúningur hennar einungis liður í fjárhagsplani. Þegar ég hefi gengið frá henni ætla ég að reyna til við einhvern útgefanda og reyna að fá þrjú þúsund fyrir handritið [...] Síðan ætla ég að taka til við „Man eg þig löngum”, sem ég geri ráð fyrir að ljúka við í ágúst eða september í fyrsta lagi og senda svo í verðlaunasamkeppni Menningarsjóðs og Þjóðvinafélagsins. Ég mun vanda mig ca. 10 sinnum meira við þá sögu, – bókstaflega séð.

Samanburður á aðalpersónu sögunnar Eftir örstuttan leik og Elíasi sjálfum eins og hann kemur fyrir í bréfum hans til Hönnu á ritunartíma sögunnar leiðir væntanlega í ljós mikinn skyldleika, jafnvel að segja megji, að um sama mann sé að ræða. Skáldsagan Man eg þig löngum ber með sér að vera kveikjan að sögunni

Eftir örstuttan leik. Útlit er fyrir að höfundur hafi valið að gefa aukapersónu í Man eg þig löngum orðið í nýrri skáldsögu þegar þörfin á að skýra samdrátt tveggja karlpersóna er orðin brýn fyrir framgang söguefnis hinnar eldri bókar. Sögumaður Eftir örstuttan leik er yfirlætislegur menntaskólapiltur, af efnafólki, sem metur tilfinningar sínar til kvenna lítils hjá aðdáun sinni á klassískum listaverkum, svo sem á Pílagrímakór Wagners, óperuforleik (Tannhäuser) sem var alla tíð í miklu uppáhaldi hjá Elíasi. Eftir að hafa lokið við Eftir örstuttan leik dvaldi Elías í Kaupmannahöfn í um það bil ár, '46-'47, og var innritaður í Danmarks Lærerhøjskole um veturinn. Hann hafði sagt sig formlega úr stúkunni Verðandi í Reykjavík áður en hann hélt utan og lét þau ummæli fylgja uppsögninni að hann þyrfti að kynna mannlífina með fjölbreytilegri hætti en stúkulíf gæfi færi á, þar sem hann væri rithöfundur.

Elías dvaldi í Höfn og nágrennalöndunum fram á haust '47. Á meðan á utanlandsferðinni stóð gerði hann tilraunir til að skrifa á dönsku og sænsku og reyndi að koma slíkum skrifum á framfæri í Danmörku og Svíþjóð, en án árangurs. Skrifin þóttu viðvaningsleg um of. Í minnisbókinni Njólu getur hann þess löngu síðar að sumarið '47 í Höfn og nágrenni hafi reynst honum mjög viðburðaríkt og sé eitt sér bókarefni. Hann nafngreindir þar fullu nafni um fjóra tugi íslenskra manna sem hann segir að komi við þá sögu ef skrifuð yrði.

Sumarið 47. Ég var búinn að dveljast erlendis hátt í ár, að langmestu leyti í Kaupmannahöfn. 2. maí kom Hannes Sigfússon frá Noregi og fékk að liggja á aukabedda hjá mér í nokkrar nætur. Steinn Steinarr var þá nýkominn frá Spáni með fullar hendur fjár, og Hannes fluttist þá á hótelið til hans. Ég hafði um þessar mundir ákveðið að hætta við að skrifa framhaldið af Man eg þig löngum (sem komið hafði til greina að nefna „Menja fögur hrund!“), því ég hafði misst áhuga á söguefninu. Nú var komið sumar, og ætlunin var að fara seint í júlí til Júgóslavíu og taka þátt í sjálfboðavinnu fyrir Tító. – En það fór á annan veg. Í millitiðinni fór ég á rithöfundaping í Helsinki ásamt Kristni E. Andréssyni og Birni Franzsyni, smitaðist af taugaveiki í ferjunni þaðan til Stokkhólms og tók út veikindin eftir að ég var kominn aftur heim til Köben [...] Fróðlegt væri að rifja upp margt það sem gerðist á því einstæða sumri.

Eftir rithöfundapingið í Helsinki var siglt með ferju til Stokkhólms. Um þennan afdrifaríka dag, 30. júlí 1947, segir í blaðfrétt, að taugaveikismit hafi borist um borð með mat eða neysluvatni. Margir veiktust og að minnsta kosti einn þátttakenda á þinginu lést, sænsk kona. Áhrifa veirunnar á Elías tók ekki að gæta fyrr en nokkrum vikum eftir að til Hafnar kom og mun einkenna veikina. Hann dvaldi þá á hóteli í Höfn og reyndi þegar ýmis húsráð gegn veikindunum, vafalítið komin frá ömmu hans, en dugðu ekki. Hann tók út taugaveikina á sjúkrahúsi í Kaupmannahöfn og var dögum samfleytt með óráði. Fullu nafni hét sá sem hér

um ræðir Guðmann Elías Cæsarsson Mar, en sannfærðist á sjúkrahúsinu um að hann væri ekki Elías Mar rithöfundur heldur annar maður með sama nafni. Rithöfundurinn Elías Mar byggi á Sólvallagötu 1 í Reykjavík, en fyrir mistök kæmi póstur þess manns á sjúkrahúsið til hans og yrði að leiðrétta það. Bréfið sem hann ritaði í því skyni er til og er svona:

Blegdamshospital d. 13. ágúst 1947.

Kæri hr. Elías Mar!

Ég, sem skrifa þessar línur, var með því láni – eða óláni – fæddur að heita Elías Mar. Því nafni var ég kallaður allt þar til fyrir tveim vikum, er ég heyrði um yður, að ég ákvað að skipta um ættarnafn. Þetta gerði ég, – eða gerði tilraun til. En ættarnafnið sem ég valdi mér, er Storms. Hér á spítalanum halda flestir, að ég sé eitthvað ruglaður í kollinum. En tilfellið er, að ég er orðinn þreyttur á því að rífa upp bréf, sem hafa átt að fara til yðar, o. s. frv. Ég hefi nú sett í eina tösku allt það, sem yður viðkemur og einhvernvegin hefur komist í mínar hendur. Þar eru mjög merkilegir hlutir fyrir yður. T.d. passinn yðar, vasabók yðar með 400 d.kr. í, o.fl. Það er nauðsynlegt, að þér sækið þessa tösku sjálfur – og sem allra fyrst. – En það má enginn vita, að hún kom frá spítalanum, því þá yrði innihaldið að skoðast. Þess vegna er nauðsynlegt, að við komum okkur saman um, að maður að nafni Nikulás Helgason hafi komið með hana, – og í henni sé skran frá Egyptalandi. Maðurinn sé um fertugt. Ég hefi orð þessi ekki fleiri, en býst við yður sem fyrst.

Yðar einl.

Elías Storms, afd. 40.

Elías hafði þekkt fólk á Sólvallagötu 1 lauslega mörgum árum fyrr. Önnur skýring finnst ekki á vali hans á heimilisfangi. Bréfið fór í flugpóst samdægurs, áritaður móttakandi: Hr. forf. Elías Mar. Sólvallagötu 1. Reykjavík. Ísland. – Og var endursent um hæl með blýantskroti á umslaginu: „Ekki til þar.”

Vinur Elíasar í Höfn, prófessor Jón Helgason, kom að sjúkrabeði hans þegar batinn var orðinn ótvíræður og bauð honum að gista á heimili sínu meðan hann væri að safna kröftum eftir veikindin. Þetta sumar og um haustið kynntist Elías mörgum Íslendingum á heimili Jóns sem hann átti eftir að halda vinfengi við framvegis. Og lét sig meira en hálfri öld síðar dreyma um að skrifa bók um þau kynni.

Báðar skáldsögurnar, Man eg þig löngum og Eftir örstuttan leik, bera ljósan vott um leit höfundarins að kynferðislegri sjálfsmynd hvað sem verðleikum þeirra líður að öðru leyti. Leitin hafði hafist miklu fyrr, eftir því sem sjá má af eftirlátnum skrifum hans. Til eru eftir hann frá árinu 1941 nokkrir upphafskaflar Reykjavíkurskáldsögunnar „Börnin á mölinni”, um unglingspiltinn Jón Hansson, nokkrir tugir síðna ritaðir með lokafrágangi og raunsæisniði sem einkennir Sóleyjarsögu Elíasar frá því áratug síðar. Heimilið er verkamannsfjölskyldu og skólinn sennilega trúverðug lýsing á gagnfræðaskólanámi á kreppuárunum. Þar

kemur að pilturinn í sögunni sannfærist um erindi sitt við líf allra manna ekki síður en sitt eigið. Til þess að gegna svo margþættu erindi hæfi honum best eigin skáldskapur. Hann flytur að heiman í leigukompu úti í bæ og fer að skrifa. Í ljóði sem honum er eignað vitrast honum bruni Reykjavíkur sem hann kallar borg en ekki bæ sem mun hafa verið algengara fyrir lýðveldisstofnunina. Ljóðið minnir um efnið á sjáandann fjarskyggna Swedenborg og bruna Stokkhólmsborgar, sem sjáandanum vitraðist úr fjarlægð, samkvæmt heimildum, en kann að vera fyrir frjótt ímyndunarafl höfundar í bland við frásagnir af brunanum mikla í Austurstræti 1915. Sagan sem inniheldur ljóðið týnist svo í sólarlagsgöngu skáldsins með dularfullum manni sem verður á vegi hans fyrir tilviljun; sá er þroskaðri og sambandið á leiðinni með að verða lærisveins og meistara af því tagi sem einkenndi allt líf Elíasar. Og varð í hans dæmi úr samkynja ástarsambönd. Tveim áratugum síðar skrifaði hann í fyrsta sinn sögu um ástarfund tveggja karlmannna. Sagan heitir Gestur á nýársnótt og er undanbragðalaus lýsing á ástarfundi tveggja karlmannna, lýsing sem ætla má að verið hafi í uppsiglingu frá því á unglingsárum höfundarins. Hann segir í minnisbókinni á gamals aldri: „Ef vel væri þyrfti ég að skrifa mína eigin kynþroska- og kynlífssögu. En ég þori það varla, enda má segja, að mikið brýnni efni liggi fyrir hjá mér til að skrifa um [...]”

Þörfin var alltaf mikil að fræða af blaðamannslegu afdráttarleysi. Njóla 16. 5. 1994:

... í dag eru liðin 65 ár síðan ég fór að gefa út dagblað! Það var að sjálfsgöðdu skrifað og aðeins gefið út í einu eintaki. Uppátæki þetta voru bein áhrif frá Jónasar-blaði Storms⁴ sem út hafði komið í margföldu upplagi í tilefni af fimmtugsafmæli Jónasar frá Hriflu. Dagblaðaútgáfu þessari hélt ég áfram í einar tvær vikur, en eftir það kom það út óreglulega, oftast þó í viku hverri og sýndi ég það engum nema vini mínum Ásgeiri Magnússyni. Ekki man ég hvenær ég hætti útkomu Storms með öllu, líklega um haustið, og fór þá að gefa út fleiri blöð og með ýmsum nöfnum [...] Árum saman var ég svo „að gefa“ út slík skrifuð blöð í einu eintaki, og flest þeirra á ég enn. Þau heita nöfnum eins og Lómur, Sólróði, Lóa (fór í eldinn fyrir „mistök“ ömmu minnar), Minning ÁM og Tímaritið sem varð langlífast og kom út skrifað í bók allt til 1940, minnir mig. Og ekki má gleyma mjög sértæku blaði, „Leiklist“, sem mig minnir að ég hafi haldið úti hátt á annað ár. Langt er nú síðan ég hef litið í þessi blöð mín, en þau eru nú geymd í neðstu kommóðuskúffunni minni – sömu skúffunni og var mín fyrsta vaggja í suðurkivistherberginu á Grettisgötu 46 forðum.

Eins og kom fram í upphafi þessarar úttektar á ferli höfundarins Elíasar Mar fyrirfundust ekki í þjóðmenningu okkar stakkar, skornir fyrir samkynhneigða rithöfunda, hvað þá tvíkynhneigða eins og Elías var eftir kynþroskann. Og hann hafði ekki í sér vilja eða getu til að kafa nógu djúpt til að ljúka brautryðjandaverki um þetta efni. Ekki er að sjá

---

4 Blað Magnúsar Magnússonar sem kenndur var við blað sitt.

að hömlurnar hafi náð til einkalífs hans þótt vafist hafi fyrir honum að finna sig á prenti. Elías átti fyrr og síðar bréfaskipti við sérþarfafólk erlendis af sama tagi og hann var sjálfur og gekk þá beint til verks. Í bréfi til danskrar bréfavinkonu og ástkonu á Hafnartímabilinu '46-'47 skrifar hann um kynhvöt sína: „Min drift er maaske stor, det er jeg smule stolt af, – og du ved, at en mand, som næsten ikke engang maa se en smuk, kvindeaktig dreng mellem 12 og 16 aar uden at føle sig begejstret í hele sit sexuelle væsen, – ikke kan leve uden intim forbindelse með kvinder ...” Sem lýsir í stystu máli persónuvanda hans lengst af ævinnar.

Heimkoman frá London

Elías dvaldi í Finnlandi í júlí 1947, í höfuðborginni Helsinki, vegna rithöfundamótsins sem þar var þá haldið. Hann dvaldi í sömu borg fyrri hluta árs 1949, að því sinni við undirbúning tveggja bóka, smásagnasafnsins *Gamalt fólk* og nýtt sem *Ragnar í Smára* gaf út í des. 1950. Og skáldsögunnar *Vögguvísu*. Hann lauk við fyrstu yfirferð þeirrar sögu á mánuði, hafði gert uppkastið degi fyrr en hann lagði upp í utanlandsferðina. Hann var iðinn við ritstörf meðan á dvölinni stóð, auk vinnu við þessar tvær bækur skrifaði hann fræðigrein á sænsku um íslenskar bókmenntir frá því á 14. öld og fram á sína daga, þrjátíu þéttskrifaðar síður, sem birt var í þrem hlutum í sænsku blaði, *Nya Pressen*, 25., 26. og 30. júlí 1949. – Hefur líklega notið við samninguna aðstoðar Karls Ísfelds bókmenntamanns sem var með í för og bjó á sama hóteli.

Vináttutengsl Elíasar í Helsinki '49 voru fjölbreytt eins og oft áður og síðar á erlendri grund sem heima. Vinkonan hét Eivör Karlsson. Saman skoðuðu þau borgina og nágrenni og áttu löng samtöl sín í milli fram

á nætur sem síðar leiddi til bréfaskipta þeirra í milli og entust langa tíð. Elías kom til Kaupmannahafnar 29. júlí 1949. Á næstu dögum heilsaði hann upp á vinfólki sitt, meðal þess prófessor Jón Helgason og frú. Frá Höfn hélt hann heim með Brúarfossi þann 9. ágúst. Skömmu eftir heimkomuna var hann kominn til Vestmannaeyja og hélt til hjá Sverri Haraldssyni listmálara og foreldrum. Þeir vinirnir fóru á ball ásamt skáldinu Sigurbirni Sveinssyni og öðrum góðum mönnum, skoðuðu Hundradmannahelli og hittu skáldið Ása í Bæ. Elías lýkur við útvarpsleikrit í Eyjum þrátt fyrir heimsóknir og gleðskap, Þrír vegir. Heldur heim 29. sept. eftir vikudvöl í Heimaey. Þann 17. okt. þetta ár lýkur hann við að hreinrita Vögguvísu. Hann bauð Birgi Kjaran smásagnasafnið til útgáfu, en Birgir afþakkar. Daginn eftir byrjar hann að semja útvarpsleikrit, Nóttina. Þann 16. febrúar á þessu ári, 1949, hafði hann hlotið styrk frá Menntamálaráði til bókmenntanáms erlendis, og hann hafði allt árið stefnt að því að komast til London til námsins. Þann 9. des. fær hann í pósti formlega heimild frá University College of London til að stunda „frjálst“ nám við skólann frá næstu áramótum. Um miðjan des. er hann kominn til Parísar eftir stutta dvöl í London, hittir í borginni félagi af kaffihúsum Reykjavíkur og á með þeim margar gleðistundir í París um jól og áramót. Stundum voru það mest Íslendingar sem að teitinni stóðu en ella nutu menn sín í fjölmenni á veitingahúsum stórborgarinnar. Hann skrifaði smásöguna Eggjárn á þessum dögum í París og aðra á ensku, Snjódagur, sem

hann reyndi að fá birta í ensku tímariti þegar hann kom aftur til London, en það tókst ekki.

Í London leigði hann herbergi í miðborginni og sótti opna fyrirlestra á British Tutorial Institute. Hann naut þess að ganga einn um borgarstrætin í þoku, óttalaus, segir hann í blaðagrein. Stundaði söfnin. Hann leitaði að gröf Karls Marx. Og upplifði það að leggja mynt í söfnunarbauk í hendi skáldsins T. S. Eliots við messu í kirkju heilags Stefáns í London þar sem Eliot starfaði sem meðhjálpari. Á þessum tíma sat Elías með íslenskum kunningjum á kaffihúsum í miðborginni og þá var mest rætt um bókmenntir og listir. Heilsa hans var ekki góð fyrstu vikurnar á nýja árinu í London, hann var með þrálátan hósta og alhliða slappleiki hrjáði hann, þar með voru tennurnar að angra og þurfti að fjarlægja nokkrar í áföngum. Hann tók að iðka líkamsræktarkerfi Charles Atlas og ritar af því tilefni í dagbók sína 26. feb. 1950: „Finn á mér breytingar til batnaðar andlega og líkamlega sökum reglubundinna leikfimisæfinga og heilbrigðara lífennis en áður.” Hann hafði sótt um gjaldeyri heim til áframhaldandi dvalar í London á þessu ári en gjaldreyriseftirlitið hafnaði umsókninni 12. febrúar. Þann 11. mars byrjar hann á nýju smásagnasafni, lauk við eina sögu og ákvað að hafa þær tólf. Þann 1. apríl gerði hann drög að skáldsögu sem átti að verða tvö bindi, um ungan íslenskan mann og samtíðarskald. Hann ritar: „[...] hefi lengi hugsað um þetta efni; nöfn o.þ.u.l. mjög óvíst.” Hann skrifaði og þýddi blaðagreinar sem

hann sendi heim og birtar voru í blöðum og tímaritum, meðal annarra Hjartaásnum. Hann þýddi 38 síðustu síður skáldsögunnar Franz rottu fyrir útgefanda án þess að fram kæmi neinsstaðar að væri hans verk. Þannig var um Elías fyrr og síðar að hann var fenginn til að hlaupa undir bagga með öðrum þýðendum þegar komnir voru í þrot, en var svo að litlu eða engu getið.

Hann hafði alltaf verið mikið fyrir bíóferðir og í London fór hann títt í Eros News Theatre og önnur kvikmyndahús. Hann las um þessar mundir mikið enskar bókmenntir og fræðirit um kynlíf af öllu tagi. Þann 4. júlí veitti menntamálaráð honum ókeypis far heim til Íslands á einhverju Eimskipa. Heim kom hann með Gullfossi frá Leeth þann 24. júlí. Viku síðar hafði hann orðið sér úti um víxil í Búnaðarbankanum sem Gils Guðmundsson og annar bókmenntaunnandi til skrifuðu upp á fyrir hann. Kunningi hans hafði búið í leiguharbergi hans að Grenimel 22 meðan hann var í burtu og haft full afnot af húsmununum. Nú tók Elías að nýju við herberginu og leigjandinn fann sér annan viðverustað. Um þetta leyti tók hann við handritinu að Vögguvísu hjá Ragnari og fór yfir það aftur.

Elías segir um dvölinu í London veturinn '49-'50 í viðtali í Lesbók Morgunblaðsins 1958:

Ég eyddi heilum vetri úti í London fyrir átta árum við að hripa upp þriggja þátta leikrit. Um vorið, þegar ætla mætti að ég hefði tekið mig til og hreinritað það, komst ég að þeirri niðurstöðu að betur myndi fara á því

að tjá meiningu mína í smásögu. Ég dró saman allt það sem ég hafði áður teygt upp í leikrit – og útkoman varð miðlungslöng smásaga, sem ég var stórum ánægðari með en leikritsuppkastið, enda þótt hún sé óbirt enn.

Óvíst er hver sagan var. Eftir nærri ársdvöl í London var Elías Mar orðinn nægilega lífsreyndur þetta haust 1950 til að koma út úr skápnunum með tónlistarmanninum Sturlu Tryggvasoni.⁵ Undir áramótin tóku þeir félagar að leita til hins gamla kennara Elíasar á orgel og helstu barnaskólalæxíur, Þórðar Sigtryggssonar, sem Elías hafði haldið órofnu sambandi við frá átta ára aldri og einkum sótt til tónlistarþekkingu á unglings- og fullorðinsárum. Svo er að sjá af dagbók Elíasar frá þessum vetri og bréfaskiptum þeirra Þórðar, auk annarra gagna, að nú hafi það verið fróðleikur um kynlífsmál samkynhneigðra sem Elías sótti sér til hans og þeir Sturla hvor um sig og saman. Þórður var þá um sextugt. Orgelkennarinn var vel þekktur meðal samborgaranna fyrir kynþarfir sínar sem eingöngu beindust að karlmönnum. Auk þess var hann orðlagður meðal menntafólks fyrir þekkingu sína á tónlist og sígildum bókmenntum sem hann taldist lesa á frummálunum. Þórður hafði þá gáfu að koma fyrir sem séntilmaður og heimsmaður þegar hann vildi svo við hafa, en átti jafn auðvelt með að ganga fram af harðsvírdustu mönnum með ósvífnu tali og vissi þá enginn hvort satt var eða logið.

---

⁵ Sjá dagbækur Elíasar frá haust- og vetrarmánuðum 1950-51 á handrita-
deild Landsbókasafns Íslands.

Pennan vetur, þegar Elías var hálfþrítugur, fann hann sig kynferðislega og verður þeirri uppgötvun líklega best lýst með stutturdrögu tilvitnun í minnisbók hans frá þessum vetri: „Ástin verður að sigra þótt spillt sé!” Hann átti sér frá því fyrir Englandsdvölinna nána vinkonu, Carlottu, sem hann tók á ný upp félagsskap við haustið 1950, og þeim Carlottu og ljúfmenninu Sturlu varð vel til vana. Hvorki karlmennska Wagneristans, sem þenur sig yfir síður Eftir örstuttan leik, né lítilþægni aðalpersónunnar í Man eg þig löngum höfðu dugað Elíasi til sjálfsskiðnings umfram það að hneigðir hans stóðu til beggja kynja. En þó helst til sér mun yngri manna af eigin kyni. Í því átti hann samleið með Þórði. Sturla var um tvítugt.

Elías var á kafi í listamannalífínu í Reykjavík veturinn '50-'51, hann stundaði kaffihúsin í miðbænum, Ingólfskaffi, Miðgarð, Hressingarskálann, Adlon, Kaffi Höll, sat á spjalli við væntanlega forkólfa listalífsins í landinu á þessum stöðum og á einkaheimilum, daga og nætur. Á næstu mánuðum stofnaði hann ásamt nokkrum vinum sínum Hallarklúbbinn, kenndan við „listamenn og áhugamenn um listir”, og urðu ýmsir félagsmanna með árunum þjóðkunnir fyrir framlag sitt til íslenskra menningarmála. Félagsskapur Elíasar var annars af mörgu tagi. Sumir vinanna voru einkum bókmenntasinnaðir, aðrir tónlistarmenn eins og Sturla sem kom með hnéfiðlu sína í heimsókn til hans á Grenimelinn, viðkvæm sál sem liðið hafði í bernsku fyrir erfðar heimilisaðstæður og táraðist ef hart var að honum gengið. Bernskuvínurinn Ásgeir Magnússon,

sem á þessum tíma og framvegis var bókmenntasinnaður sérvitringur og grúskari, var einnig oftsinnis í slagtogi við Elías og tók þátt í bóhemlífi hans, en var streit eins og það heitir. Þennan veturinn var hann sendur á Vordingborgarsjúkrahúsið á Sjálandi vegna geðsjúkdóms síns og tók framförum þá og eftir aðgerð hér heima, en náði aldrei fullum bata. Seinni hluta árs 1950 var Elías ungur, upprennandi rithöfundur með tvær skáldsögur útgefnar og tvær bækur á næstu grösum. Vinsamlegar umsagnir blaða og tímarita um hinar fyrri bækur höfðu veitt honum meðbyr. Og umtalið reyndist líka mest á betri nótnum um þær bækur hans sem Ragnar gaf út í desember 1950, Vögguvísu og smásagnasafnið Gamalt fólk og nýtt.

Mótið í Berlín

Elías fékk fljótlega vinnu við þýðingastörf og auglýsinga-söfnun eftir heimkomuna frá London sumarið 1950. Auk þess tók hann að sér að að búa ritsafn Benedikts Gröndals til útgáfu og varð það eitt margra verkefna sem hann sinnti á næstu árum. Á þeim slóðum sem nú eru kenndar við 101 varð hann vinsæll meðal listamanna og menningarfólks af báðum kynjum, stóð á gangstétt í gamla bæjarhlutanum á tali við einhvern þjóðmálaforkólfinn, Sigurð Nordal eða Hriflu-Jónas, og gat teygst úr samtalinu ef veðrið var gott. Þannig endurnýjaði hann eftir heimkomuna kynnin við Karl Strand geðlækni sem búsettur var í London og Elías hafði stundum heimsótt óformlega meðan á dvölinni í borginni stóð. Menntuðust við hann af útlitinu þó ekki væri af öðru, og enginn fann að félagsskapnum nema Þórður Sigtryggsson, en það gerði hann sem sjá má af bréfum hans til Elíasar og vinafólks hans fyrri hluta árs 1951. Hlé varð á samskiptum þeirra tveggja, kannski af þeim sökum, frá því í maí 1951 þar til 1. okt. sama ár. Í maí þetta ár tók Elías að búa sig undir þátttöku í „heimsmóti róttækra vinstrisinna meðal æskulýðs“ í

Austur-Berlín í ágúst um sumarið, Ungmennafestival, og kom við í Kaupmannahöfn á útleiðinni. Hann skrifar í dagbókina um þetta leyti: „Fæ þá fregn að Menntamálaráð hafi enn einu sinni veitt mér ókeypis far heim með Gullfossi er mér þurfa þykir.” Sló víxil til fararinnar. Í Höfn beið hann samferðarfólks til Berlínar.

Á þessum tíma voru rithöfundar víða í Evrópu undir þrýstingi að gerast flokksbundnir vinstrisinnar með innhlaup í málöggn af því tagi í heimalandi sínu. Hérlendir höfundar áttu velgengni sína undir því hversu dyggir þeir reyndust hugsjóninni. Berlínarborg hafði á árunum um 1950 enn ekki verið skipt með múr eins og síðar varð, en laut herstjórnarvaldi sigurvegaranna í heimsstyrjöldinni og var skipt milli þeirra í tvo hluta. Vesturveldin réðu þeim hlutanum sem nær þeim lá, hið sovéska hervald réði austurhlutanum með höfuðstöðvar í Moskvu. Borg sem amma Elíasar kallaði alltaf í hans eyru Möskvu og lét fylgja að væri uppspretta alls ills. Þegar kom að því að fara utan á mótið í Berlín lagði hann lykkju á leið sína, fór fyrst til London og dvaldi þar frá 7. til 22. júlí, byrjaði þar á bókinni Ljóð á trylltri öld sem kom út fyrir áramót þetta ár. Hann fór því næst til Kaupmannahafnar og endurnýjaði kunningjakynni frá fyrri ferðum sínum þangað, uns hann hélt með lest til Berlínar ásamt öðrum þátttakendum hins alþjóðlega æskulýðsmóts.

Friðarþingið í Austur-Berlín var hið fjölmennasta í veraldarsögunni fram til þessa, segir Elías í grein

í Þjóðviljanum þann 9. apríl 1952. Þátttakendurnir skiptu hundruðum þúsunda og voru frá öllum heimsins löndum, segir í greininni. Og rekur nú hver stórviðburðurinn annan. Þann 6. ágúst kynna Pólverjar menningu sína með söng og dansi. Daginn eftir er farið í sirkus og daginn þar á eftir er siglt um ár og vötn í nágrenni byggðum borgarinnar. Komið er við í ungliðabúðum. Að kvöldi sama dags fer fram ballettsýning fyrir mótsgesti. Kvikmyndalist austantjalds er kynnt næsta dag og þann 10. ágúst er farið á listsýningu í húsi austur-þýska fjármálaráðuneytisins. Samdægurs horfa íslensku þátttakendurnir á rússneskan ballett og skoða ummerki hinna nýliðnu styrjaldarára. Svo er komið að heimsins lengstu og mestu skrudgöngu þann 12. ágúst; gengið er um Marx-Engels torg. Þar kom að þátttakendur fengu dag fyrir sig. Farið var á söfn og kráarölt.

Mikilvægi rithöfundarins Elíasar Mar fyrir stjórnendur mótisins umfram ýmsa aðra þátttakendur kom í ljós þegar líða tók á hátíðina. Þann 15. ágúst er hann í rithöfundapartíi fyrri hluta dagsins og skoðar svo alþjóðlega sýningu. Þann 16. talar hann við forráðamenn bókaútgáfunnar Verlag der Nation um möguleika á útgáfu úrvals úr bókum hans í gistilandinu. Þann 17. ágúst er hann þátttakandi í morgunpartíi skálda og rithöfunda meðal mótsgesta í bland við höfunda heimamanna. Eftir það hlustar hann á suðurameríska rithöfundinn Pablo Neruda flýta ræðu. Svo vill til að Neruda hafði hlotið sömu upphæð og

Elías á sömu slóðum, honum verið boðið að velja úr ljóðum sínum til útgáfu í einni bók, en stórskáldið hafði ekki látið við það sitja heldur ort heila ljóðabók í anda sem hæfði hinu pólitíska tilefni þingsins. Mótshaldið gerir ekki endasleppt við Elías, heldur er honum boðin útgáfa á Vögguvísu á þýsku. Þegar aðrir hinna íslensku þátttakenda leggja af stað með lest til Hafnar, svo og flestir þátttakendanna á sínar heimaslóðir, fer hann á vegum mótshaldaranna í skoðunarferð suður í land ásamt öðrum Íslendingi úr hópnum, hinum þýskumælandi Guðmundi Magnússyni. Og fleiri völdum fulltrúum af Norðurlöndum.

Elías segir eftir heimkomuna í grein í Þjóðviljanum um mótið í Austur-Berlín:

Mönnum var algjörlega sjálfrátt um það, hvernig þeir vörðu tíma sínum og hvar þeir héldu sig, hvort þeir vildu heldur taka þátt í opinberum hátíðarhöldum eða skemmtunum innanhúss, skoða hverskyns sýningar eða gera eitthvað annað; – vaka eða sofa. Einnig var öllum að sjálfsgögðu frjálst að fara hvert sem þeir vildu.

Hinum völdu þátttakendum fararinnar um Suður-Þýskaland var að endingu boðið af Rússum til veislu á Hótel Adrian í Berlín. „Við komum þangað um fjögurleytið og settumst þegar að snæðingi, en ekki er að orðlengja það að setið var að áti og drykkju til klukkan rúmlega sjö,” segir Elías og dái Rússa fyrir hið glæsilega veisluhald í grein sinni.

Í september er hann kominn til Kaupmannahafnar og hittir þar enn kunningjafólk og skemmtir sér með því. Og nú er hann undir það búinn að taka þátt í mannlífi borgarinnar af því tagi sem honum hæfir að sjálfs hans skilningi en hefur veitt sér takmarkaðan aðgang að í fyrri skiptin í borginni. Hann fer á skemmtistaðinn Fortuna, þar sem samkynhneigðir áttu sér griðland, og þann 2. sept. gerist hann félagsmaður í Forbundet av 1948, helsta homma-klúbbi borgarinnar og undanfara Samtakanna 78 á Íslandi. Í Forbundet skemmti hann sér þann 9., 12., 15., 17. og 19. sept. Og kynntist í klúbbum Íslendingum sem sóttu í þetta skjól í Hafnarferðum, menntaskólakennaranum Bjúsa sem svo var kallaður og Halldóri Þormar, greindum hæglætismanni sem hélt vináttu við hann meðan báðir lifðu.

Á siglingunni heim til Íslands með Gullfossi 24.-27. sept. var klefafélaginn prófessor Sigurður Nordal.

Atvinnumennska

Elías Mar ritar á minnisblað í Kaupmannahöfn þann 28.4.'78, rúmum aldarfjórðungi eftir förina á ungmennafestivalið í Austur-Þýskalandi:

Nokkru eftir að skáldsaga mín Vögguvísa var útgefin í Berlín, 1958, fóru mér að berast frá Sambandslýðveldisforleggjurum og tímaritum tilmæli um aðsent efni, einkum smásögur, t.d. vildi [ólæsil.] í Munchen fá heilt smásagnasafn. Það þóttist ég þó ekki hafa á lager þá, sem reyndar var vitleysa, strangt tekið, og hummaði öll tilmælin fram af mér, nema eitt, frá Hamborgartímariti sem nefndi sig „konkret“ (með litlum staf). Því var það, að smásagan „Narcissus 1960“, sem ég hafði skrifað í ágúst það ár, birtist fyrst á prenti á þýsku í 5. hefti 1962. Hvort ég fékk nokkur ritlaun greidd, man ég ekki lengur; mig minnir að umbunin væri sú ein, að mér var sent þetta flennistöra blað í nokkur ár, letrað steinskrift á fremur grófan pappír, myndskreytt í einskona poppstíl þýskum. Stutt og formleg bréfaskipti urðu milli mín og ritstjórans, NN, af þessu tilefni. Ekki hvarflaði það að mér um þær mundir, fremur en veröldinni yfirleitt, að þáverandi

ektakvinna NN ritstjóra ætti eftir að slíta samvistum við þennan mann sinn, taka upp aftur sitt fyrra fjölskyldunafn og gera það nafn heimsfrægt. Hún er nú látin, en hún hét Ulrike Meinhof.

Ekki kæmi mér á óvart þótt ég væri lentur á svartan lista in der Bundesrepublik Deutschlands.

Hann var lengi að borga vixilinn sem hann tók fyrir Berlínarförinni sumarið 1951. Fjárhagurinn var lengst af í þrengsta lagi á rithöfundarárunum, svo heima sem erlendis, enda borðaði hann ár frá ári flesta daga á veitingahúsum í miðbæ Reykjavíkur, notaði mikið leigubíla og var veitull á áfengi bæði sjálfum sér og öðrum. Þetta ár og hið næsta hélt hann áfram vinnu við útgáfuna á ritsafni Benedikts Gröndals. Sú vinna var tímafrek og illa launuð. Hann sótti um starf á Keflavíkurflugvelli, en ekkert varð úr. Og um þularstarf við ríkisútvarpið en fékk ekki þrátt fyrir styrka rödd og skýran framburð. Í september 1952 tók hann að lesa prófarkir fyrir Ragnar Jónsson útgefanda í Helgafelli og næstu áratugina sinnti hann þeirri iðju fyrir Ragnar og aðra útgefendur, ritstjóra og rithöfunda. Í ársbyrjun '53 var hann ráðinn til að skrifa ritdóma í Tímarit Máls og menningar. Og í febrúarbyrjun það ár fór hann að vinna við blaðamennsku á Þjóðviljanum. Meðal annars við hinn vikulega Bæjarpóst, aðsent efni frá lesendum, sem hann sá um í hálfu ári, en hætti þá að sjá um Bæjarpóstinn. Hafði viljað birta grein óbreytta sem ritstjórnin hafði fett fingur út í. Um áramótin var

hann hættur á Þjóðviljanum. Byrjaði að vinna þar á ný í október 1961 og þá sem fastráðinn prófarkalesari og gegndi því starfi við blaðið uns það hætti að koma út 1992.

Þann 23. mars 1953 lagði hann drög að nýrri skáldsögu sem átti að heita Sóleyjarsaga. Ráðgerði jafnframt að skrifa aðra á sama tíma sem átti að heita „Þeir sem guðirnir elska“, og innihalda minningar hómósexúalista. Árið áður hafði hann dregið saman landsskrá yfir 40 hómó- og bísexúalista, að hluta frá Þórði, „sem ég veit með vissu að existera í Reykjavík“, ritar hann. Skráin er til en engin merki um bókina önnur en titillinn, enda varð ritun Sóleyjarsögu honum kappnóg verkefni næstu árin, auk brauðstritsins. Á þessu ári var á ný efnt til alþjóðlegs þings ungmenna, að þessu sinni í Búkaress, höfuðborg Rúmeníu, og þann 9. apríl var honum boðin þátttaka. Mótið átti að fara fram í ágúst um sumarið. Persónuhagirnir voru ekki góðir um þessar mundir. Meðal ýmislegs sem hrjáði hann hafði tönnum hans enn fækkað frá því hann var í Englandi veturinn 1950, þær síðustu voru teknar á þessum síðvetrarmánuðum. Í framhaldi af því fékk hann gervigóma og kunní „sæmilega“ við þá.

Með blaðagrein sem hann kallaði Júlídaga í Bretlandi og birtist í Þjóðviljanum 10. jan. 1952 greindi hann frá dvöl sinni í London á árunum 1949-’50. Í upphafi segir af lífsskilyrðum hans vikurnar áður en að utanlandsferðinni kom:

Undangengnar þrjár vikur hafði ég keppt við að vélrita upp úr tólf þéttskrifuðum stílabókum sjálfsævisögu Benedikts Gröndals til birtingar í lokabindi ritsafns hans; samtímis þessu hafði ég orðið að lesa prófarkir af bókarþýðingu eftir mig, sem fara þurfti í prent; auk þess neyðst til að hripa upp þýðingar á einum tíu blaðagreinum og smásögum til þess að hafa fyrir mat; að ógleymdu því, að svo til daglega varð ég að hafa mig allan við í þeirri tilraun minni að gera viðkomandi yfirvöldum skiljanlegt, að óhætt væri að láta mig hafa smávegis lúsarklínu af erlendum gjaldeyri, hvað illa gekk. Sú staðreynd virtist nefnilega ekki hafa hlotið mikinn skilning í röðum íslenskra gjaldeyrisyfirvalda, að ungum íslenskum rithöfundum er ekki síður gagnlegt að sækja heim önnur lönd heldur en t.d. jafnöldrum þeirra í skólum, tafleinvígum, ellegar sportkeppnum.

Á komandi árum héldust kjör hans óbreytt. Samþykktur víxill var fastur liður og framlenging víxilsins þegar kom að skuldadögunum. Hann hlaut að vísu stundum opinber framlög til ritstarfanna en varla meira en sem svaraði víxli sem hann þá hafði framlengt nokkrum sinnum, kannski að hrykki þó að auki fyrir nokkrum máltíðum á Skálanum. Þýðingavinnan hefur líklega reynst honum drýgst á þessum árum atvinnumenskunnar þótt illa væri borguð. Hann þýddi leikrit fyrir útvarp og leiksvið og skáldsögur fyrir útgefendur, svo sem reyfara eftir Agötu Cristie. Hann hélt þýðingu blaða- og tímaritsgreina áfram um langt árabil. Þýddi fyrir tímaritin Heima er

best, Heimilisblaðið, Úrval, Hjartaásinn, Amor, Sök, Sakamál, Afbrot og Séð og lifað. Innlend glæparit voru nýlunda á sjötta áratugnum og nutu mikilla vinsælda í allri bókmenntadramatíkinni. Þau voru keypt af yngra fólkinu heima hjá mér á Fjölnisvegi 20 þegar ég var krakki. Mér er í fersku minni tær, rökbundin framsetning efnisins, afdráttarlaust málfarið, – þessi slóð Elíasar hefur verið á fárra vitorði. Tímaritið Satt, sem einnig fjallaði um glæpi, var aftur á móti skrifað í þjóðlegum bókmenntastíl og var víða hrósað fyrir það, en sömu fundu að hinum ritunum fyrir lágmenningarlegt málfar. Með tímanum fækkaði þýðingum Elíasar fyrir blöð og tímarit en áhuginn meðal rithöfunda og fræðimanna óx, eftir því sem lengra leið, á að hann læsi prófarkir að verkum þeirra. Hann var tilliðanlegur til þess og var svo naskur á stíl höfundanna og aðra sérvisku, að hann færði stílinn stundum í betra horf með samþykki þeirra. En sagðist ekki vilja hugsa fyrir aðra en sjálfan sig. Sagan segir að Laxness hafi gert sendil frá einhverju dagblaðanna afturreka með grein eftir sig, vísað sendlinum á Elías og látið fylgja að kynni betur stafsetningu sína en hann gerði sjálfur. Helst er að ætla, að Elías hafi með tímanum lokast inni við prófarkalestur vegna færni hans á því sviði og þess að hann kunni því verkefni ekki illa ef hann þurfti ekki að gefa af sjálfum sér til þess svo miklu næmi. Jafnframt missti útgefandi hans, Ragnar Jónsson, trú á honum. Á árunum sem hann skrifaði seinni hluta Sóleyjarsögu, '55 til '59, var samvinnuvilji Ragnars við hann sem rithöfund orðinn lítið meiri en orðaflaumur í

jeppanum sem útgefandinn var kunnur að og gat merkt hvað sem var og bar hann ásamt farþega víðsvegar um bæinn og nágrennabyggðir án þess að ökumaðurinn sýndi þess nein merki í ferðinni að vita hvað hann sagði eða hvert hann væri að fara.

Í maí 1953 mætti hann á undirbúningsfund í Reykjavík fyrir mótið í Búkarest í ágúst, „Festival fyrir æskulýð og stúdenta”. Hann hélt til Hafnar og gisti hjá Jóni og Þórunni. Fór með lest suður eftir ásamt Íslendingum, Bergssonum tveim, Bjarna og Guðbergi, sem þá var um tvítugt, skáldkonunni Ástu Sigurðardóttur, Árna Bergmann, seinna gagnrýnanda við Þjóðviljann, sem þá var 17 ára gamall, Bjarna Benediktssyni frá Hofteigi sem var einn helsti bókmenntagagnrýnandi þessara ára, verkfræðinemanum Guðmundi Magnússyni og Halldóru B. Björnsson skáldkonu og dóttur hennar. Farið var um margar borgir á meginlandinu sem Elías telur upp í vasabók sinni úr ferðinni líkt og skrifi upp eftir farmiða eða hátalarakerfi við teinaískur, rennihurðaskelli og gjalla rödd lestarþjóns með klippur á lofti. Ferðin suðureftir tók á annan sólarhring og hefur verið bæði krókótt og erfið.

Þegar til höfuðborgar Rúmeníu kom var hafin opnunarhátíð Festivalisins við fjölmenni. Elías ritar í grein í Þjóðviljanum 23. sept. þetta haust: „Búkarestmótið var óslitin skemmtun, áhyggjulausir frídagar, þar sem maður var blessunarlega laus við uppáþrengjandi stríðstal blaða, útvarps og fólksins á götunni eins og er daglegt brauð manna hérnamegin tjalds.” Helst hefði mátt finna

að skipulagi mótsins, segir hann, og ber það saman við mótið í Berlín sem hann segir að hafi verið skipulagðara, enda ekki á öðru von þar sem Þjóðverjar stóðu að því, og um leið dramatískara, enda borgin Berlín ekki svipur hjá sjón eftir átök heimsstyrjaldaráranna. Á hinn bóginn voru hvergi merki í Rúmeníu um styrjöldina þar sem hann sá til.

Kennaraskólapilturinn Guðbergur Bergsson var níu árum yngri en Elías sem hafði gefið þessum fríðleikspilti auga áður en að ferðinni kom og langað til að kynnst honum. Nú lét hann verða af því. Eftir heimkomuna og næstu þrjú árin voru þeir Guðbergur ástvinir, uns síðarnefndur hélt utan til námsdvalar á Spáni í vetrarbyrjun 1956.

Hughvörf á höfundarferli

Meðal skjala Elíasar frá sjötta áratug síðustu aldar eru heimildir um skipti hans og bókaútgefandans Ragnars Jónssonar og útgáfu hans, Helgafells, sem skýra að nokkru hughvörf á höfundarferli Elíasar eftir 1959, útkomu Sóleyjarsögu II það ár. Þrjár aðrar skáldsögur hans höfðu þá komið út á vegum Helgafells, Eftir örstuttan leik 1946, Man eg þig löngum 1949 og Vögguvísa 1950. Fyrra bindi Sóleyjarsögu kom út 1954. Á þessum árum var markmið Elíasar að starfa einkum sem atvinnuhöfundur án þess að það kæmi niður á bókmenntalegu gildi skáldverka hans. Á þessum metnaði, atvinnumenskunni, varð viðsnúningur um 1960 þegar hann tók af fullum ásetningi að stunda vinnuna við prófarkalestur og þýðingar til að hafa af viðurværi sitt.

Hann bjó í Reykjavík fyrst eftir Hafnardvölinu '46-'47. Veturinn '49-'50 leitaði hann fyrir sér að komast í bókmenntanámið við University College of London eins og greint hefur verið frá. Hann bjó þar í borg lengst af þennan vetur og sumarið eftir, en lítið varð úr skipulögðu skólanámi hans á þeim tíma. Þegar hann

fór til London haustið '49 voru tvær skáldsögur eftir hann komnar út. Sú þriðja, Vögguvísa, lá tilbúin hjá Helgafellsútgáfu frá því í nóvember 1949. Hann naut lífsins um jól og áramót í París. Þann 14. janúar 1950 í London var komið að honum að greiða skólagjöldin við hinn enska skóla. Hann hafði treyst á Ragnar en gat ekki leyst út gjaldeyri fyrir skólagjöldunum vegna þess að ekki barst borgun fyrir skáldsöguna sem hann taldi sig eiga inni með nokkrum rétti. Öll form voru frágengin milli hans og skólans en líklega var hann ekki tekinn til við námið þegar hér var komið. Starfsmaður Helgafells, Vilhjálmur S. Vilhjálmsson, er skráður „guardian“, ábyrgðarmaður, á skólaumsóknina. Elías ritaði útgefandanum bréf á uppgjörseginum og mæltist kurteislega til þess að hann borgaði sér fyrir Vögguvísu sem hann gerði ráð fyrir að kæmi út um haustið þetta ár, 1950. Eftir að hafa beðið eftir svari um tíma ítrekaði Elías bónina um greiðslu með bréfi. Fyrsta sumardag svaraði Ragnar báðum bréfunum í einu með nokkrum þjósti:

Kæri vin, –

Ég var að fá bréf frá þér. Mér skilst að þú sért að minna mig á peninga, þó þú farir reyndar fínt í það vegna þess að þú heldur af fenginni reynslu að ég sé að vanda auralítill. Það er mjög fallett af þér. Það er án efa nokkuð langt þangað til ég hef greitt öllum mönnum það sem ég skulda þeim og því finnst mér, eins og er, varla sitja á mér að vera að bjóða fram fé til þeirra fáu manna, sem ég ekkert skulda, jafnvel þótt þeir hinir sömu séu í senn auralitlir sjálfir og alls góðs maklegir.

Handrit þitt mun vera hjá mér, en ég hef ekkert um það ákveðið hvort ég lifi af að koma því út, eins og ég mun hafa sagt þér ótvírætt. Sú bók verður aldrei talin skemmtileg eða sérlega merk, hins vegar á köflum interessant fyrir skólapilta sem langar til að skrifa.⁶ Leiðinlega bókin þín, sem ég illu heilli lét þrykkja fyrir þig og mig í fyrra, eða hvenær það nú var, þar sem drukkíð var allt það kaffi, sem innflutt var á samanlögðu öllu skömmunartímabilinu, hefur ekki fundið náð fyrir augum þeirra sem leggja fram peninga fyrir bækur og reyndi ég þó af veikum mætti og mjög gegn breyzkri samvisku minni að skrökva upp á hana margskonar girnilegum verðleikum.⁷ En allt kom fyrir ekki. Elías Mar er ekki maður dagsins enn. Því er nú helvítis ver, Elías minn kær, að nú hef ég í svipinn ekki ráð á því að prenta bækur fyrir mig einan, en strax og sá dagur siglir aftur sunnan yfir höfin, mun ég byrja á því á ný og þá kemur Þjóðvísan þín á prent, nema þú hafir áður kynnst öðrum útgefanda, sem ekki gefur út bækur til að prakka þeim inná annað fólk, heldur lætur gera þær handa sjálfum sér eins og málverk, sem enginn utan eigandinn fær nokkurntíma augum litið. Ef ég skyldi sjálfur, á undan þér, fréttu af slíkum manni, væri gott að þú segðir mér eða V[ilhjálmi].S.V[ilhjálmsyni]. hvað málverkið á að kosta.

Engin sérstök tíðindi man ég handa þér nema hvað verið er að opna Þjóðleikhúsið og listamannaþing hefst uppúr því.

Þinn einlægur.

Elías svaraði bréfi Ragnars 2. maí. Svarið er gild

6 Vögguvísa. Helgafell. Rv. 1950.

7 Man eg þig löngum. Helgafell. Rv. 1949.

heimild um afstöðu hans sjálfs til þeirra skáldsagna hans þriggja sem hann þá hafði lokið við að skrifa, svo og um skipti hans við útgefandann Ragnar og bókaútgáfu hans. Elías skrifar:

Góði vinur.

Þökk fyrir bréfið.

Þú samlíkir vafasömum bókaútgáfubissnes við málverkakaup, og skáldsöguhandriti mínu líkirðu við málverk. Þetta er ekki ósnjöll samlíking. Einu sinni mun Steinn Steinarr hafa líkt skáldsögum við esk. sendibréf, sem höfundar sendu hverjir öðrum og ekki væri hægt að krefjast, að almenningur skildi nema undir og ofan á. Hvað sem segja má um það, þá er eitt víst: að bókaútgefandi má aldrei gera sér vonir um að græða á skáldsögu eftir ungan höfund, síst af öllu skáldsögu, sem kemur með eitthvað nýtt; og í öðru lagi: það þýðir ekki að bíða eftir því, að Elías Mar verði „maður dagsins” á bókamarkaðinum, af þeirri einföldu ástæðu, að sú bið getur orðið nokkuð löng.

Þú virðist ekki hafa mikla trú á því að saga mín verði talin skemmtileg eða sérlega merk. Ég er annarrar skoðunar. Ég held, að þú hafir ekki lesið sögukornið vel. Að minnsta kosti bendir það ekki á vandaðan lestur að þú skulir geta farið vitlaust með nafnið og kallað hana Þjóðvísu. Nafn sögunnar eins og það er, er það mikið atriði, að ég held það sé vandi að hlaupa fram hjá því við yfirlestur handritsins. Hins vegar skil ég, að þú hafir það mikið að gera, að þú megir ekki vera að því að lesa handrit vandlega, enda er það eina afsökunin sem ég finn fyrir þig.

Úr því ég er farinn að skrifa þetta langt mál á annað borð, finnst mér ekki úr vegi að ég geri svolitla grein fyrir afstöðu minni til fyrri skáldsagna minna. Þú hefur sjálfsgt tapað á þeim báðum, eða a.m.k. vona ég, að svo hafi verið. Sé svo, þá hefi ég ekki tapað síður.

Fyrri sagan, „Eftir örstuttan leik“, var þó að miklu leyti skrifuð með það fyrir augum, að væntanlegur útgefandi gæti sett hana á þrykk án þess að eiga á hættu stórkostlegt tap. Þetta var týpískt byrjandaverk, endaðótt ýmsum þætti það frumlegt á köflum. Það var mest að þakka því, að ég hafði lesið bækur, sem ekki höfðu verið þýddar á íslenzku og íslenzkir lesendur ekki þekktu dauninn af upp úr blaðsíðunum, þar af leiðandi. – Stærsti galli bókarinnar var sá, að hún var aldrei hreinrituð í heild. Ég tel mig hafa sloppið tiltölulega vel, enda þótt ég hinsvegar vandaði mig með suma kaflana, t.d. þann fyrsta og síðasta.

Um seinni söguna, „Man eg þig löngum“, er það að segja fyrst og fremst, að hún var skrifuð að mestu leyti á undan hinni. Ég gerði uppkast að henni, þegar ég var innan við tvítugt; og það var að miklu leyti uppgjör við unglingsár mín, endaðótt ég vitandi vits tæki aðeins einn þátt af sjálfum mér í persónuna Halldór Óskar Magnússon, ef til vill lakasta þáttinn, hinn passíva, ljósvíkingslega og stefnulausa dreng, sem ég sjálfur var allt fram til tvítugs. Sumarið og haustið 1946 vann ég svo að þessum drögum úti í Kaupmannahöfn með það fyrir augum að geta sent hana í verðlaunasamkeppni Menningarsjóðs fyrir áramótin. Þegar ég hafði lokið henni um miðjan desember, fannst mér ég hafa skrifað. Mér fannst ég geta lagzt rólega útaf, án þess að skrifa meir. Ekki vegna þess, að mér þætti sagan svona góð,

heldur vegna hins, að ég fann, að ég hafði lagt að baki nauðsynlegan áfanga. Ég vissi, að ég myndi aldrei skrifa sögu framar, sem væri laus við allt samband við heildina, fólkið, tímann. Ég myndi aldrei frammar eyða pappír í þankabrot um sjálfan mig, án sambands við fjöldann. Þar af leiðandi markaði sagan tímamót í þroska mínum, tímamót, sem „Eftir örstuttan leik” hafði enga aðstöðu til að marka. „Man eg þig löngum” mun einhvern tíma verða talin merkilegri bók en hún er talin nú. Fólk mun lesa hana út frá öðrum sjónarmiðum en hingað til. Helzti galli hennar er sá, að hún er ívið langdregin. – Þó er hin tilbreytingalitra frásögn, hægi, natúralistiski stíll o.s.frv. í eðlilegu sambandi við hið tragiska í gerandi sögunnar, endaðótt ég hafi löngum verið andstæður natúralisma í bókmenntum, teoretiskt.

Sú stund mun koma, að þér verður ekki legið á hálsi fyrir að hafa gefið hana út, heldur hið gagnstæða. Þú segist hafa „skrökvað upp á hana margskonar girnilegum verðleikum”. Má vera, að þú hafir gert það privat. Svo mikið er víst, að þú auglýstir hana ekki frekar en aðrar bækur, sem þú gafst út um svipað leyti, og hlýturðu að minnast þess, ef þú hugsar þig um. Ég tel heldur engan skaða, að hún var ekki auglýst. Persónusögulegt plagg, eins og hún er, þarf ekki að auglýsa.

Svo mörg eru þau orð um þá sögu í bili, og vil ég nú aftur snúa mér að nýjustu sögunni minni, þeirri sem þú hefur í fórum þínum og heitir „Vögguvísa” [...]

Það mun hafa verið skömmu eftir að ég kom heim, haustið 1947, eða í nóvember, að mér kom til hugar efni í smásögu, sem átti að gerast í billjardstofu. Sagan átti að gerast á tæpum klukkutíma og varla verða lengri en fjórar

eða fimm síður crown. Ég velti efninu fyrir mér lengi og skrifaði ekki staf, meðfram vegna þess, að ég mátti ekki skrifa, sökum nýafstaðinna veikinda. Mig kitlaði í fingurna eftir því að gera sögunni skil; og ídean yfirgaf mig ekki, heldur jókst hvað leið, unz um vorið, að ljóst var orðið, að þetta myndi aldrei verða smásaga, heldur skáldsaga. Snemma um veturinn hafði ég byrjað á því að orðtaka reykvískt talmál, og er sú skrá í fórum mínum nú, fullgerð. Þetta nýstárlega orðasafn, með skýringum á uppruna, notkun og merkingu orðanna, veitti mér mikla hjálp og beinlínis gaf mér ídeur, þegar ég loksins fór að notera hjá mér þau drög, sem urðu uppistaðan í „Vögguvísu“. En ekki skrifaði ég söguna fyrr en í sumar sem leið, úti í Helsingfors, og þá voru liðin tvö og hálf ár frá því ég gekk frá „Man eg þig löngum“ – og margt búið að ske í þroska mínum, sem ekki er tímabært að ræða um nánar hér.

Nema hvað, með „Vögguvísu“ tók ég upp önnur vinnubrögð en ég hafði áður notað, vinnubrögð, sem ég býst við að viðhalda, ef ég skyldi einhverntíma skrifa skáldsögu aftur. Í þeirri sögu geri ég tilraun til að sýna einskonar „þverskurð“ af reykvísku lífi. Og það er ekki mér að kenna, ef myndin er eitthvað annað en falleg í sárið. Sum beztu og sönnustu málverk þýska Weimarmálarans Grosz þykja ekki beinlínis fögur. En þau verða lengi talin sannasta myndlist Evrópu frá árunum 1918-1933.

Í „Vögguvísu“ geri ég semsagt tilraunir, bæði hvað snertir mál, byggingu, söguefni, jafnvel stíl. Enginn skal fúsari til að viðurkenna en ég, að sumt í bókinni er undir vísitandi áhrifum frá höfundum, sem ég las árin 1948-’49, ekki hvað sízt James Joyce, Ödön von Horváth

og Faulkner. Hins vegar leyfi ég mér að vona, að ekki sé hægt að gera heiðarlegri tilraun til að skrifa aktúela skáldsögu en ég hefi þar gert. Má vera, að tilraunin hafi ekki tekizt sem skyldi. Um það er of snemmt að dæma að svo stöddu. Hitt er víst, að stærra spor en liggur milli fyrri skáldsagna minna og þessarar hefur enginn íslenskur ungur rithöfundur stigið undanfarna áratugi.

Þegar ég skrifa þessar línur kemur mér til hugar, að ef til vill er það skylda mín að skrifa meira um bókmenntir en ég geri. Það er ef til vill ekki þess vert að senda frá sér hvert skáldverkið á fætur öðru fram fyrir almenning og gagnrýnendur, án þess að gera grein fyrir því annað slagið, hvað er að ske í bókmenntaheiminum, þó ekki væri til annars en að sýna fram á, að maður viti, hvað maður er að fara. En margt þarf að gera og mörgu að sinna. Það eru svo mörg verkefni fyrir stafni, að ég gleymi því langoftast, hvað ég er blankur, meira að segja því, að bókaútgefendur eru háðir sömu fjárhagslegum erfiðleikum. [...]

Ég held ég hafi ekki fleiri orð um „Vögguvísu” eða sjálfan mig í þetta skiptið. Ég hef fundið mig knúinn til að segja þér það sem ég hefi skrifað hér. Ég hef verið hreinlyndur við þig og sagt þér meiningu mína. Ég tel það skaða, að við höfum ekki getað kynnt meira persónulega. Samband og samvinna milli bókaútgefenda og rithöfunda þarf að vera sem bezt og þéna þeim tilgangi einum, að bókmenntir þjóðarinnar dali ekki, heldur vaxi. Til þess þurfa rithöfundar að geta menntazt og unnið tiltölulega áhyggjulausir – og bókaútgefendurnir að koma til móts við þá eftir ástæðum. Það fylgir því töluverð ábyrgð að vera bókaútgefandi á Íslandi. Og þetta segi ég ekki vegna þess að ég haldi, að ég þurfi að segja þér það, heldur vegna

hins, að mér er einnig ljós sú ábyrgð sem fylgir því að vera rithöfundur eða ætla að verða það. [...]

Þú vilt fá að vita, hvað „málverkið“ kostar. Gott og vel. Það er bezt ég snúi mér að því að lokum, því upphaflega skrifaði ég þetta bréf til þess að svara þeirri spurningu.

Það er ærið margt sem þarf að taka til greina, þegar skáldsögur eru verðlagðar í handriti, hvort heldur þær eru eftir unga höfunda eða gamla. Og ég ætla mér ekki að telja það upp. Ég hef hugsað málið undanfarna daga, síðan ég fékk bréf þitt, og komizt að þeirri niðurstöðu, að ég geti ekki ætlað minna verð fyrir handritið en 10000 krónur. Sæmilegt verð myndi ég telja fimmtán þúsund.

En sökum þess, að peningarnir eru mér einskis virði móts við hitt, að sagan komi út, þá gef ég þér hér með leyfi til að gefa skáldsöguna út í fyrstu útgáfu, án endurgjalds til mín, þó með því skilyrði, að hún komi á markað ekki síðar en fyrir næstu jól.

Þú heldur kannski, að ég sé að gera að gamni mínu, eða ég sé jafnvel að gera tilraun til að móðga þig. Ef þú móðgast af þessu tilboði, þá fæ ég náttúrliga ekkert við því gert. En tilgangur minn er ekki sá. Ég geri þér þetta tilboð í fullri alvöru, eins og ég hefi skrifað þetta bréf í heild, í trausti þess, að Halldór Laxness hafi haft rétt að mæla, er hann sagði við mig fyrir nokkrum árum, að þú værir sá eini í hópi bókaútgefenda á Íslandi, sem væri „talandi við“.

Með kærri kveðju.

Þinn einlægur.

Kannski Ragnar hafi viðhaft þann talsmáta sem

bréf hans ber með sér vegna þess helst, að hann hafi þekkt sína menn. Í bréfi Elíasar frá London til vinar síns, skáldsins Jóns Óskars, í París, sem ritað var á þessum tíma, kemur fram að Elías ráðgerir dvöl á eyj- unni Mön sumarið eftir þar sem „kvað vera trópikal veðrátta”. Hvað sem um bóhemlíferni yrði sagt frekar er athyglisvert hve ritmennt Elíasar og tilfinningaþroski var til muna minni á Kaupmannahafnarárunum en í London veturinn 1949-’50, sem sjá má af bréfum hans til Jóns Óskars á þessu tímabili. Freistandi er að ætla að sá þroski hafi ekki bara verið fenginn með skólanámi og fyrir þær þælingar sem fylgdu ritun þriggja fyrstu skáldsagna hans, heldur einnig fyrir það, að Elías kaus að hætta stúkulífi hálfþrítugur. Á þeim vettvangi hafði hann komist til nokkurra metorða. Hann var æðsti templar í stúkunni Verðandi 1944 og varaforseti sambands bindindisfélaga ’44-’45.

Þennan síðvetrartíma í London 1950, sem hann beið greiðslna frá Ragnari, mun hann hafa haldið sig mest heima í leiguherbergi sínu, hlustað á sígilda tónlist í útvarpi og lesið bækur eftir því sem hann átti kost á. Meginþráður dvalarinnar var þó, eftir því sem hann síðar sagði, ritun leikrits sem endaði með að verða ónafngreind smásaga.

Þegar seinna bindi Sóleyjarsögu kom út 1959 var áratugur liðinn frá því Ragnar skrifaði Elíasi framangreint álit sitt á fyrstu skáldsögu hans, Man eg þig löngum. Þegar til kom reyndist Elías ósáttur um flest sem útgáfu Sóleyjarsögu I-II varðaði, sem sjá má af eftirfarandi bréfi

hans til Ragnars upp úr áramótum 1960, eftir útkomu allrar sögunnar. Bréfið er ritað í Reykjavík og er svona óstytt:

Minn kæri impresario, Ragnar Jónsson.

Þegar þú tekur þetta bréf úr pósthólfinu og rífur það upp, skaltu ekki hlaupa yfir það á stað og stund, heldur stinga því í vasann og lesa það við hentugra tækifæri – í ró og næði. Það eitt bið ég þig um.

Hér er ekki um að ræða neitt skammabréf, a.m.k. ekki í venjulegri merkingu þess orðs, meðfram vegna þess að skammir hrína ekki á þér fremur en vatn á gæs, eftir því sem þú hefur sjálfur sagt, – og svo langar mig heldur ekkert til að skamma þig. Hins vegar langar mig til að benda þér á fáeinar staðreyndir og spyrja þig nokkurra spurninga. – Ef þú hefur verið viðlátinn í morgun, á þeim tíma sem þú varst búinn að segja mér að koma, myndi ég að sjálfsögðu ekki þurfa að senda þér póstleiðis það sem ég vildi hafa við þig sagt. En sökum þess að ómak mitt í bæinn varð árangurslaust, gríp ég til þess arna.

Mér telst svo til, að á sl. ári hafi Helgafellsútgáfan greitt mér samtals kr. 6404.80 fyrir prófarkalestur. Mig langar að vita hvort ég þarf að telja þetta fram til skatts.

Nú sem stendur áttu hjá mér 750.00. Ég vildi geta unnið eitthvað upp í þær sem fyrst – og meira til. Fjárhagsástand mitt er nú þannig að það hefur sennilega aldrei verra verið. Og jafnvel þótt ég fengi eitthvert verkefni eins og skot, myndi ég helst þurfa að fá greiðsluna fyrirfram. Nú er jafnvel svo illa komið, að ég hef samasem ekkert að gera og á ekki von á neinu. Við skulum í bili sleppa því að

heilsa mín er tekin að bila og starfsþrek mitt um leið (ég vík að því síðar); nógu væri það slæmt út af fyrir sig, að sjá ekki fram á neina útkomuleið aðra en þá – að slá peninga út úr mönnum, sem maður á ekkert hjá.

Ég hef ekki minnstu hugmynd um, hver raunveruleg afstaða þín er til mín, hvort heldur sem rithöfundar eða manns. Ég veit ekki hvort afskiptaleyfi þitt og [ólæsil.] stafar af því, að þú hefur í svo mörgu öðru merkilegra að snúast en sinna mér, ellegar af beinni andúð, litlu álti á mér, kæruleysi, áhugaleysi eða svo afskaplegri vangetu, að þú teljir þig ekkert geta fyrir mig gert – jafnvel ekki komið til fundar við mig, þegar þú sjálfur hefur boðað mig. Menn afsaka sig oft með gleymsku, ekki sízt menn sem hafa mörgu að sinna. En það er einmitt mjög intressant fyrirbæri hverju menn „gleyma”. – Mér þykir leiðinlegt að þurfa að víkja að þessu, en ég geri það til þess þú vitir enn betur, hvílík ráðgáta þú ert mér. Með hliðsjón af þessu hef ég ekki minnstu hugmynd um, hvað þú ætlast fyrir með mig – hvort það er yfirleitt nokkuð –, eða hvers þú býzt við af mér. Mér þykir sennilegt, að þú teljir mig a.m.k. hæfan til að lesa prófarkir. En ég veit ekki, eins og stendur, hvort þú kærir þig einu sinni um þau viðskipti. – Sömmuleiðis geri ég ráð fyrir, að þú teljir mig geta þýtt úr öðrum málum og á sæmilega íslenzku; en ég hef ekki í háa herrans tíð orðið þess var, að þér dytti í hug slík aukageta mér til handa; og erum við þó enn ekki komnir að því sem beinlínis að mér snýr sem skapandi höfund. En nú er að víkja örlítið að þeirri hlið málsins. Fyrir um það bil ári hafðirðu við orð, að þú vildir mjög gjarnan gefa út næstu skáldsögu mína (“Blessaður þú lætur mig fá næstu skáldsögu!” eins og þú komst að orði

um leið og þú hleyptir mér út úr jeppanum.) Ég svaraði víst mjög fáu, sem von var, því mér kom þetta nokkuð á óvart. Í fyrsta lagi hafði ég sjálfur ekki hugmynd um, hver eða hvernig sú skáldsaga kynni að verða; í öðru lagi fannst mér hæpið af þér sem útgefanda að samasem gefa í skyn, að þú myndir gefa hana út, hvernig sem hún yrði. En látum þetta þó vera. Síðan hefurðu gefið út annað bindið af Sóleyjarsögu. Að því kem ég hér á eftir. Það er intressant efni út af fyrir sig. Eins og af þessu má sjá, hef ég anzi litla hugmynd um það, hvort þú kærir þig yfirleitt um nokkurt handrit frá mér. Má vera, að svo sé, en ég hreinlega veit það ekki.

Ég hef enn ekki byrjað að vinna að nýrri skáldsögu, frá því ég lauk við Sóleyjarsögu fyrir rúmum tveimur árum, bæði vegna þess að ég hef ekki átt þess kost sökum brauðstrits að upphesja slíkt stórvirki, og vegna hins, að ég hef ekki dottið niður á neitt söguefni sem ég hef orðið nógu ánægður með. Hins vegar er ég að nafninu til að undirbúa safn smásagna minna frá s.l. tíu árum. – Hvort ég ætti að sýna þér það handrit? Það hef ég ekki hugmynd um. Læt ég þetta nægja um þessi atriði.

Þá eru það fáeinar spurningar varðandi Sóleyjarsögu.

Í fyrsta lagi: Hvað á ég að segja við menn sem spyrja: Hvers vegna gefur Ragnar Sóleyjarsögu út á þann hátt, að engu er líkara en hann skammist sín fyrir hana? Eða: Hvers vegna auglýsir Ragnar ekki Sóleyjarsögu?

Í öðru lagi: Hvaða skýringu á ég að gefa mönnum eins og t.d. Sigurði Nordal, próf. Jóni Helgasyni? Ég hafði lofað þeim, að ég skyldi senda þeim áritað eintak af þeirri útgáfu bókarinnar sem kæmi út í einu bindi (hina útgáfuna er maður auðvitað ekki þekktur fyrir að

gefa.) Á ég að segja þeim, að allt strandi á prentsmiðju og bókbandi, eins og ég hef reynt að segja við flesta aðra hingað til? Eða á ég ekki láta heyrast frá mér bofs?

Í þriðja lagi: Getur hugsazt, að hin algjöra þögn um Sóleyjarsögu í blöðum og tímaritum stafi að einhverju leyti af því, að forlagið hafi ekki sent hana slíkum aðilum til umsagnar? Eða er bókin svona hræðilega slæm, óaktúel, að menn séu að gera mér „vinargreiða” með því að þegja um hana? Hvert er þitt svar?

Í fjórða lagi: Getur allt þetta framanskráða stafað af því, að ekkert hafi verið fyrir bókina gert; hún hafi ekki verið gefin sómasamlega út, lítið sem ekkert verið auglýst og alls ekki send neinum gagnrýnanda fremur en hún hefði verið þrykkt upp á grín?

Við skulum alveg sleppa þeirri vinnu, sem á bak við hana liggur, því sú vinna er mér í senn ánægja og skóli og beinlínis lífsfylling meðan á henni stóð. Sömuleiðis vil ég taka það fram, að peningaupphæðin fyrir handritið var mér aukaatriði sem slík; ég var ekki óánægður með prísinn og hefði aldrei orðið, hversu lágur sem hann hefði verið. En hitt viðurkenni ég, að ég hef ekki verið allskostar ánægður með frammistöðu þína að öðru leyti sem útgefanda hennar. Þess vegna hef ég stundum átt bágt með að svara spurningunum hér að framan, bæði í einrúmi og í viðurvist annarra.

Rithöfundur getur undir ýmsum kringumstæðum orðið ótrúlega varnarlaus. Ekki fyrst og fremst gagnvart beinum andstæðingum, sem veitast að honum í ræðu eða riti og ganga hreint til verks. Þeim er tækifæri til að svara, ef höfundurinn getur eða nennir. Varnalausastur er hann þegar hann verður fyrir algjörrri þögn; kæruleysi,

afskiptaleyzi, ómótiveruðum svikum. Mætti ég þá heldur fyrir mitt leyti biðja um rjúkandi skammir, privat eða opinberlega. Mennt sem koma fram við mann, eins og sleipir álar í myrkri – það eru ekki menn, sem maður veit hvar maður hefur. Þar er alveg sama, hvort um er að ræða gagnrýnendur, bókaútgefendur, kollega eða aðra. Og þetta segi ég þér með fullri virðingu fyrir álnum sem skepnu.

Fremst í þessu bréfi viðhafði ég orðið impresario. Það var ekki út í bláinn gert. Útgefandi er höfundinum það sem impresario er hljómlistarmanni eða leikara. Í rauninni er hvorki mitt né þitt að dæma um það, hvort viðeigandi er, að ég ávarpi þig með þessu orði.

Áður en þessu tilskrifti lýkur, ætla ég að víkja að atriði, sem ég hef áður minnst lítillega á hér að framan. Það er heilsa mín.

Þegar ég segi þér, að hún er einatt miður góð, þá er það ekki gert til að vekja hjá þér meðaumkun, heldur er um að ræða eitt af því sem ég nefni í upphafi bréfsins til staðreynda.

Í þau fimmtán ár sem ég hef haft í mig og á með ritstörfum allskonar, hef ég neyðzt til að verja drjúgum skerf af tíma og starfsorku í vinnu, sem allt í senn hefur verið mér til ama og leiðinda (að ég ekki segi til skammar), líkamlegs sem andlegs niðurdreps og beinlínis unnin út af neyð. Ég er kannski ekki duglegri en gengur og gerist; en ég held ég sé heldur ekki latari en hver annar. Árangurinn af starfi mínu er þó ekki meiri en sá, fyrir mig privat, að iðulega þarf ég enn að taka fegins hendi hverskonar óinteressant dútli, – aðeins ef ég hef von um að geta með því móti átt fyrir næstu máltíð. Það fáa, sem maður kann

að hafa leyst sæmilega af hendi sem rithöfundur, er svipað ónefndum hlut sem maður hefur losað sig við í einrúmi og er fyrir löngu kominn út í haf, via klóakið. – Og maður fær jafnvel ekki tækifæri til að endurtaka verknaðinn, þó mann langi til og finni þörf fyrir.

Samt er ég enn það „borgaralega” þenkjandi, að ég vil helst geta unnið fyrir mér sjálfur, – og helst unnið án þess að hafa á tilfinningunni, að ég sé fyrst og fremst að „vinna fyrir mér”. Ég vona, að þú skiljir, við hvað ég á. Ég gæti að sjálfstöðu selt það litla sem ég á, húsgögnin mín, bækurnar, grammófónsplöturnar, já jafnvel ritvélna og pennann, leigt mér súðarherbergi og hrópað framan í hvern mann: Nú fyrst er ég orðinn skáld! – En þetta hef ég þó ekki hugsað mér að gera.

Ég hef hugsað mér að bíða átekta enn um sinn. Á meðan heilsa mín frekast leyfir mun ég reyna að standa mig. Úthald mitt og vinnugleði er að vísu hvergi nærri móts við það sem áður var; þó er ég maður á bezta aldri. En ég veit, að þetta getur lagast, – ef. Ég er nokkuð misjafn, hvað þetta snertir; stundum líður mér ágætlega dögum saman. Samt er ég ekki stærri bógur en það, að lífsorka mín dalar, ef ég hef t.d. ekki fengið að éta í tvo sólarhringa eða á ekki fyrir húsaleigu.

Samkvæmt eðli mínu og uppeldi, er mér ógjarnt að hugsa illt um aðra menn. Það má jafnvel telja mér til heimsku, hversu seint ég trúi því, að menn séu raunverulega á móti mér. – Og ef ég kemst að raun um, að þeir eru virkilega á móti mér, þá þykir mér það – þrátt fyrir allt – margfalt skárra en hitt: að þeir ignoreri mig.

Þetta síðasta er í rauninni það helzta sem ég vil segja með þessu bréfi.

Það er ágiskun mín að boð Ragnars 1960, um að gefa

út sögu Elíasar um frænda Ragnars, Þórð Sigtryggsson, í tilefni af sjötugsafmæli Þórðar, hafi verið með öðru leið útgefandans til að jafna málin milli þeirra Elíasar þegar hér var komið. Ritið Saman lagt spott og speki kom út þetta ár í 150 eintökum. Það inniheldur eina smásögu sem ber öll helstu einkenni viðtals í sunnudagsútgáfu einhvers dagblaðanna á seinni árum. Elías lét verða af að skrásetja ævisögu Þórðar eftir honum sjálfum á næstu árum, sennilega hefur kveikjan að framkvæmdinni verið þetta rit Ragnars þótt hugmyndin hafi verið mun eldri og óvíst hver hafi verið upphafsmaður þar að.

Því hefur verið trúað að viðtökur seinna bindis Sóleyjarsögu Elíasar, eða þó öllu heldur tómlætið sem einkennt hefur það mál allt, útgáfu sem annað, hafi verið helsta ástæða þess að hann hætti að skrifa skáldsögur, þá um fertugt, og lét duga smærri útgáfuverk, smásagnasafnið Það var nú þá (1985), ljóðabækurnar Spegln (1977), Hinummegin við sólskinið (1990) og Mararbárur (1999). Meðal óbirtra gagna hans er blað með eftirfarandi ummælum sjálfs hans um Sóleyjarsögu sem lögð eru í munn gagnrýnanda á íslensku blaði. Ummælin sýna vel í hug höfundar sem lokið hefur erfiðasta verkefni ævi sinnar til þessa og er orðinn þreyttur á biðinni að verða látinn njóta sannmælis. Fyrst er það andmælandinn.

Aðfaranótt 29.3.60:

Hvar er stíllinn? Engin nán kynni höfundar af efninu. Of langt bil milli binda. Aukaatriði, sem ekki skipta máli. Ekki aðeins stílleysi, heldur einnig næsta ótrúleg grunnskyggni á lögmál skáldsögunnar. Ekki von til þess, að yngri kynslóðin nenni að lesa svona langt mál. Engin afsökun fyrir höfundinn, að aðrir hafi ekki tekið sambærilegt efni fyrir (sbr. ritdóm hans um Brekkukotsannál).⁸ Engin furða, þótt þagað sé: þar til kemur það sem höfundur hefur gott gert áður – og auk þess miskunnsemi. Hlutur útgefanda skiljanlegur. Vita má E. M., að ekki er nóg að taka fyrir mikið efni – heldur [ber] að skila því listrænt.

Ekki er þar önnur eins teknik og hjá HKL.

Ekki er þar önnur eins dirfska og hreinlyndi og hjá Þórbergi.

Ekki er þar önnur eins mannþekking og hjá H. St.

Ekki er þar önnur eins samvíska (og nostur) og hjá Ól. Jóh. Sig.

Ekki er þar önnur eins kunnátta á alla kanta eins og hjá Sig. Nordal.

Ekki er þar önnur eins frumleikagáfa og hjá Samuel Beckett.

Þetta virðist höfund Sóleyjarsögu vanta, því miður.

Næst er það meðmælandi sömu sögu:

Hvers vegna er þagað um söguna? Einhver heiðarlegasta tilraun, sem nokkur Íslendingur hefur gert nokkru sinni

---

⁸ Elías hafði skrifað gagnrýni um B. og lýst því álitu sínu með henni að H.K.L. væri genginn í hamra.

til að lýsa aktúelum hlutum, – samtíð, fortíð og jafnvel framtíð. Stíll höf. fellur algerlega að efni og tilgangi: ekkert orð óþarft, engin lánngloka til að koma annarlegum hlutum að, engar brellur. Stíllinn lágreistur, rétt eins og persónurnar og tímabilið og efnið. Kynning höfundar að því leyti sterk, að útiþegn sést, að hann hefur aldrei verið háður neinu því, sem hann fjallar um. Bilið milli binda e.t.v. slæmt, en fjarska skiljanlegt. Aukaatriðin svokölluðu: einatt vísitandi tilraun (viðbragð) höf. byggð á því hægindi skáldsögu, að hún er ekki smásaga og þarfnast þarrafleiðandi ekki sömu hnitmiðunar og smásagan eða ljóðið. – [?] höf. er vísitandi andsvar gagnvart almennum lesanda – (ef höf. hefði farið út í langdregnari stíl, hefði sagan orðið 7-8 bindi!) Lögmál skáldsögu eru höf. kunn að því leyti, að þau eru fleiri en þau sem samþykkt eru af þeim sem yfirleitt velja ekki þeim lögmálum fyrir sér. Galli, að höf. skuli ekki skilja, að ýngra fólk nennir ekki að lesa svona langt mál. Annars hefur enginn höf. tekið til meðferðar jafn aktúelt efni og E. M. í þessari sögu undanfarin (ég gefst upp) ár. Mikill óþarfi að hlífa rithöfundi vegna þess, að hann kann að hafa gert eitthvað gott endurfyrir löngu – það er dónaskapur. Það er dónaskapur að halda, að höf. eins og E. M. ætlist til þess, að honum sé hlíft. Hvaða höf. í dag tekur fyrir annað eins efni og E.M.? Enginn.

Hvor tveggja sjónarmiðið vitnar um sýngirni gagnrýnanda á íslenska vísu, að álitu umsjónarmanns, á þeim tíma sem um ræðir. Stöðnun. Lífsstíll fátánleikans er á næsta leiti. Ljóðskáldið Matthías Kristiansen nær

þeim anda í Lesbók Morgunblaðsins 28.10.2006 og er jafngóð niðurstaða og hver önnur þessara mótdrægu tilfinninga höfundar Sóleyjarsögu um bók og viðtökur. Matthías segir litla sögu úr reynslusjóði sínum:

Ég hafði ungur maður sumarvinnu nokkur ár á drykkjumannahælinu á Akurhóli við Gunnarsholt (eða Alkóhóli eins og sumir kölluðu staðinn). Ég bjó á bókasafninu niðri í kjallara og datt meðal annars í það að lesa Sóleyjarsögu eftir Elías [Mar]. Einhver vistmannanna sá hvað ég var með í höndunum, hló við og sagði: „En veistu hvers vegna Elías hætti að skrifa?” Nei, það vissi ég ekki og þá kom svarið: „Það gerðist þegar læknar hættu að geta ávísað á amfetamín í apótekinu!”

Ad nauseam

Elías orti til móður sinnar:

Þakkir til móður minnar

Ég fyt þakkir til móður minnar.
Ungu stúlkunnar sem
berklarnir hrifu frá mér ársögmlum.
Ég er þakklátur henni fyrir
allt hvað hún gerði
á meðan hún hafði krafta til,
fyrir sérhvert ástríkt viðvik,
sérhvern koss og kitlu,
sérhvert tár sem hún felldi
í senn af gleði og sorg.
Þakklátastur henni er ég þó fyrir það
að hún lét ekki kála mér í móðurkviði.

Hann trúði á ástina af ásetningi alla ævi, kannski
upphaflega helst fyrir það hve mjög honum var í mun
að ekki slitnaði í einhverjum skilningi milli hans og

móður hans þrátt fyrir að hún hafði dáið fyrir hans minni eða því sem næst. Þessar tilfinningar voru honum helgar þrátt fyrir lokaorð ljóðsins að ofan. Auk þeirrar ástar sem slíkt trygglyndi ber með sér stóð hann föstum rötum í kristinni menningarhefð alla sína tíð hvað sem um brokkgengt líferni hans yrði sagt, sjálfsleit hans og tíðaranda sem hann þjónaði að minnsta kosti í orði að hætti vinstrisinna í köldu stríði. Meðan hann var barn og fram á unglingsárin sótti hann kirkju reglulega með ömmu sinni. Auk þess sem hann naut fræðslu um kristileg málefni vetrarlangt hjá KFUM og annan vetur hjá þeim kaþólska pastor Boots.

Elías bjó yfir miklum viljastyrk og jafnvægu andríki og konur urðu ásthrifnar af honum, jafnvel ástfangnar, af þessu tilefni ef ekki öðrum. En tilfinningar hans til kvenna náðu, eftir því sem helst er útlit fyrir, sjaldnast að jafnast á við þeirra, urðu honum lítið umfram vináttuböndin, þrátt fyrir á stundum innilegar óskir hans um annað meira. Kannski var það glíma Elíasar við goðsögn sem lætur sér ekki minna duga en manninn allan. Goðsögnina kunnu um mömmu sem skilur allt!

Í ágústmánuði 1955 dvaldi hann norður í Þingeyjar-sýslu í boði kunningjafólks síns í einni af fáum ferðum sínum um sveitir landsins um ævina. Hann bjó þá á bæ í nágrenni Húsavíkur í hálfan mánuð. Meðan á dvölinni stóð hóf hann að hreinrita seinni hluta Sóleyjarsögu „fyrir alvöru”. En gekk einnig að heyskap með heimafólkinu eftir því sem hann hafði kunnáttu

og heilsu til. Hann er peningalaus og við það að missa húsnæði í Reykjavík. Heilsufarið er bágborið, er með þrálátan hósta. Á síðustu vikum höfðu orðið árekstrar milli hans og ástvinarins Bergs, en hóstinn undanfarið stafar ekki af neinskonar taugaveiklun vegna ófriðar í milli þeirra vinanna, en öllu heldur af langvarandi vinnuálagi og ólífnaði sjálfs hans svo árum skipti, sumbli með félögumum næstum hvert kvöld, næturvökum og göngum hans í misjöfnu veðri milli matsölu- og kaffistaða miðbæjarins til þess að nærast í félagsskap listamanna og annars kynnisfólks. Hann bjó alltaf einn. Þess er að minnast, að sambúð óskyldra karlmanna var litin öðrum augum á sjötta áratugnum en nú er gert, hvað þá samkynhneigðra karlmanna. Ekki er að sjá að hommum yrðu þolaðir slíkir lifnaðarhættir hafi á það reynt. Í staðinn voru samskipti slíkra sérþarfamanna langsetur í matsöluhúsum og þess utan tímabundið samlíf í leigukompum undir tortryggnistilliti eigenda uns upp úr sauð og leigjandanum var vísað á götuna fyrir sukk og annan ólífnað að næturlagi.

Svo var Elías kominn í bæinn á ný 22. ágúst 1955, austan úr Bárðardal. Hann ritar í dagbók sína um þann dag: „A [áfengi] um kvöldið og næstu nótt ásamt Sturlu og Bergi: Við Bergur skömmumst mjög svo Sturla heyrir; ég er feginn að ég fékk einu sinni tækifæri til að láta dómbæran mann heyra hvernig B. talar í tortryggisköstum sínum. S. var mjög undrandi. Og sagði fátt.”

Sá yngri hafði víst, fram til þess að þeir kynntust

vinirnir tveir, haft lítil skilyrði í fásinninu í heimabyggð sinni, Grindavík, til að finna sjálfan sig, svo sérstæður sem hann var að vitsmunum og öðru atgervi, hvað sem öllu tali um kynlíf líður. Eftir förina á alþjóðáþingið í Búkarest kom Bergur inn í sambandið sem hlédrægur, dulur, lúmskur, slóttugur unglingur sem hafði eftir því sem útlit er fyrir lært það helst af mannlegum samskiptum „að enginn skilur annan”. Hefur sennilega vænt sér leiðsagnar af félagsskapnum við Elías um hvernig hægt væri að lifa við slíkt öryggisleysi, en mætt ómögulegum kröfum þess eldri um vanburði og yfirburði í senn eins og sama ungmennis. Þverstæða sem amerískur bréfavinur hans í Oregon áminnti Elías um löngu síðar í bréfi að væri óraunhæf ósk, ungur maður með fullþroskað andlegt atgervi væri ekki til og gæti ekki verið til. Þennan draum sinn sá Elías þó rætast í ástvininum Bergi á þeim árum sem allt lék í lyndi þeirra í milli; en utan og ofan við hversdagsveru annars fólks. Svo varð þroskaþörf þess yngri fyrirferðarmeiri, hún tók að þrýsta æ fastar á upphafna rómantik hins eldri manns uns sá yngri braust út úr búrinu eftir mikil umbrot.⁹

Elías var nær þrítugu og samtímis sambandinu við Berg á höttunum eftir öðrum sér yngri mönnum. Nóg var mannvalið. Bergur var liðlega tvítugur, Dagur 17 ára, Alfreð Flóki 16, Leifur 17, Emil 17, Sturla um tvítugt þegar Elías kynnti þá fyrir lærimeistararum Þórði Sigtryggssyni einn og einn í senn. Guðbergur kann að

---

⁹ Sjá í Elíasarbók Rv. 2011 ljóðaflokkinn Quinquannium, Fimmæru, eftir Elías Mar.

hafa tekið eftir gljáandi skóhlífunum í forstofunni hjá Þórði, fátækra stolti síns tíma, í kynnisferð þeirra Elíasar til hans í bakhúsið Freyjugötu 9A, vörn gegn lekum skóm. Persónan Tómas Jónsson, hinnar þekktustu meðal skáldsagna Guðbergs, og með þessu heiti, er skóhlífamaður og vafalítið til kominn fyrir áhrif frá Þórði ævisögunnar að viðbættu því álitu að sé fífl, eins og segir í ljóðaflokki Elíasar Fimmæru um Berg að hann álitu um Þórð eftir einu heimsókn þeirra félaga saman til Þórðar.

Nokkru eftir að Dagur Sigurðarson var kynntur fyrir Elíasi kom hann á glugga Elíasar að næturlagi í ársbyrjun 1955, krafðist inngöngu en fékk ekki. „En fallegur er hann!” skrifar Elías í dagbókina. Í júní sama sumar var svo komið þeirra í milli, að Dagur gisti hjá Elíasi 5 nætur í röð. Mánuði síðar ritar Elías: „Gef Degi fyrstu 2 amfetamíntöflurnar sem hann neytir. Í tilraunaskyni. Ég er hræddur um eftirköst.” Nokkrum dögum síðar segir í dagbókinni fyrir árið um Dag og föður hans Sigurð: „Tala lengi við Sig. Thor. um son hans. Sig. þekkir hann miklu minna en ég!”

Þórður gegndi kennarahlutverki fyrir Elías og lagsbræður hans. Þann 22. okt. 1955 er Þórður staddur heima hjá honum um nótt ásamt vinunum Dessa og Sturlu. Þórður var mikið snyrtimenni og drakk ekki áfengi svo orð sé um hafandi en það gerðu hinir þrír. Hann lagði sig fram um að gera samband sitt við Elías að sambandi meistara og lærisveins, og beitti Elías harðýðgi í því skyni sem fór líkt að í sambandi sínu við Berg. Þann

11. nóv. 1955 er Elías boðið að búa 3 vikur í Svíþjóð í rithöfundabústað í nágrenni Stokkhólms. Ísleifur nokkur Högnason¹⁰ biður hann að sækja í sömu ferð friðarþing í höfuðborginni í sinn stað ásamt Halldóri Kiljan Laxness. Elías tók að sér þingsetuna. Áður en að henni kom voru hommabárinir í Stokkhólmi þræddir með útlægum Íslendingum.

Hálfu ári síðar, í júní 1956, voru Bergsbræður, stundum tveir og stundum þrír, á skemmtirispu með Elíasi og fleirum heima hjá honum í Garðastræti 7 og víðar um bæinn, samfleytt nokkra daga og nætur uns upp úr sauð. Sá yngsti félaganna þriggja, Vilhjálmur, og Bergur eltu Elías heim að næturlagi, köstuðu mól í gluggann hjá honum og voru í „sálsjúku ástandi”. Hurfu frá, en Vilhjálmur kom aftur um sexleytið um morguninn og braut hurð. Elías komst í spjarirnar áður en meira var gert, snaraðist út um herbergisgluggann og kom niður standandi. Hann hljóp svo ofan í Pósthússtræti þar sem lögreglustöð bæjarins var þá, gaf þegar þangað kom „sanna skýrslu” en kærði ekki.

Elías stundaði vinnu sína að næturlagi næstu sólarhringa á skrifstofu Helgafells við Veghúsastíg með leyfi Ragnars en svaf á daginn heima í Garðastræti. Eftir viku náðu þeir vinirnir saman á ný næturlangt í hópi kunningja. Og síðan að degi til á Hótel Skjaldbreið þar sem þeir ræddu „hið vafasama framhald vináttunnar”. Á þjóri ásamt Degi mánuði síðar verða þeir „enn einu

---

10 Þingmaður kommúnista, einn af þremur fyrstu, kom frá Vestmannaeyjum.

sinni ósáttir um nóttina, eftir að Dagur er farinn.” Bergur segir, samkvæmt sömu heimild, að hann og Vilhjálmur muni áreiðanlega drepa Elías „í framtíðinni”. Hann kveðst hafa haft vont af því að kynnast honum og fleira í þeim dúr. Elías reynir að sefa Berg en þeir skilja „mjög þurrlega kl. 17 1/2”. Vilhjálmur kemur á ný í bæinn heimanað frá sér í Grindavík og Elías „óttast enn einu sinni um líf sitt”. Þegar hér er komið á Vilhjálmur yfir höfði sér kæru vegna líkamsárásar þrem vikum áður.

Þann 16. ágúst þetta ár afhendir Bergur Elías bréf í þrjúkaffinu á Laugavegi 11 „sem jafngildir uppsagnarbréfi, skammabréf, um leið og hann fer.” Elías kveðst ekki vita af hverju. Þremur dögum síðar kom Bergur í heimsókn um eftirmiðdaginn „og vill auðsjáanlega láta eins og ekkert hafi gerst!” Elías var afundinn og fáorður meðan á dvölinni stóð. „Kvefið afleitt; kannski dregur úr mótstöðuafli mínu, að ég á enga peninga fyrir mat og enginn getur – eða vill – látið mig fá þá fyrr en á morgun. Háttá fárveikur kl. 21.”

Næst verður vinurinn Sturla Tryggvason vitni að rifrildi milli þeirra tveggja, sem getið var að framan. Svo er Elías kominn norður í Þingeyjarsýslu í boði kunningjafólks síns eins og áður segir. Eftir komuna í bæinn á ný hefur Ragnar Jónsson á orði við hann að borga honum fyrir Sóleyjarsögu I-II sömu fjárupphæð og hann hafi greitt Indriða G. Þorsteinssyni fyrir skáldsöguna 79 af stöðinni, miklu fyrirferðarminni bók.

Á þessu tímabili vann Bergur í fyrirtækinu Vefaranum og hefur líklega þótt lífið vera að ganga sér úr greipum.

Þann 14.4.1956 sker hann sig á vinstri handlegg í herbergi sínu í Reykjavík og er fluttur á bráðamóttöku í Heilsuverndarstöðinni við Barónsstíg. Og eftir það aftur heim í leiguherbergi sitt í Reykjavík og er þá í „kóma“. Elías sat yfir honum um nóttina og veit ekki hvort meiðslin voru til komin fyrir ásetning eða ekki.

Sumarið og haustið '56 ríkti ýmist blossandi ófriður milli þeirra félaganna, eða friður meðal kunningja við aðstæður sem dagbókarhöfundur auðkennir með „A“ í félagahópi heima hjá Elíasi eða einhverjum hinna sömu manna og oftast á þessu tímabili.

Í vetrarbyrjun þetta ár hélt Bergur með Gullfossi áleiðis til Spánar. Vitni ber að hann hafi í ferðinni „m.a. reynt að skera sig á púls hægri handar – og brenna fót sín sjálfs.“ Heimildamaður Elíasar heitir Guðni Þorsteinsson.

Fáránleikinn var síður en svo einstaklingsbundinn á þessum árum, hann setti svip á alla þjóðmálaumræðu innlendis sem erlendis, hann markaði sér alla bókmenntaviðleitni brautryðjenda á því sviði. Elías, sem eftir sat, hafði um tvítugt hreinskrifað bernskuskrif sín ásamt athugasemdum og bjóst til að skrifa bernskusögu sína en ekkert varð úr. Sama vafðist fyrir honum alla ævi. Hann átti í erfiðleikum í einkalífínu fyrr og síðar. Eftir brotthvarf Bergs var fátt við að vera og kennari hans í erótískum málefnum, Þórður Sigtryggsson, náði á honum taki sem Þórður sleppti ekki eftir það meðan báðir lifðu. Á sjötta áratugnum batt Þórður Elías með ritun ævisögunnar tilfinningaböndum sem síst gátu talist gæfuleg manni með sjálfstæðan höfundarmetnað.

Uppruni Þórðar

Reykvíkingurinn Þórður Sigtryggsson var veiklulegur og hlédrægur sem krakki og fram á fullorðinsár, en lifði svo við þau ólíkindi að hafa tvívegis náð sér af banvænum sjúkdómi, fyrst berklum og 1918 af Spænsku veikinni, sem varð 34 Reykvíkingum að bana, var þá 28 ára gamall. Eftir að hann komst til heilsu á ný varð hann sem annar maður og má um þann mann lesa í ýmsum heimildum, en þann fyrri aðeins í minningabók Málfríðar Einarsdóttur, Samastaður í tilverunni, vinkonu Þórðar allt frá bernskuárum beggja. Þórður var fæddur árið 1890 í litlu timburhúsi á horninu á Aðalstræti og Tjarnargötu sem löngu er horfið, svokölluðu Guðjónsenshúsi. Þar bjó áður tónsnillingur einn sem flutti úr húsinu um það leyti sem Þórður kom í heiminn, og trúði Þórður því að tengsl væru milli tónlistargáfu sinnar sem var mikil og búsetu tónsnillingsins í húsinu. Eftir að hann hafði náð sér af seinni banalegunni hafði hann alltaf á reiðum höndum skýringar á málum sínum og annarra og alltaf með hliðsjón af veröldinni allri, engu minna. Varð þá málkunnugur mörgum landsþekktum gáfumönnum fyrir lifnaðarhætti sína og þekkingu á bókmenntum og

þó einkum á tónlist sem hann las af nótum. Elías Mar skrifaði ævisögu hans eftir honum sjálfum á árunum 1960-'65.

Samkvæmt Árna Bergmann, sem þekkti vel til beggja, Þórðar og Elíasar, var hlutur Elíasar í ævisögunni sá einn að rita niður eftir Þórði það sem hann bar fyrir hann. „Kaflarnir voru oft beint upp úr bréfum sem Þórður hafði skrifað til að hrella fólk. Það er misskilningur sem Hjálmar Sveinsson og fleiri halda, að þetta sé höfundarverk Elíasar. Hann breytti ekki stafkrók frá því sem karlinn skrifaði sjálfur.”¹¹– Um Þórð á þessu tímabili segir Árni: “Hann þreyttist aldrei á að undirstrika að með æfisögunni hefði hann sjálfur gerst privathöfundur og væri því einn höfunda frjáls maður.” Þórður var kominn á Landakotsspítala undir það síðasta í þessum skiptum þeirra Elíasar og dó litlu eftir að Elías lauk við bókina.

Ævisagan var ekki ætluð lýðnum, aðeins útvöldum, að sögn Þórðar, enda gerði hann upp á milli atvinnuhöfunda og einkahöfunda, samkvæmt henni, sem hann hafði miklu meiri mætur á og taldi sig sjálfan vera með skrásetningu hennar. Sagan hefur gengið vélrituð manna í milli í nokkrum eintökum frá því hún var skrifuð, og með miklum fyrirvörum. Elías las jafnharðan upp fyrir Þórð það sem hann hafði eftir honum til staðfestingar á að rétt væri eftir haft.

---

11 Hjálmar Sveinsson: Nýir pennar í nýju lýðveldi. Rv. 2007.

Þrátt fyrir stóryrði í vinahópi reyndist Þórður dagfarsprúður maður þegar hann vildi svo við hafa. Hann og prúðmennið Erlendur Guðmundsson í Unuhúsi voru leikfélagar í bernsku. Feður beggja voru lyfsalar og kunningjar, og hélst vinátta hinna yngri manna óbreytt á fullorðinsárum þeirra. Þórður átti af þeim sökum flestum mönnum lengra tímabil sem heimagangur í Unuhúsi við Garðastræti, heimili Erlends alla tíð, og kynntist þar mörgu listafólki. Stundum var hann gestur þeirra Halldórs Laxness og Auðar í Gljúfrasteini. Og hann rataði inn í Atómstöðina fyrir þau kynni. Í bréfi til skáldsins í Gljúfrasteini 23. apríl 1962 segir hann um hlut sinn í persónunni organistanum í þeirri skáldsögu: „Í Atómstöðinni gerir þú svo fint grín að mér, að ég get hlegið að því til æviloka.“ Laxness ritaði eftirfarandi boð til Elíasar áratug síðar, þegar hann hafði eignast eintak af ævisögunni: „Ég var að lesa þrautleiðinlega bók þegar mér barst sendingin. Ég þakka þér fyrir að hafa bjargað geðheilsu minni!“

Foreldrar Þórðar voru Hugborg Bjarnadóttir og Sigtryggur Sigurðsson lyfsölusveinn. Þórður lærði bókbandsíðn hjá Arinbirni Sveinbjörnssyni og stundaði framhaldsnám í þeirri iðn í Kaupmannahöfn, þar sem hann var við nám í tæpt ár. Þá fékk hann berkla, eða hitt að honum hafi hrakað, hafi hann verið búinn að fá þá áður. Hann hélt heim að óloknu námi eftir vist á Skodsborgarsjúkrahúsi, og hafði þá lifað við miklar þrengingar meðan á Danmerkurdvölinni stóð.

Sigtryggur, faðir Þórðar, lést frá konu og þrem bræðrum

Þegar Þórður var 12 ára gamall. Í bernsku lærði hann að þekkja nótur hjá Jónasi Helgasyni stofnanda Söngfélags Reykjavíkur (1839-1903). Eftir heimkomuna frá Danmörku notfærði hann sér þessa undirstöðu og tók að stunda orgelkenndu í heimahúsum. Við það vann hann lengst af starfsævinnar og byggði ofan á þá þekkingu sjálfur sem hann upphaflega hafði frá kennara sínum fyrr á árum. Hann bjó hjá móður sinni eftir að bræður hans fluttu að heiman og eftir lát hennar einn, lengst af í herbergi í bakhúsi á Freyjugötu 9A, var kominn undir fertugt þegar móðir hans lést. Þórður var alla ævi reglumaður og stofa hans í bakhúsinu bar vott um snyrtimennsku, bækur margar og allar með hlífðarkápum sem hann útbjó sjálfur, enda sagði hann bóklestur einkamál manna, ekkert síður en það að skrifa þær.

Um stærilætið vitnar smáatvik úr daglegu lífi hans. Einu sinni sem oft var nágranninn prófessor Sigurður Nordal á morgungöngu í námunda við híbýli Þórðar og að þessu sinni ásamt hinum þjóðþekkta Jónasi Jónssyni frá Hriflu. Þá mættu þeir Þórði. Sigurður tók upp hjá sér að kynna þá Þórð og Jónas. Segir sagan, að Þórður hafi aldrei yrt orði á Sigurð eftir það þótt tilefni gæfist til, slík óvirðing þótti honum að kynningunni.

Hann fór eigin leiðir í flestu. Dæmi eru staðfest um hversu langt hann gekk í að ná tókum á karlmönnum sem hann girntist. Í Unuhúsi hreifst hann af Ragnari Jónssyni, síðar bókaútgefanda, á námsárum Ragnars í Verslunarskólanum, sem um þær mundir stundaði

gestaboð þeirra mæðginanna Erlendar og Unu í Garðastræti eins og margir fleiri. Þórður reyndi að tæla Ragnar í boðunum í Unuhúsi, en með engum árangri og kannski ekki von um annan eins varðhund þjóðlegrar menningar og Ragnar átti eftir að reynast. Svo kvongaðist Ragnar gegn vilja Þórðar sem af því tilefni tók að senda hinni nýbökuðu eiginkonu hans upplogin rógsbréf um kynferðislegt samband sitt og Ragnars. Þórður gerði samskonar atlögur að æru fleiri manna af sama tilefni.

Lítills ávinnings var að vænta af lífinu ef því væri lifað hófsamlega, var sannfæring Þórðar, samkvæmt orðum hans við hvern sem heyra vildi, enda lífið ekki á mannlegum nótum í raun og sannleika þrátt fyrir skjól sem klassískar menntir gátu veitt um tíma. Skepnuna í manninum ber því að virða þrátt fyrir listir og makindi borgaralegs lífs. Samkvæmt yfirlýsingu hans seint og snemma voru nautnir tilgangurinn með lífinu, allra helst kynferðislegar nautnir. Ein af hetjum hans var hinn alræmði kvennamaður Casanova, þótt Þórður ásældist ekki konur kynferðislega. Hvað sem því leið lá honum að jafnaði betra orð til kvenna en karla, og margan kaffibollann þáði hann í eldhúsinu hjá eldri vinkonum sínum sem voru margar og furðu viljugar að trúa honum fyrir börnum, þar með talin Guðrún Jónsdóttir, amma Elíasar. Þórður átti ástsvein í Keflavík sem hann lagði elsku við frá tíu ára aldri, samkvæmt ævisögunni, og lætur fullyrðingin nærri skrifum Árna Bergmann, sem löngu síðar kynntist honum á þeim heimaslóðum sínum. Þeir tveir gengu saman um götur

Keflavíkurbæjar eftir því sem segir í minningabók Árna og Lenu, konu hans, Blátt og rautt:

Eins og nærri má geta var það mikilvæg reynsla fyrir ungling á þeim aldri, sem vill helst einfalda alla hluti sér til hægari verka, að kynnast jafn sjaldgæfum og margbrotnum manni og Þórði Sigtryggssyni. Árni segir í ritgerð sinni um Þórð:

Það gerði lítið til þótt helmingurinn af viðhorfum hans væru mér framandi. Hitt skipti mestu, að í návist hans þandist heimurinn út með glæsilegu litaflóði og heillandi braki og brestum. Unglingurinn gat hvílt sig á leiðinlegri naflaskoðun.

Það var vissulega hægt að stytta sér leið um listasöguna í návist Þórðar sem dró ekki af sér í fyrirlestrum sínum í þessum gönguferðum þeirra Árna, sem hefur eftir þessum leiðsögumanni sínum eftirfarandi tilvísun í menningarsöguna:

Óskar Wilde [...] var aumingi sem endaði í skítnum fyrir neðan krossinn. Kvenhatur Strindbergs var sjúkt og leiðinlegt. Tónlist Wagners var úrelt móðursýki, hafði þó yfir sér sjúka töfra. Tónlist Richards Strauss var úrelturbjánaskapur. Það eina sem gat réttlætt auma tilveru Jóhannesar Brahms var að hann hafði ef til vill staðið í kynferðissambandi við hundinn sinn. Rilke skáld var ómerkilegasti geldingurinn í bókmenntunum og Hermann Hesse var svo langt niðri að helst mátti líkja honum við íslenska guðspekinga. Þetta hyski var nú eitthvað annað

en þeir dásemdarmenn, sem Þórður Sigtryggsson þekkti og kunni að umgangast — Goethe og Mozart, Baudelaire og Beethoven, Chopin og Anatole France, Stefan George og Marcel Proust. [...] Án Beethovens hefði ég ekki lifað af erfiðasta tímabil ævi minnar, sagði hann. Ef tónlist Mozarts væri skrifuð með orðum mundi lögreglan grípa í taumana.

Ummæli organistans í Atómstöð Laxness um þá „Sjúbert, Bithófen, Bach og Mósart“, eru í sama dúr og þessar yfirlýsingar Þórðar um stórmennin. Um miðja síðustu öld lifðu íslenskir listamenn við einangrun og andþrengsli innan um mikilmenni sögunnar og var stundarléttir af nærveru þessa mælskumanns sem sveiflaði sleggjunni á báðar hliðar. Og Þórður hafði mikinn metnað fyrir hönd þeirra listamannsefna sem hann áleit efnilega, þótt honum lægi stundum ónotaleg orð til listamannsefna á hans tíð. Á þeim tíma sem Árni Bergmann ritaði minningabókina hafði honum lærst mikið um Þórð frá þeim tíma þegar hann gekk með honum um Keflavíkurbæ. Árni segir:

... hann gat líka verið hinn grimmast ef honum fannst að menn væru að nota sig eða snúa við sér bakinu. Hann hefndi sín á einum efnispilti, sem hafði talað ógætilega um samband þeirra, með því að senda honum feiknamikið plötusafn að gjöf með svofelldri athugasemd: „Ég ætlast ekki til þess að menn hátti hjá mér fyrir ekki neitt“. Og breiddi svo söguna út um allan bæ. Enn verri voru þau dæmi, þegar frekjan og óhemjuskapurinn, erótómanían,

fengu hann til hinna háskalegustu tilrauna. Ekki barasta tilrauna með „dramb og hroka“ eins og þegar hann sendi frá sér niðursallandi lýsingar á nafngreindum skáldum og menntamönnum, heldur blátt áfram til þess að leika sér með líf og dauða. Þetta gerðist einkum þegar hann var yngri og fann hjá sér hvöt til að styggja konur frá vinum sínum. Þá gat hann fundið upp á þeim fjanda að skrifa kærustum þeirra bréf, þar sem hann lýsti því nákvæmlega hve vel og lengi hann hefði mannsefna þeirra notið, og má nærri geta að þá gat verið stutt í mikla harma. Ég veit dæmi þess að í slíku bréfi hafði Þórður gefið í skyn hómósexúelt samband, sem aldrei hafði átt sér stað — þá ætlaði hann að útrýma fyrirfram konunni úr lífi ungs manns, sem hann hafði girnd á.

Samkvæmt rómantískri hugsun þarf séné ekki að hlíta sömu reglum og aðrir menn, og Þórður hafði þegar hér var komið tileinkað sér þá niðurstöðu um sjálfan sig. Frændi hans, Ragnar Jónsson útgefandi, gerði það reyndar líka og þjónaði svo lund sinni, þótt ekki væri á sömu stigum og Þórður. En fáir voru útvaldir að álitu Þórðar, einkum á heimaslóðum hans. „Rithöfundar okkar, skáld, menntamenn og listamenn eru svo langt niðri, að það er útilokað að þeir geti endað annars staðar en í guðspekinni eða hjálpræðisher Helga Péturss.“ Og um íslenska rithöfundastétt:

Mikið fyrirlið ég þessa rithöfundaræfla, sem af eintómri hræðslu við að vera álitnir brjáláðir aldrei þora að skrifa orð af viti. Ég get ekki hugsað mér skemmtilegra grín en

að vera álitinn brjálaður, enda hef ég lifað á því í rúma hálfu öld, og að álit Erlendar Guðmundssonar lifað fullkomnara lúxuslífi en nokkur milljónari. [...] Það eru engin takmörk fyrir því, hve impónerað fólk getur orðið af brjálseminni. Maður með fullu valdi yfir brjálseminni er næstum því almáttugur. Aftur á móti er það verra, ef brjálsemin nær fullu valdi yfir mönnum.

Um efnishyggju sína segir Þórður í ævisögunni:

Ég mun vera fyrsti — og sennilega einnig síðasti — Íslendingurinn sem ekki er sálarfábjáni, en veit að allt þetta sem menn kalla sál og sálarlíf er ekkert annað en líkamlegar hreyfingar og hræringar. En ég þekki líka betur en nokkur annar maður hinn ótakmarkaða mátt holdsins sem mannvélin er búin til úr.“

Sami segir ennfremur um sjálfan sig og hlutskipti sitt í lífinu:

Ég hlýt að vera forhertur glæpamaður, því ég held áfram að njóta lífsins, þrátt fyrir allt það illa, sem ég hef framið um dagana. Einu sinni tók ég upp á að semja lista yfir það sem ég er. Ég var búinn að skrifa upp fjórtán tegundir af glæpum, allskonar illmennsku og skítmennsku, þegar ég missti allan áhuga fyrir þessu og fleygði listanum.

Uppistand

Í bréfi 5.4.1938 frá bróður Þórðar, Sigurði Sigtryggssyni, búsettum í Hellerup í Danmörku, til Erlends Guðmundssonar í Unuhúsi, sem varðveitt er meðal gagna Erlends á Landsbóksafni, kemur fram, að Þórður naut styrks frá þessum bróður sínum að minnsta kosti um nokkurra ára bil. Í bréfinu segir Sigurður um Þórð: „Hann er eiginlega alveg heilsulaus maður – hefur megna taugaveiklun – og ætti því eftir almennum lögum rjett til hjálpar.”

Eins og margir fleiri samlandar Erlends gerðu, leitaði Sigurður til hans um úrlausn eigin mála þegar ekki var í önnur hús að venda. Erindi Sigurðar Sigtryggssonar við hann er að biðja hann að hafa milligöngu um að útvega Þórði vinnu á bókasafni. Sigurður bauð á móti greiðanum veglega bókaþörf úr eignum sínum, tiltekur að séu um menningarsögu og annan almennan fróðleik að ræða, alls um 200 bindi. Í bréfinu til Erlends, bernskuvinar Þórðar, segir ennfremur: „Eins og þú veist hefur Þórður hingað til lifað af einhverri kennslu og af góðra manna hjálp. Frá mér hefur hann aðallega fengið

hjálp um sumarmánuðina, meðan lítið er um atvinnu af því tagi.”

Ekki fer sögum af því hvort Þórður vann nokkurn tíma á bókasafni, og er það ólíklegt. Í tveimur bréfum hans til skjólstæðings síns eins, Kristjáns Helgasonar í Keflavík, rituðum með löngu millibili, fjallar Þórður um heilsufarsvanda sinn sem hann hafi átt í um langt skeið. Bréfin kunna að varpa ljósi á skaplyndiseinkenni Þórðar hvað sem öðru líður. Þann 14. nóv. 1940 segist hann hafa þjást af höfuðverkjum í 26 ár. „Höfuðkvalir dag og nótt.” Seinna bréfið til Kristjáns er ritað 25. jan. 1952 í Reykjavík og byrjar svona:

Kæri vinur.

Jeg er þér mjög þakklátur fyrir þitt ágæta brjef.

Mjer þykir afleitt að þú skulir vera veikur.

Jeg geng líka með meinsemd í heilanum. Í gær var jeg svo slæmur, að jeg sá tvöfalt, en það er ekki vel gott, þegar það á að heita að menn sjeu ódruknir.

Mar verður enn að líða fyrir orðin, sem hann talaði um miðjan desember 1950: „Jeg veit vel, að það fá ljelegri menn en jeg að koma til þín.” [...]

Ýmis nútímaorð eru um þennan yfirlýsta heilsufarsvanda Þórðar en óþarft að rifja þau upp hér. Ummælin um Elías bera með sér að honum var umhugað að halda sambandi við Þórð þó í odda skærist með þeim, sem oft kom fyrir. Einnig vísar Þórður með orðum sínum um hann óbeint til eins helsta einkennis sjálfs sín um

dagana, þráhyggjukenndrar langrækni. Í nóvember 1950 hafði hann fengið augastað á Sturlu, ástvini Elíasar, sem hafði þá verið kynntur fyrir honum. Hann segir í bréfi til Elíasar:

Kæri Elías.

Bestu þakkir fyrir hinar ágætu heimsóknir þínar 25. og 26. nóvember.

Þú ert svo geðugur og elskulegur ungur maður, að jeg efast um að þú eigir nokkurn þinn líka hjer á landi.

Jeg hefi oft harmað að ekki skuli hafa tekist betri vinátta með okkur. En það er þín sök, en ekki mín. Þú þekkir ekki þinn vitjunartíma.

Mjer hefir skilist að þig langi til að sjá skrá mína yfir fræga homosexualista. Jeg er að hugsa um að láta þig fá afrit af henni, en í smáskömmtum.

Þú skalt fá fimm nöfn í hvert skifti sem þú heimsækir mig og Sturla Tryggvason er í fylgd með þjer.

Þórður var þegar kunnur að bréfaskriftum, fullum af táli og flærð, og á einskis manns færi verið fyrr eða síðar, þess sem skyggnst hefur í þau, að skilja á milli sannleika á annan veg, ýkja og ósanninda á hinn. Tvær bækur eftir Elías komu út í des. 1950 eins og komið hefur verið að, einnig þýdd barnabók á sama tíma. Þórður skrifar um þetta leyti til hans:

Kæri E.

Jeg skal þiggja einhverja af bókum þínum, þegar jeg er búinn að faðma þig þúsund sinnum með fullum árangri.

Það er ekki nema sjálfsagt að maður geri eitthvað fyrir menn, þegar maður er búinn að hafa góð afnot af þeim.

Þinn einlægur.

Ágengnin var nýlunda í skiptum þeirra Elíasar og Þórðar sem skrifaði Sturlu um sama leyti. Sturla gaf vininum bréfið við fyrsta tækifæri. Það er svona:

Kæri Sturla!

Á skammri stund skipast veður í lofti. Hin ágæta stemmning, sem ríkt hefir yfir samverustundum okkar þriggja, er nú rokin út í veður og vind og kemur aldrei aftur, eingöngu fyrir ungæðislegt hugsunarleysi Elíasar.

Jeg geri ráð fyrir að þessar bækur sem hann framleiðir sjeu ekki ljelegri en almennt gerist um rit unglunga hjer á landi.

En er nokkur sanngirni í, að ætlast til að jeg, sem svo að segja frá barnsaldri, hefi notið þess besta og fullkomnasta, sem til er í listum og bókmenntum, fari nú á gamalsaldri að eyða tíma í að lesa bækur óþroskaðra og lítt menntaðra unglunga?

Elías veit vel, að hann hefir engan rjett til að þekkja mig eða umgangast. En jeg hefi leyft honum að koma til mín, ef hann hafi þig meðferðis. En nú get jeg ekki lengur sætt mig við, að þú sjert notaður þannig, til þess ert þú allt ógóður.

Ef þig langar til að heimsækja mig (sem jeg reyndar álít óhugsanlegt, því jeg hefi ekki upp á neitt að bjóða) verður þú eftirleidis að gera það einn og af frjálsum vilja, en ekki til að þóknast Elíasi.

Þú ert svo óvenjulegur ungur maður, svo þroskaður og vel menntaður áheyrandi að góðri tónlist, að það væri óbætanlegt tjón fyrir mig að missa af viðkyrningu þinni.

Hins vegar nýt jeg þess bæði vel og lengi að hafa fengið að vera með þjer 2-3 kvöldstundir. En jeg er svo mikill nautnamaður, svo eigingjarn og viðkvæmur, að jeg vil heldur draga mig í hlje á viðeigandi tíma en eiga á hættu að stygga þig, eiga á hættu að þú ýtir mjer frá þjer.

Við Elías eigum enga samleið og höfum aldrei átt. En hann er geðugur piltur og jeg samgleðst honum yfir að fá að njóta vináttu þinnar. Jeg get meira að segja fyrirgefið honum þá smekkleysu að bjóða mjer bók sem hann sjálfur hefur samið, og jafnvel ætlast til að jeg lesi hana.

En jeg vil ekki eiga á hættu að slíkt endurtaki sig, og álít því heppilegast að slíta öllu sambandi við hann.

Jeg ætla að gamni mínu að láta þig heyra einu bókmennta-gagnrýnina sem jeg hef samið á ævi minni. Hún hljóðar þannig: Herra N.N. er svo ljelegur maður, svo ljelega menntaður og í svo ljelegum fjelagsskap að það er útilokað að hann geti samið annað en ljelegar bækur.

Við verðum að fresta þessu ráðgerða Debussy-kvöldi um óákveðinn tíma.

Viltu gera svo vel að tilkynna Elíasi það, eða sýna honum þetta brjef.

Með þakklæti og bestu óskum.

Eitt einkenna Þórðar var að geta brugðið sér í hin ýmsu gervi eftir því hversu vel hann taldi þau þjóna tilgangi sínum. Minnir í því meira en lítið á Kölska í sígildum skáldsögum og bíomyndum. Hann ritar Elíasi

bréf í þessum anda samhliða því að hann vinnur í því að ná Sturlu frá honum. En lætur ekki þar við sitja heldur ætlar Þórður sér Elías líka sem kynlífsförunaut, eftir því sem helst er útlit fyrir. Mörg bréf Þórðar til hans veturinn 1950-51 bera með sér 1) að Þórður heldur að honum – Elías var 34 árum yngri en Þórður – klassískum bókum um heiðnar kynlífsvenjur og hástéttarlíf, 2) fullyrðingum um kynlífsþarfir sem séu hinar sömu og hans sjálfs og þar með um kynferðislegt samneyti þeirra tveggja. Eins og komið var inn á skrifaði Þórður mönnum bréf með fullyrðingum sem eflaust var enginn fótur fyrir. Þeim sjálfum eða nánnum aðstandendum þeirra ef hann taldi sig þurfa harma að hefna. Óljóst er hvort hann hefur talið sig vera að tyfta lærisveina sína á leið þeirra til þroskans með slíku háttarlagi eða ástæða sé til að taka bréfunum til Elíasar, Kristjáns og Sturlu bókstaflega:

Reykjavík 23. des. 1950.

Kæri E.!

Um leið og jeg óska þjer gleðilegra jóla, bið jeg þig að þiggja hjálagðar bækur eftir höfund vísunnar sem jeg gaf þjer um daginn. Þær eru verðlaun fyrir framúrskarandi dugnað þinn, viljaprek, reglusemi og óteljandi góða eiginleika og mannkosti.

Til allrar hamingju ertu ekki alfullkominn, því þá værir þú – eins og allar þessháttar verur – svo leiðinlegur að það væri ekki hægt að umgangast þig.

Jeg þarf ekki að taka fram hve hamingjusamur jeg væri

ef jeg gæti eignast þessar tvær nýju bækur þínar, helst með áritun frá þjer.

Þinn einlægur.

Reykjavík, 1. jan. 1951.

Kæri E.

Um leið og jeg óska þjer gleðilegs nýjárs – með þakklæti fyrir liðnu árin – bið jeg þig að þiggja hjálagðar bækur sem lítinn þakklætisvott fyrir dýrðarnóttina og lítilsháttar bætur fyrir margskonar órjett, sem jeg á undanförunum árum hefi sýnt þjer.

Þinn einlægur.

31. jan. 1951.

Kæri vinur!

Ef þú lítur inn til mín á morgun þætti mjer vænt um að þú kæmir ekki síðar en kl. 4, eða milli 2 og 4.

Við verðum að skipuleggja þessar samverustundir okkar. Jeg læt mjer ekki nægja venjulegan fábjánakunningsskap, þar sem menn hittast af tilviljun eða með höppum og glöppum. Þú ert mesti skipuleggingameistari sem jeg þekki, svo þú getur varla haft á móti þessu.

Jeg get ekki látið mjer nægja minna en þrjá fundi vikulega, t.d. mánudag og miðvikudag einn klukkutíma í einu, en föstudag eða laugardag allt kvöldið og eftirfarandi nótt.

Ef þjer finnst þú ekki hafa tíma til þess – en menn hafa alltaf tíma til alls sem þeir vilja – þá nær það ekki lengra. Við skiljum þá formlega í bróðerni, og jeg held áfram að horfa daglega á þessar þrjár myndir af besta og fullkomnasta sexualsambandi sem jeg hefi kynnst. Ef

einhver á eftir að slá þig út, en það finnst mjer algerlega óhugsanlegt, verð jeg ef til vill að taka þær niður.

Það er fyrirgefánlegt, þó maður á þínum aldri sje idealisti og haldi að fólk vanti ekki nema 1% til að verða alfullkomið. En jeg er hræddur um að þú hafir fullmikið álit á íslenskum rithöfundum og listamönnum. Jeg hefi þekkt þá miklu lengur en þú. Þeir eru fábjárar og analfabetar, sem flestir gætu vel átt heima í Hjálpræðishernum eða Sálarrannsóknarfjelaginu. Það hefir líka með rjettu verið sagt um þessi grey, að jafnvel þótt þau skárstu af þeim væru hundrað sinnum skárri en þau eru, mættu þau þakka fyrir ef maður, hundrað sinnum ljelegri en jeg er, vildi nota þau til að víkka á þeim rassgatið.

Þú verður að athuga, að við lifum á Íslandi árið 1951, en ekki á Englandi á Victoríu-tímabilinu. Þess vegna er engin ástæða til að vera hræddur við allt og alla.

Jeg vil taka fram, að næsta mánuðinn verð jeg að miklu leyti í sexualbindindi, svo þú þarft ekki að óttast ægilegar misþyrmingar frá minni hálfu.

Jeg hlakka til að sjá þig á morgun og ræða framtíðina við þig.

Með ástarkveðju.

Mánuði seinna frá sama manni til Elíasar:

2. mars 1951.

Kæri vinur!

Jeg er undrandi yfir, að á einni viku skuli jeg í tvær nætur árangurslaust hafa orðið að bíða eftir þjer.

Ertu svo háður þessum aragrúa af fábjánnum og öðru verra, sem þú umgengst – en virðist þó hafa takmarkalausa

fyrirlitningu á – að þú eigir enga frjálsa stund á nóttu eða degi? Sje svo, er engin von að þú getir eytt í mig fáum klukkustundum í viku, hvað þá heilli nóttu.

Úr því svo er komið, er betra að við slítum sambandi okkar, enda getur þú með bestu samvisku dregið þig í hlje, svo mikið ertu búinn að gera fyrir mig, en jeg hins vegar ánægður og þakklátur.

Það er svo margt í fari mínu, sem þú við nánari kynni alls ekki gætir sætt þig við. Jeg er t.d. svæsinn nautnamaður á allt öðru sviði en því erotiska.

Reyndu nú að koma til mín í dag, t.d. milli 4 og 6, því eftir þann tíma má búast við að þú verðir svo umsetinn að þú ekki getir sloppið, svo að við getum talað um þetta í næði og gengið rólega frá vináttuslitunum. Jeg er mjög spenntur eftir að vita hvernig mjer tekst að lifa þau af.¹² Það verður einn af stórkostlegustu atburðum ævi minnar.

Með áframhaldandi sambandi okkar máttu búast við stöðugt vaxandi kröfum frá minni hálfu, kröfum sem myndu eitra fyrir þjer alla lífsgleði. Jeg gæti t.d. farið fram á að samband okkar yrði opinbert. Jeg er orðinn leiður á þessu bjánalega pukri, enda er það að verða óframkvæmdanlegt fyrir þig. En jeg held að þú sjert allt of háður fábjánnum til þess að slíkt geti komið til greina. Það væri miklu heppilegra fyrir þig að giftast einhverjum kvenmanni, svo að skrállinn geti ekki fundið höggstað á þjer. Annars áttu ekki vott af áhuga fyrir konum, en ert jafn hreinn homosexualisti og jeg, og af nákvæmlega sömu biologiskum ástæðum. Að þú á pubertetárunum fórst að hafa einhver afskipti af konum, stafar eingöngu af því, að á þeim árum varstu svo langt niðri, að þú þekktir

---

12 Líklega gengu þeir a.m.k stundum sjálfir með bréfin á milli.

og umgekkst ekki annað en skólaskríl og þekktir og vissir ekki meira en hann.

Sjeu það örlög þín, að losna ekki við mig, verður þú að reyna að taka þeim með karlmennsku.

Hlakka til að sjá þig í dag!

Ekki er ástæða til annars en ætla að Þórður hafi skrifað bréfin allsgáður. Sjá má af þeim veturinn '50-'51, að markmið hans var að ná fullum tókum á tilfinningalífi Elíasar. Hann hamaðist sérstaklega gegn vinum hans af veitingahúsum miðbæjarins með ummælum sínum um þá og kannski hafði hann nokkuð fyrir sér í þeim sökum, en ekki að síður er ljóst, að hann er með aðfinnslunum og þrálátum atlögum gegn persónu Elíasar, að reyna að gera hann sér meðfærilegri. Þórður skrifaði vinkonu Elíasar, Charlottu, í sama tón og Sturlu fyrr um veturinn, tilgangurinn berlega að komast upp á milli hennar og Elíasar:

Kæra Charlotta!

Þjer eruð allt of töfrandi og yndisleg stúlka, til þess að jeg geti lengur sætt mig við, að þjer sjeuð blekkta á ýmsan hátt.

Mjer finnst að þjer eigið heimtingu á að vita, að jeg hefi frá því um áramót staðið í innilegu ástarsambandi við Elías, bæði á nóttu og degi, ýmist heima hjá honum, en þó oftast heima hjá mjer.

Jeg get ekki betur sjeð, en að Elías sje jafn ákveðinn homosexualisti og jeg er og hefi ætíð verið. Hann talar aldrei af hrifningu um kvenfólk, en sífellt um karlmenn

og sjerstaklega um fallega stráka.

Þetta bjánalega gauf hans við kvenfólk, stafar ekki af öðru en hræðslu hans við þennan ógeðslega skríl sem hann á fyrir vini.

Eins og þjer hljótið að vita, eru þessir vinir hans illþýði og mannlegur óþverri, sem stendur fyrir neðan öll menntunar- og menningar-lágmörk. Sturla er auðvitað undantekinn. Nú hefi jeg gefið honum kost á að velja, hvort hann vilji eftirleiðis umgangast þessa vini sína eða mig.

Jeg á ekki til orð yfir það, hve óviðjafnanlega töfrandi, góður og yndislegur maður Elías er. Jeg er ekki í neinum vafa um, að hann sje fullkonnasti elskhugi veraldarinnar, eða þannig hefir hann reynst mjer.

Jeg get líka með góðri samvisku sagt, að jeg er og hefi verið stórhrifinn af honum. Jeg hefi oft óskað þess, að hann ætti eftir að sýna mjer einhverja stórkostlega móðgun, svo að jeg gæti á móti sýnt honum, að jeg gæti fyrirgefið honum allt. Og viti menn, þetta skeði miklu fyrr og miklu betur en jeg hafði getað gert mjer hugmynd um.

Fimmtudaginn 15. mars er jeg á gangi í miðbænum og mæti Elíasi. Hann býður mjer að koma heim til sín um kvöldið, um 9. Jeg þigg það með gleði og hlakka mjög til að hitta hann. Þegar jeg kem á ákveðnum tíma, er myrkur hjá honum, en jeg var ekki í vafa um að hann væri heima. Eftir 1-2 tíma er ljósið kveikt og mjer hleypt inn. Þá hafði hann verið að drekka og skemmta sjer kynferðislega með ágætismanni, svo það gladdi mig mjög og jeg fann ekki til afbrýðisemi. Elías ákveður að jeg verði hjá honum um nóttina. Þeir fara á Skálann, en jeg háttu og slekk ljósið,

svo að enginn óviðkomandi geri tilraun til að koma. Jeg halla mjer útaf og bíð með mikilli tilhlökkun eftir besta elskhuga heimsins.

Eftir tólf kemur Elías, opnar hurðina og segir: Jeg er með kvenmann með mjer. Jeg taldi víst, að það væruð þjer, en svo var þó ekki. Það var Ásta Sigurðardóttir, en fyrir þrem dögum hafði Elías lýst henni sem ógeðslegri kvensnift og þekktustu skækju Reykjavíkur.

Til þess að slá sjer upp í augum skrílsins á Skálanum, hafði hann boðið þessari frægu dömu að koma heim til sín og hátta hjá sjer, en hafði alveg gleymt elskhuga sínum, sem beið hans heima. Elías hefir afsakað þetta með því að hann hafi verið drukkinn. Hafði þjer nokkurn tíma heyrnt um svo ljóta og ógeðslega framkomu við elskandi unnusta? En jeg tók þessu vel, og þegar hjúin voru háttuð sagði jeg þeim skemmtilega sögu. En nóttin leið án þess að hann gæti veitt gyðjunni fullnægingu á annan hátt en að reka einn fingur tvisvar inn í ónefndan stað. Hvenær ætlar Elías að hætta þessu fábjánalega gaufi sínu við kvenfólk, sem ekki er til annars en að slá ryki í augu heimskasta skrílsins, sem hann er skíthræddur við?

Eins og geta má nærri, var gyðjan óánægð yfir ekki betri árangri á heilli nóttu, en hann lofaði að bæta henni það upp síðar.

Eftir að gyðjan var farin, var jeg tvisvar með Elíasi [...]

Daginn eftir frá Þórði til Elíasar og enn er fjandinn laus:

18. 3. 1951.

Elsku Elías.

Jeg sjálfur þekki vel mannlegan veikleika, er háður honum og fer ekki dult með það, eins og þú hlýtur að vita.

Það er því rangt af mjer, að vera að saka þig um vöntun á karlmennsku og hugrekki gagnvart heimsku og hleypidómum almennings.

Jeg hefi alltaf haft miklu betri aðstöðu en þú, til að bjóða þjóðfelaginu byrginn og sýna almenningsálitinu fyrirliitningu.

Maður er meira og minna háður lýgi og hræsni. Það er ósanngjarnt að heimta að þú, ungur og óharðnaður, getir sagt þjóðfelaginu stríð á hendur.

Það er ekki von að þú, vinsæll maður, viðurkenndur rithöfundur, gæddur óteljandi góðum og fögrum eiginleikum, getir sætt þig við að verða útundan í eðlilegu, hetroxuelli ástarlífi. Þess vegna verður þú í lengstu lög að reyna að telja sjálfum þjer og öðrum trú um að þú hafir kynferðislega nautn af kvenfólki. Þetta er ósköp mannlegt, og óviðeigandi af mjer að vera að sýna þjer fyrirliitningu af þeim sökum.

Ást mín á þjer er eingöngu kynferðislegs eðlis, en kynferðisástin er eigingjörnust allra hvata. Hún vill annaðhvort allt eða ekkert.

Reyndar get jeg með góðri samvisku sagt, að jeg hefi ekki heimtað að þú eyddir öllum þínum tíma í mig, því síður að jeg hafi lagt bann á samband þitt við aðra en mig einan.

En samband, sem eingöngu er kynferðislegt, getur ekki heppnast vel til lengdar. Er því ekki betra að við reynum að skilja, áður en ástin kulnar út?

Þú mátt ekki halda, að skilnaður við þig verði sársauka-
laus fyrir mig. En hvað er það hjá þeim hörmungum að
vaxandi illdeilur eitri líf okkar beggja?

Eins og jeg hefi oft sagt þjer, get jeg ekki, eftir fullkomið
kynferðissamband, gert mjer að góðu venjulegan fábjárna-
kunningsskap, eins og þann sem þú átt í við vini þína.
Eftir að kynferðissambandi okkar er slitið, þekkjumst við
ekki, sjáum ekki hvor annan, þó að við mætumst á götu,
því þá er ekkert til lengur sem getur tengt okkur saman.
Ekki einu sinni tónlistin, því þar er jeg ástríðumaður, en
þú þekkir ekkert hvað ástríða er. En jeg skal viðurkenna
að þú átt einhvern vott af forvitni eftir að kynnst tónlist,
en það er bæði undrunarvert og virðingarvert hjá manni
í þinni stjett.

Annars er óþarfi að orðlengja meira um þetta mál.

Næst þegar við tölumst við, skulum við athuga hvort
nokkur skilyrði finnist fyrir áframhaldandi sambandi
okkar, en finnist þau ekki, er allt búið okkar á milli.

Með innilegu þakklæti fyrir allar ástarstundirnar.

P.S.

Ef þjer finnst, að jeg hafi leikið þig illa, læt jeg þig vita,
að sumir af fyrirrennurum þínum hafa orðið að þola
miklu meira, en þrátt fyrir það verið þakklátir fyrir að hafa
kynnst mjer, og sýnt mjer tryggð og vináttu um áratugi.

Jeg vona að þú hafir fengið að lesa brjefið, sem jeg skrifaði
Charlottu í gær. Þar gastu lesið hreinan sannleikann, þó
að mig máske skorti gáfur og krafta til að skilja hann og
þola.—

Þórður snýr nú við blaðinu og talar sem iðrandi

syndari líkt og góður leikritshöfundur sem gætir þess að ganga ekki fram af áhorfendum þegar líða tekur á leikinn, heldur dregur í land en beinir svo athyglinni af efldum krafti að nýrri hlið á persónum sínum og efni:

Elsku Elías!

Þú heldur víst, að jeg hafi í gær komið á Skálann eingöngu til að storka þjer. Það voru óviðráðanleg atvik, sem leiddu mig þangað.

Hafi jeg sagt eitthvað, sem særði þig, þá var það gert í hugsunarleysi. Sannleikurinn er sá, að margsinnis, bæði á nóttu og degi, kasta jeg mjer í huganum, grátandi í faðm þinn.

Heldurðu að jeg geti á svipstundu gleymt, að þú ert í mínum augum fegursti, besti og yndislegasti elskhugi heimsins?

Það eru óviðráðanleg og rjettlát örlög, sem stjórna athöfnum mínum í þinn garð, athöfnum sem þjer eru alveg óskiljanlegar. Jeg veit, að nú og eftirleiðis álitur þú sjálfan djöfulinn meinlausan viðvaning í samanburði við mig.

Sennilega hefir þú alveg rjett fyrir þjer.

Með innilegu þakklæti fyrir hinar óviðjafnanlegu ástarstundir.

Þinn einlægur.

Sú jafnvægiskúnst sem Þórður ástundar í bréfaskiptum sínum við Elías þennan vetur og næstu ár uns hann hefur náð því markmiði að gera hann að „einkaritara“ sínum, samsvarar tímalausri viðleitni karlkynsins að

komast í erótískar stellingar gagnvart kvenkyninu. Bréf Þórðar sýna þennan framgang einmitt svo vel sem þau gera fyrir það að þau eru frá samkynhneigðum manni. Vægur sadismi vegur salt við verndar- og eignarvilja. List Þórðar kemur einmitt fram í því hversu vel honum tekst að halda jafnvægi á mörkum sársauka og unaðar. Honum hafði verið fengið vald leiðbeinandans yfir lærisveini sínum átta ára gömlum, Elíasi, og sambandið haldist órofið á unglingsárum pilsins, einkum fyrir áhuga Elíasar á tónlist sem hann sótti sér fræðslu um til Þórðar, bæði meðan amma hans var á lífi og eftir að hann var farinn að búa einn. Elías átti margar unaðsstundir við fóninn ásamt Þórði í herbergi hans í bakhúsinu við Freyjugötu. Erótík lá í loftinu, t.d. hafði Þórður uppi hæpnar myndir á veggjum og lofti herbergisins, en ekkert var aðhafst umfram það sem gerist í skiptum uppalanda og lærisveins við venjulegar aðstæður. Þórður þorði ekki fyrir ömmu hans, svaraði hann Elíasi seinna sem spurði hann hvers vegna hann hefði ekki verið á gengari við sig en hann reyndist þegar hann var barn og unglingur. Eftir lát Guðrúnar var allt fallið í fastar skorður í milli þeirra Þórðar. Ekkert frekar gerðist umfram venjuleg samskipti náninna manna fyrr en Elías leitaði til Þórðar hálfþrítugur fyrir eigið frumkvæði um leiðsögn og öryggi í kynlífsmálum sérþarfamanns, þá orðinn reyndur í þeim sökum eftir dvölinu í London og hafði eignast ástvin af eigin kyni. Þórður tók honum opnum örmum.

En það var ekki í upplagi Þórðar að gefa án þess að þiggja nokkuð í staðinn.

Meistarinn

Erótískt samband meistara og lærisveins var fyrir tíma kristninnar algengt einkenni frummenninga víða á byggðu bóli, – og Þórður Sigtryggsson bjó yfir allgóðri þekkingu á fyrri tíða siðvenjum Grikkja, Rómverja, Japana, auk annarra fornþjóða, sem hann hélt að lærisveinum sínum. Einkum þá á erótískri háttsemi sem var til þess fallin að ögra siðvenjum samlanda hans. Hann sló um sig meðal listafólks í Unuhúsi og á öðrum stöðum með yfirlýsingum um ástarsambönd sín við ólögráða unglunga og jafnvel börn niður í níu ára aldur (sjá m.a. ævisöguna). Ekki er að sjá að slík fádæmi hafi haft nokkrar eftirfylgjur fyrir hann lifandi eða dauðan. Í upphafi funda hans, Elíasar og Sturlu um og eftir áramótin 1950 gaf hann Elíasi ritsafnið *Eastern Love* og á næstu vikum fleiri virðulegar bækur að öllum frágangi svipaðs efnis, sem hann sjálfur hafði í miklum metum. Ekki fer milli mála af þeim bókum og öðrum heimildum fram á okkar daga, að pederastry, sveinaást, var stunduð meðal suðlægari þjóða, Grikkja og í löndum múslíma við Miðjarðarhaf og á breiðu belti allt austur að Kyrrahafi, sem landfræðingurinn Richard

Burton áleit sig hafa ástæðu til að kenna við þessa siði og með þessu gríska orði. Árið 2009 var tekin saman af breskum hermálayfirvöldum skýrsla í Afganistan um kynlífssiði heimamanna eftir að uppskált varð um kynferðissambönd pilta og eldri karlmanna í þeim mæli að ekki þótti við unandi. Niðurstaðan varð, að þótt ólögmat væru þar í landi væri hefð fyrir slíkum samböndum meðal innfæddra, misáberandi eftir landshlutum. Sama um svo fjarlægjar þjóðir sem indjána Suður- og Mið-Ameríku.

Ætla má að siðvenjur grískumælandi þjóða, svo sem Kítverja á 6. öld fyrir Krist, hafi einkum verið meðal efnis þeirra fyrirlestra sem Þórður hélt yfir þeim félögum veturinn 1950-'51 á fundum þeirra í bakhúsinu við Freyjugötu og á Skólavörðustíg 19, heimili Elíasar þennan vetur. Sama um aðra unga menn sem til hans leituðu. Í dagbókinni fyrir þetta tímabil notar Elías oft orðin “merkileg” og “stórfróðleg” um innlegg Þórðar í fundi þeirra þriggja þennan vetur, Sturlu, hans og Þórðar.

Heimspekingurinn Sókrates mat slík sambönd mikils. Platon áleit sveinaást vinna gegn harðstjórn og feðraveldi og þar með stuðla að framgangi lýðræðis af því tagi sem hann hafði í metum. Rökin voru þau, að erótískt samband milli meistara (erastes) og ástsveins (pederasts) væri sterkara en böndin milli þegns og harðstjóra eins og að öllum jafnaði gildir um ástir milli kynjanna. Í einu rita sinna hefur heimspekingurinn Apeneus eftir sagnfræðingnum Hieronymusi að samkynhneigðir

nemendur heimspekinga og annarra lærimeistara hafi hrundið mörgum harðstjóranum með náinni samvinnu sín í milli, og nefnir hann dæmi. Og fylgdi svo framganga lýðræðis og borgarmenningar, segir sami slíkum samböndum til stuðnings. Sá raunsæi Aristoteles hélt því hins vegar fram að krítverskir löggjafar, sem mest mæltu með sveinaástum fyrir hans tíð, hefðu gert það framar öðru til að draga úr líkum á offjölgun íbúanna á þessum mótstað manna af mörgu þjóðerni og siðum, – að norðan bárust áhrif til Krítar frá Grikklandi og Tyrklandi, að austan frá Miðjarðarhafsbotnum og sunnan frá Afríku.

Umfjöllun sinni um þennan þátt grískrar fornmenningar til stuðnings lýsir fræðikonan Marta Nussbaum hinum fullkomna ástsveini, eftir rannsóknir sínar, með eftirgreindum hætti:

Fagur og án áberandi eigin þarfa. Hann er sér vitandi um aðdráttarafl sitt en er allur með hugann við sjálfan sig í samböndum sínum við þá sem að honum laðast. Hann brosir blítt til þess ásthrifna; hann lætur í það skína, að hann meti nokkurs aðdáun, vináttu, og elskusemi aðdáandans. Niðurlútur og undanlátssamur lætur hann elskhuganum eftir að gæla af ástúð við kynfæri sín og andlit ... En allt eins líklegt er, að inni fyrir ríki stolt og fullvissa um eigið ágæti. Þrátt fyrir mikilvægi hans fyrir annan mann er hann sjálfum sér nógur. Hann endurgeldur ekki forvitnina heldur tregðast við ágengninni, sjálfstæðið er líkast því sem goðkynja, og verðleikarnir eru styttnar fremur en lifandi manneskju eða nokkurs annars sem fyrir sjónir ber.

Hin forngrísku takmörk fyrir löggildi kynferðislegs sambands meistara og lærisveins miðuðust við giftingaraldur stúlkna sem meðal Grikkja voru oft miklu yngri en eiginmaðurinn þegar þær gengu í hjúskap. Ólíkt því sem gildi um stúlkurnar voru drengirnir sjálfráðir um félagsskapinn við ástmanninn sem varð að vinna hylli drengsins. Samkomulag ástmanns og meistara við föðurinn einan dugði ekki. Með slíku sambandi við meistaran styrkti fjölskylda pilsins stöðu sína innan hins borgaralega samfélags. Það var jafnvel sumra álit, að mikilvægt væri fyrir mann að hafa á unglingsárum sínum átt marga eldri aðdáendur af eigin kyni sem hefði á einhverju stigi málsins verið í erótísku sambandi við. Að afloknu kynlífssambandi unglingspilsins við sér eldri mann héldust tíðum nán tengsl milli þessara tveggja manna ævilangt þótt ekki væri kynferðislegt, en það gat verið það. Um slíka fullorðna elskendur af sama kyni höfðu Grikkir orðtakið: “Þú getur lyft bolanum ef þú hefur lagt kálfinn.” Myndir á fornminjum, svo sem vösum, staðfesta þessar fullyrðingar.

Í Evrópu bannaði rómverska kirkjan sveinaástir með hótunum um hjól og steglu, en hefur gengið illa allt til þessa dags, þrátt fyrir strangleikann, að bægja burt slíkum freistingum samhliða skírlífisheiti regluþjóna hennar eins og dæmin sanna úr fréttáflutningi þessara ára. Í þeim hópi er reyndar einnig um pedófila að ræða, barnaníðinga, en það eru menn sem ekki setja markið við kynþroska unglunga af sama kyni og þeir eru sjálfir heldur leita á ókynþroska börn. Þórður þreyttist aldrei á

að hamra á því, að hann virti ekki slík mörk.

Úr ævisögu Þórðar:

In questa tomba oscura

Fagri, göfugi og glæsilegi Óttar!

Í meira en fjörutíu ár hefur þú legið „óbættur” í gróf þinni.

Ósköpin í sambandi við dauða X voru um garð gengin, og ég hafði sloppið lifandi úr mestu hættu ævi minnar. Ég var þess fullviss, að þar með væri allri erótík lokið í lífi mínu, því lengra yrði ekki hægt að komast á því sviði.

Þegar ég nokkru síðar hitti þig í fyrsta sinn, sagði ég þér hreinskilnislega: „Ég veit vel, að þú ert fegursti og glæsilegasti ungi maður á öllu Íslandi, en það þýðir ekkert fyrir þig að reyna að keppa við X, – það er algjörlega útilokað að þú náir honum.”

En þú kepptir, og þú sigraðir.

Tilgangurinn með þínu fagra og glæsilega lífi var ekki annar en sá að vera fagur; mikilfenglegt og hádramatískt atriði í lífi mesta nautnamanns veraldarinnar, Þórðar Sigtryggssonar. Það var ekki furða, þó að fólk stæði undrandi yfir þessu, sem enginn vissi, nema ég einn.

„Það er til nokkurs að vera að vitja nafns og láta það enda svona!” sagði gamla frænka Óttars fagra og leit illilega til mín. Kona þessi hafði aldrei fyrr séð mig og hafði ekki minnstu hugmynd um samband mitt við Óttar.

Hvers vegna var hún að koma á heimili heildsalans, á stórhátíðisdegi, þegar aðeins koma nánustu skyldmennni og vinir, til þess eins að tilkynna lát frænda síns?

Elsku Óttar!

Fagri og glæsilegi drengur! Á fyrsta afmælisdegi þínum eftir lát þitt seiddir þú mig að leiði þínu. Ég ætlaði ekki að fara, en alltaf færðist ég nær og nær kirkjugarðinum, þar til ég sá, að mér var ekki undankomu auðið. Móðir þín og systir stóðu grátandi yfir gröf þinni. Í þrengslunum straukst ég fast upp við þær. Það var kynlegt að sjá mann, æðandi um kirkjugarðinn, berandi stóran bókaböggul, en þann dag eignaðist ég facimile-útgáfu af frægu og vinsælu miðaldariti. Bókin var prentuð á sérstaklega gerðan pappír, sem leit út eins og hann væri mörghundruð ára gamall. Tréskurðarmyndir frá miðöldum prýddu bókina, sem var í tveim stórum bindum. Þetta var Der Heiligen Leben und Leiden, miðaldafrásagnir af þessu fólki, sem leið og dó fyrir trúna á Jesú Krist, en þú, elsku Óttar, gekkst í dauðann fyrir mig, til þess að sameinast mér.

Ást mín gat ekki keppt við móðurástina. Ég lét móður þinni eftir forréttindin.

En oft hlustuðum við saman á hið undurfagra sönglag Beethovens In questa tomba oscura.

Nokkrum mánuðum síðar komst mynd af þér með kynlegum hætti upp á vegg hjá mér eina nótt.

Þegar þetta gerðist, hafði ég enga hugmynd um, að vestur á Ísafirði væri þriggja ára drengur, sem ætti eftir að verða mestur, bestur og merkastur allra ástsveina minna.

Tál

Þórður tók upp á því að gefa Elíasi bækur í framhaldi af því að Elías gaf honum eintök af nýútkomnum bókum sínum í des. 1950. Bækurnar frá honum voru Gamalt fólk og nýtt og Vögguvísa. Seinna um veturinn skilaði Þórður honum eintökunum sökum ósættis við Elías. Enn seinna óskar hann eftir bókunum aftur. Og lét nótu fylgja:

Viltu gera svo vel að láta mig fá aftur bækurnar, sem jeg kom með til þín síðastliðinn sunnudag. Það er ekki af kynferðislegum ástæðum, að mig langar til að fá þær aftur heldur af aðdáun á ungum, fátækum einstæðingspilti, sem hefir náð þangað sem þú hefir náð.

Sem auðvitað er kynferðisleg ástæða! Elías svarar af þeirri nákvæmni sem honum var töm:

Reykjavík, á langafriðadag 1951 (23.3.)

Þórður Sigtryggsson.

Enda þótt ég reyndi hið gagnstæða, myndi mér aldrei takast annað en vera á vissan hátt fremur hlýtt til þín. Til

Þess hefurðu gefið mér of mikið, – bæði í þeim hlutum sem metnir verða til fjár, og eins í þeirri lífsreynslu, sem hvorki er lögð á vogarskál né hægt að losna undan, hvað sem maður vildi til vinna.

Ég veit, að þú hefur hafzt að í hugsunarleysi. En jafnvel þótt svo hefði ekki verið, myndi ég hafa afsakað þig. Að líkindum muntu þó aðeins hafa eitt til marks um, að hér mæli ég af sannfæringu. Það er: að þú munt aldrei heyra hnjóðsyrði um þig eftir mér.

Varðandi bækurnar:

Þegar ég tók við þeim, komst hvorki móðgun né reiði að í huga mér. Og svo sem engin fögnuður heldur. Mér þótti ekki nema eðlilegt, að þú vildir losa þig við þessar minjar um mig. Það fyrsta sem mér datt í hug, var það, að ég myndi geta selt þær. Ég lét því ekki biða boðanna, heldur skar úr þeim saurbloðin, sem áletranirnar voru á, og reif þau.

Maður á ekki að leika sér að því að slá á þá hönd, sem rétt er fram til sátta. Mig langar heldur ekki til þess. Mér þykir vænt um, að þú vilt þiggja bækurnar aftur. Og spursmál er, hvort þú átt þær ekki, þrátt fyrir allt. Hitt er annað mál, að ég geri ráð fyrir að þú skiljir mig, er ég segi, að ég er ekki beinlínis í skapi til að árita þær að nýju fyrst um sinn. Áritun, sem gerð væri fyrir síðasakir, væri ekki annað en dónaskapur í þinn garð, – dónaskapur, sem þú ættir ekki skilið.

Með þakklæti og ósk um ágæta líðan.

Frá Þórði til Elíasar næsta dag samkvæmt dagsetningu bréfsins:

Reykjavík 24.3. 1951

Elsku Elías.

Jeg er þjer innilega þakklátur fyrir hið ágæta brjef þitt, dagsett í gær.

Þetta sem þú gerðir við bækurnar var hið eina rjetta.

Jeg get ekki með orðum lýst, hvað mjer ljettir við að þessum mesta misskilningi veraldarinnar, frá þinni hálfu – jeg á við aðdáun þína á mjer – skuli vera lokið.

Jeg get heldur ekki með orðum lýst, hve sæll og hamingjusamur jeg er, að eiga við hlið mjer mynd af einum fegursta, yndislegasta og ljúfasta manni jarðarinnar.

Með innilegu þakklæti fyrir yndislegar samverustundir.

Þinn elskandi. (sign)

Kort frá Þórði til Elíasar þessa daga ber með sér að hið stranga föður/lærimeistara hlutverk sem Þórður hefur tekið á sig gagnvart Elíasi nær til þess að hann áskilji sér vald til að meta hverja hann umgangist og hverja ekki:

Kæri vin!

Að Sturlu undanteknum lít jeg á vini þína sem mannlegan óþverra, sem sjerhver siðaður nútímamaður hlýtur að skammast sín fyrir að vita af að sje til, hvað þá umgangast. Ef þú sættir þig við þessa skoðun mína og að jeg haldi henni á lofti, hvar sem er og hvenær sem er, máttu koma til mín 28. mars, annars ekki. Jeg er karlmaður, en þú hefur hvorki gáfur nje krafta til að átta þig á því. Þinn einlægur vinur.

Bréf frá Þórði tíu dögum síðar:

30.3.1951.

Elsku Elías!

Það er best að láta bækurnar eiga sig. Hinar fyrri áritanir – jeg minnst þeirra með gleði og þakklæti – voru gerðar af fullkomnu þekkingarleysi á mjer, eins og reynslan hefir sýnt þjer.

Það væri að vísu fróðlegt, að sjá nýjar áritanir, gerðar af fullri hreinskilni, en þess gerist ekki þörf. Brjef þitt, dagsett á langafrjádag, sýnir mjer greinilega, hvernig þjer er innanbrjósts til mín. Jeg er stórhreifinn af því, sjerstaklega af tveimur fyrstu línunum, sem jeg efast um að eigi sinn líka í heimsbókmenntunum.

Þú getur tæplega skilið, hvílík nautn og sæla það er fyrir mig, að hinn óviðjafnanlega töfrandi, yndislegi og ljúfi Elías Mar skuli vera neyddur til að muna eftir mjer, jafnt á nóttu sem degi.

Örlögin höguðu því þannig, að í gærkveldi fjeck jeg í tvær klukkustundir að horfa á þig og hinar ljúfu líknarhendur þínar.

Jeg hefi komið þannig fram við þig, að jeg vildi helst geta komist hjá því, að verða á vegi þínum, en þar verða atvikin að ráða.

Besta lausnin, fyrir þig, á þessu sambandi okkar, er þessi: að þú lítir á mig sem brjáláðan mann, leiðinlega brjáláðan mann, sem af einhverri bjánalegri tilviljun hefur orðið á vegi þínum.

Jeg væri vel ánægður með þá lausn.

Með bestu óskum.

Þinn elskandi (sign)

Háð Þórðar fer varla framhjá neinum, og óefað ekki Elíasi sem kys að leiða það hjá sér við lestur bréfsins, sennilega af virðingu fyrir manni sem opnað hafði fyrir honum veröld sígildrar tónlistar með mörgu öðru. Þegar Þórður talar um áritanir á bókum Elíasar vefst varla fyrir neinum, að ummælin eru orðin ein, hann meinar ekkert með þeim. Áritanir eru honum óþarfar að svo komnu, segir hann og vísar til orða Elíasar í bréfi á Föstudaginn langa: „Enda þótt ég reyndi hið gagnstæða, myndi mér aldrei takast annað en vera á vissan hátt fremur hlýtt til þín. Til þess hefurðu gefið mér of mikið.” Vanburðir þessara orða leika Þórði í lyndi og hann hefur nú hafið nýjan þátt í viðleitni sinni til að ná fullum tókum á Elíasi. Hann skrifar:

Elsku Elías.

Enginn maður í öllum heiminum skilur eins vel og jeg, hvað þú ert búinn að líða, síðan þú komst af barnsaldri.

Enginn veit eins vel og jeg, hvílík hetja þú ert, að vera ekki fyrir löngu orðinn að drykkjuræfli, eða það sem verra er, að hjónabandsræfli.

Jeg þekki fegurð þína og töfra betur en nokkur annar maður. En jeg veit líka, að þú ert ekki alfullkominn. Það er útilokað að sjómannssonur frá Akranesi geti átt meðfæddar tilhneigingar til æðri menntunar og menningar. Það er heldur ekki nema í erlendum stórborgum, að menn geta lífað sjálfstæðu listrænu, bókmenntalegu og kynferðislegu lúxuslífi.

Það er engin von, að þú getir skilið ástarlíf mitt.

Íslensk skáld þekkja ekki ástina, hafa heldur ekkert við hana að gera. Þau hafa sinn gvöð, sitt brennivín og sína Tyrkjaguddu og það nægir þeim.

Stöðu þinnar vegna, vina þinna og kollega vegna, verður þú að giftast kvenmanni og lifa venjulegu lífi.

Jeg vona, að mjer verði aldrei á að líta niður á þig, þó að þú eigir eftir að lenda í því algengasta og ljelegasta.

Jeg lít heldur ekki niður á þig, þó að þú hafir beðið ósigur í sambandinu við mig. Jeg hefi aldrei ætlast til, að þú hafir krafta og úthald til að kynnast mjer, því síður að þú hefðir þörf fyrir það. Mjer þykir leitt, að þú skulir liggja særður og vonsvikinn eftir sambandið við mig, en það er þinni takmörkuðu þekkingu að kenna. Þú ert ekki fær um að finna neitt gott eða fagurt í fari mínu, eitthvað sem gæti vegið á móti því sem miður fer.

Þegar komið var fram í apríl sama ár fóru óundirrituð skilaboð frá Elíasi til Þórðar. Á miðanum stóð: „Fyrir utan Nýja bíó eru myndir af þremur fermingardrengjum. Efsta myndin er af drengnum á –”

Þórður skildi sendinguna á sinn hátt. Hann svaraði Elíasi þann 27. mánaðarins:

Jeg er háttvirtum nafnlausum sendanda þakklátur fyrir mikilsverðar og vel þegnar upplýsingar og stórhrifinn af þeirri hugkvæmni, háttvísi og smekkvísi, sem birtist í þessari stuttu tilkynningu og öllum frágangi hennar.

Nú hefir Austurstræti, þetta ógeðslegasta götuviðrini veraldarinnar, fengið einhvern tilverurjett í mínum augum. Það er ekki ofsögum sagt af fegurð drengsins.

Nú hefi jeg líka athugað rakarann vel og vandlega, hann er fallegasta bullu-týpa sem jeg hefi sjð hjer á landi. Það væri mikið gefandi fyrir að hafa hann hjá sjer heila nótt.

Á öðrum degi eftir sumardaginn fyrsta, heimsótti jeg foreldra G. Var að forvitnast um, hvort nokkuð hefði síast út frá piltinum um samveru okkar fyrsta sumardag. En allt var í fínasta lagi og mjer tekið ágætlega. G. bauð mjer einum með sjer á ónefndan stað, og þar ljek þessi yndislegi drengur í heila klukkustund fyrir mig prelúdíur eftir J.S.Bach. Eftir því sem rökkrið fjell á, varð yndislegra og yndislegra að vera í návist hans.

Sumir hafa gaman af að skrifa fallegar og skemmtilegar sögur. Aðrir hafa meira gaman af að lifa þær.

Í gærkvöldi, um kl. 10, þegar jeg fór í strató upp Hverfisgötu, var jeg svo hamingjusamur að fá að sjá háttvirtan, þar sem hann, ásamt sinni útvöldu, stóð fyrir utan Bókabúð [ólæsil.] Jeg skal viðurkenna, að jeg fann til, en náði mjer fljótt aftur, því mjer er ekki illa við stúlkuna, öðru nær. Jeg hefi jafnvel óskað eftir, að fá að kynnast henni betur, og að við í sameiningu gætum notið þess besta, sem við þekkjum, t.d. sinn hálf tímann hvort, fram eftir nóttu, en síðan sofið með hann á milli okkar, en að morgni dags sinn stundarfjórðunginn hvort, til hádegis.

Jeg hefi hvorki vanmetið nje vanþakkað þá óviðjafnanlegu blíðu, sem jeg hefi fengið að njóta hjá háttvirtum. En jeg er svo mikill nautnamaður, svo æstur ástríðumaður, að það er útilokað að hann geti lengur fullnægt hinum erotísku og menningarlegu kröfum mínum. Þessar síðarnefndu kröfur gerir maður ekki til almennings, en háttvirtur kemst ekki hjá, að maður geri þær til hans, jafnvel þótt hann sje bara ættaður ofan af Akranesi.

Háttvirtur er ungur maður, sem á ótal leiðir fram undan sjer. Það væri fullkominn bjánaskapur fyrir hann, að fara að binda sig við mann á mínum aldri. Sem betur fer er hin fyrri (ímyndaða) aðdáun hans á mjer komin svo nálægt frostmarki, að hann hlýtur að geta litið á þetta allt með köldu augnaráði.

Jeg hefi hreina og góða samvisku gagnvart háttvirtum, og nýt um ókominn tíma hinnar miklu reynslu, sem jeg hefi haft af sambandi mínu við hann og alls þess góða og fagra sem hann hefir veitt mjer [...]

Fáeinum dögum síðar frá sama til Elíasar:

Reykjavík 1. maí 1951.

Kæri Elías!

Það var annars meira lánið fyrir þig, að fá að kynnst Sturlu Tryggvasyni. Hann er beinlínis afsökun á tilveru þinni. Ef þú ekki ættir hann fyrir vin, hlyti maður að skammast sín fyrir að vita af, að þú værir til.

Svo hræðilega ljelegir eru hinir vinir þínir.

Þinn einlægur.

Þrátt fyrir ámæli reyndist Elías alltaf jafnan bljúgur þegar Þórður átti í hlut. Daginn eftir frá honum til Þórðar:

Reykjavík 2. maí 1951.

Kæri vinur!

Hafi jeg einhverntíma gert eitthvað á hluta þinn, móðgað þig með hlutdrægni minni og sýnt þjer lítilsvirðingu með

Því að reyna að hjálpa þjer til að gleyma mjer, bið jeg þig afsökunar. Hafi jeg ekki verið nógu þakklátur, hlýðinn eða þolinmóður, bið jeg þig sömuleiðis að fyrirgefa mjer það. Mig hefur aldrei langað til að gera þjer eitt eða annað, sem væri móti þínu skapi eða óhagkvæmt fyrir þig. Enda hefur þú fram til þessa ekki átt slíkt skilið, og átt það vonandi ekki eftir. Þú virðist hafa tekið það illa upp fyrir mjer, að jeg sendi þjer nafnlausu tilkynningu. Þegar jeg fer að athuga það nánar, er ekki nema von, að þú skyldir móðgast. Það er ekki kurteisi að senda nafnlaus brjef að fyrra bragði. En tilgangur minn er ekki sá að gera þjer gramt í geði. Þótt þú haldir það kannski, að jeg sje eitthvað reiður út í þig, þá ristir sú reiði ekki dýpra en svo, að mjer fannst það skylda mín að senda þjer tilkynninguna og það var ekki á neinn hátt með illum huga gert. Jeg gerði ráð fyrir því, að þú myndir í mesta lagi brosa af því að hún var nafnlaus, og jafnframt skilja, að jeg var þjer ekki hið minnsta sár. Það eru ekki til þau orð, sem geta haft áhrif á sjálfsálit mitt, hvorki til þess að auka það nje minnka. Mjer þykir leiðinlegt, þegar menn hafa vanálit á mjer eða ofurást. Hvorttveggja er oftast á misskilningi byggt; en jeg fæ ekki við slíku gert. Sjálfur hef jeg aldrei ást eða hatur á fólki. En jeg get verið því þakklátur, ef það hefur sýnt mjer einhverntíma eitthvað gott. Og því gleymi jeg ekki, jafnvel þótt þær sömu persónur breyti um afstöðu gagnvart mjer. Í mínum augum er hver einasta lífvera mikils virði, hvort sem hún misskilur mig eða reynir að sýna mjer óvirðingu. Og hennar vegna sjálfrar þykir mjer vænt um hana, sýni hún mjer eitthvað gott. Og þá gleymi jeg því aldrei.

Kæri Þórður! Afstöðu minni til þín fær ekkert breytt,

a.m.k. ekki til lengdar. Jeg vona, að jeg þurfi ekki að taka það fram, að þú ert ætíð velkominn heim til mín, ef þig langar til. En hinu getur hvorki þú nje jeg gert að, ef jeg er á einhvern hátt öðru vísi en æskilegt er. Þá er best að skella skuldinni á guð.

Þinn einl. (sign.)

Frá Þórði til Elíasar þrem dögum seinna:

7. 5. 1951

Kæri vinur!

Nú er ekki lengur um það að villast, að við sjálfir ráðum ekkert við þetta. Örlögin kasta okkur til og frá, eins og þeim þóknast, og jeg beygi mig undir vilja þeirra, jeg meira að segja elska þau, eins og trúaður maður elskar guð sinn.

Jeg get ekki með orðum lýst hvað jeg er þjer innilega þakklátur fyrir brjef þitt dags. 2. maí, en sem jeg fjekk ekki í hendur fyrr en síðdegis í dag.

Í öllum þessum ósköpum, sem yfir þig hafa gengið frá minni hálfu hefi jeg aldrei hvikað frá þeirri sannfæringu minni, að þú sjert besti og fullkomnasti elskhugi, sem hugsast geti.

Allt þetta ljóta og illa, sem jeg hefi sagt þjer og skrifað, stafar af (sennilega sjúklegr) óbeit minni á umhverfi þínu. Þú hlýtur að vera hættur að taka mark á því, sem jeg segi eða skrifa. En jeg hefi samt þá föstu trú, að þú fyrr eða síðar sannfærist um, að aðdáun mín á þjer er engin uppgerð.

Mjer þykir sárt, ef þú sjerð eftir að hafa eytt í mig svo miklu af ást þinni og vináttu. En jeg fullvissa þig um,

að menn verða aldrei fátækir fyrir þá sök, að hafa gefið öðrum það besta og fegursta sem þeir eiga, jafnvel þótt þiggjandinn sje þess algerlega óverðugur.

Nú fyrst er jeg sorgbitinn og niðursleginn, en beygi mig samt þakklátur undir vilja örlaganna. Þinn einlægur.

Nauðsynlegt er að svo komnu máli að leggja á það áherslu, að greinarmunur er gerður á kynferðislegum afskiptum af börnum undir kynþroskaaldri, og sveinaástum, slíkum afskiptum af unglungi á kynþroskaaldri. Enginn í fjölmennum hóp kynnisfólks Elíasar fyrr og síðar var pedófil í ströngustu merkingu orðsins; a.m.k. ekki svo að væri að vitund hans. Ekki er þó hægt annað en undanskilja Þórð þessari fullyrðingu. Þó njóta verði hann vafans þrátt fyrir stóryrðin, því ekki fékk hann á sig kærú, hvað þá dómsúrskurð um sína daga eins og komið var inn á.

Afbryðisemi

Kynferðissamband Þórðar við fullorðna karlmenn þykir sennilega fæstum tiltökumál í dag sem af fréttu. Vafasamari eru á hinn bóginn sambönd hans við drengi að flestra álitu. Um vin sinn Kristján Helgason í Keflavík segir Þórður í ævisögunni sem ber heitið „Mennt er máttur“, að hann hafi kynnst honum fyrst í júní 1925, og bætir við: „Þótt ég sé ekki einu sinni þess verður að nefna nafn K. H. er það staðreynd að ég kynntist þessum mesta, besta, fegursta, sterkasta, skemmtilegasta, gáfaðasta og trygglyndasta manni veraldar betur en nokkur annar maður. Hann var aðeins átta ára þegar ég kynntist honum.“ Um sama dreng: „Frá tíunda aldursári til sextán ára aldurs vorum við bundnir innilegasta vináttu-, ástar og kynferðissambandi sem sennilega á sér engan sinn líka í heiminum [...] Frá sextánda aldursári hans til dauðadags vorum við bundnir merkilegu og heillaríku vináttusambandi sem var mjög þroskandi fyrir mig[...]“

Árni Bergmann segir í bók sinni Blátt og rautt frá sama Kristjáni á fullorðinsárum þegar Kristján starfaði sem

djassleikari á píanó og varð svo drykkfelldur að leiddi hann til dauða á miðjum aldri. Kristján þessi var sumpart geðugur maður í umgengni, eftir lýsingunni, en viljalítill og hafði afkárlega miklar hugmyndir úr barnæsku um getu sína og vitsmuni. Beint liggur við að lesa úr ummælum hans í bók Árna afgerandi áhrif frá Þórði, þar sem segir af oftrú Kristjáns á eigin málakunnáttu, tónlistarþekkingu og af tilhneigingu hans til slagorða um vitsmuni sína sem mun allt til komið fyrir áhrif frá Þórði svo óspar sem hann var á stóryrðin. Bréf Þórðar til Kristjáns staðfesta þessa ályktun. Svo og Kristjáns til Þórðar.

Kristján var alinn upp af einstæðri móður. Á full-orðinsárnum spilaði hann í atvinnuskyni á böllum og jólaskemmtunum, í fermingarveislum og fyrir Rótaríklúbba, að sögn Árna. Og drakk ótæpilega, einnig eftir að ljóst var hvert stefndi. Um fortíð Kristjáns ritar Árni: „Drjúgur hluti hennar var Þórður.” –

Frásögnum Þórðar sjálfs af barnagirnd sinni, sem Elías færði í letur og einnig liggja fyrir í bréfum hans, er erfitt að ganga fram hjá einum sér. Þær eru hinar ljóðrænustu eins og sú hér að framan vitnar um. Þeim fylgja engar skýringar í ævisögunni enda væri það ólíkt Elíasi sem fullyrti við þann sem hér ritar að haft hefði þau ummæli sem önnur orðrétt eftir Þórði, meira væri ekki um það að segja.

Þórður skrifaði Elíasi í framhaldi af framansögðu:

Kæri Elías!

Það segir sig sjálft, að jeg verð að hafa góða og gilda ástæðu fyrir skilnaði mínum við svo góðan, geðugan, fagran og yndislegan mann sem þig.

Ástæðan er þessi: Þú ert í svo hræðilega ljelegum fjelagskap og sækir svo ógeðslega staði, að jeg sje mjer ekki fært að umgangast þig. Þú hvorki veist nje skilur, að menn hafa alltaf með sjer eitthvað af andrúmslofti þeirra staða sem þeir stöðugt dvelja á.

Það er fyrirgef়anlegt að þú komir á Skálann einu sinni á dag til að sedja hungur þitt. En að þú sækir þangað af ástríðu oft á dag og sitjir þar á hverju kvöldi, langt fram yfir lokunartíma, er alveg ófyrirgef়anlegt. Þegar þú loks kemst heim sofnar þú sæll og glaður innan um tómar og skítugar brennivínsflöskur. Þær virðast vera eini lúxusinn sem þú hefir nautn af að hafa umhverfis þig. Allt sem heitir bókmenntaleg eða listræn menning er þjer óeðlilegt og fjandsamlegt. Jeg tek ekki hátíðlega þótt þú fyrir síða sakir getir þínt þig til að hlusta á síðaða tónlist einn klukkutíma í viku. Að sjá þig umkringdan af bókmenntum og listum, er í raun og veru mesta grín heimsins.

Sem sönnun þess, hve miklar mætur jeg hefi á þjer sem fyrrverandi sexualsambandi, hefi jeg uppi við mynd af þjer í flokki annarra ágættra manna, sem jeg hefi verið svo hamingjusamur að fá að kynnast kynferðislega. Þar eru t.d. myndir af mannum í hrauninu og af N. T.

Sá síðarnefndi er ekki eins fróður og þú, mjög langt frá Chopin-prófil, en hann á ljúfa og kurteisa framkomu, fer vel í rúmi, á stórt stykki, og jeg efast um að nokkur annar karlmaður kyssi eins vel og hann.

En hann vantar menntunina þína og er drykkfelldur,

svo jeg tel víst að þú lítir niður á hann.

Ekki lít jeg niður á þig, þótt þú sjert vínhneigður, því jeg veit að þú getur ekki að því gert. Þú ert kominn út af þannig gerðu fólki, að jeg efast um að þú getir lifað öðru nautnalífi en rónarnir í Hafnarstræti. Samt ertu að mörgu leyti ólíkur þeim. Þú t.d. vilt vinna fyrir þjer og borga skuldir þínar.

Þú skalt samt vara þig á að líta niður á ofdrykkjumenn. Það getur hent þig sjálfan að lenda í því með miður heppi-
legum afleiðingum.

Jeg efast um að nokkur maður í heimi tali eins ógætilega um menn og málefni og jeg geri. Samt get jeg ekki stillt mig um að minna þig á, að þú talaðir bæði heimskulega og ógætilega þegar við, síðastliðinn vetur, vorum staddir fyrir utan Skólavörðustíg 19. Þú sagðir: „Jeg veit vel, að það fá ljelegri menn en jeg að koma til þín.“ Þú varaðir þig ekki á, að hjarlægir menn geta haft betri heyrn en þig grunar.

Síðastliðinn vetur skrifaði jeg þjer álit mitt á kollegum þínum (fábjárar, analfabetar etc) og þú sagðist vera mjer sammála. Síðan hefi jeg (eins og þú veist) komist að raun um að þessi grey sjeu að minnsta kosti hundrað sinnum ljelegri en þar er gert ráð fyrir. Nú veistu sjálfur, að þig vantar gáfur, krafta og karlmennsku til að geta haldið áfram kynferðissambandi við mig. Hvernig ættir þú, ungur íslenskur rithöfundur, að geta áttað þig á manni, sem getur talað um eitthvað annað en brennivín og skækjur? [...]

Í maí þetta vor, 1951, skrifar Þórður Elíasi gagnort bréf sem vitnar um sinnaskipti og kann þá að mega rekja

þau til þess að Þórði hafi borist til eyrna að framundan var för Elíasar á Ungmennafestivalið í Berlín, því þrátt fyrir allt stóryrðafárið var Þórður afar snobbaður:

Kæri vinur!

Nú er jeg gagntekinn af einni hugsun, sem jeg reyni að framkvæma eins fljótt og jeg get: Að kaupa og lesa vel bækur mannsins, sem er svo mikill og sterkur, að hann virðist geta þolað allt.

Nú er ekki lengur eingöngu um kynferðislega aðdáun mína að ræða.

Með bestu óskum.

Þinn einlægur. (sign)

Engin bréf bárust frá Þórði þar til 22. okt. þetta ár. Þá ritar hann bréf af gefnu tilefni og er enn við sama heygardshornið:

Kæri, Elías!

Þú óskaðir eftir að fá brjef frá mjer. Hjer færðu ósk þína uppfyllta.

Mjer dettur ekki í hug að efast um að sú sjert – eins og þú nýlega varst að miklast af – kominn út af menntamönnum alla leið frá Adam sáluga. En jeg efast um, að á meðal forfedra þinna finnist einn einasti menntaður maður.

Þessi grey hafa sennilega verið algengustu fábjárnar, sem lögðu trúnað á jómfrúrfæðingu, upprisu, himnaför, og þessar truntur sem þú átt fyrir móður og móðurömmu.

Þjer er náttúrlega ekki kunnugt um – jeg veit satt að segja ekki hvort þjer er kunnugt um nokkurn skapaðan

hlut, enda ertu í svo ljelegum fjelagsskap, að þú þarft ekkert að vita, þekkja eða skilja – Jeg veit ekki hvort þjer er kunnugt um, að menn hafa rjett til að fyrirliða látið fólk vegna mjög ljelegra afkomenda þess.

Þú ert að miklast af, að þú viljir kynnast allskonar fólk, en þú hefir aldrei haft tilhneingingu til að kynnast öðru en því allra ljelegasta, enda hefir þú ekki ráð á öðru, nema þennan stutta tíma, sem jeg sýndi þjer þann heiður að nota þig kynferðislega.

En þú hefir, asninn þinn – nú verð jeg að biðja alla ferfætta asna fyrirgefningar – enga hugmynd um, að í bókmenntum og listum má finna milljónir af bráðlifandi fólk. En þú hangir ár eftir ár yfir dauðum skepnum á ljelegustu knæpum Reykjavíkur, en þú ert ekki fær um að innblása lífi í eina einustu þeirra [...]

Vorið eftir skrifar Þórður:

Reykjavík 25. maí 1952.

[...] Pilturinn sem þú færðir mjer um daginn, er ekki ólaglegur og jafnvel frekar gáfulegur en hitt. En hann vantar sexappeal. Ungur maður, sem reykir pípu, verkar kynferðislega fráhrindandi á mig. Hann er sennilega kominn út af svipuðu fólk og þú, svo það er algerlega útilokað að hann geti átt vott af tilhneingingu til æðri menntunar eða menningar. Hann er auðvitað sama fíflíð og þú varst á hans aldri, svo þú ættir að veita honum samskonar uppeldi og þú hefur fengið.

Fyrst af öllu skaltu láta hann ganga í stúku, eina fjelagskapinn sem þú hefur orðið hrifinn af. Síðan skaltu koma honum í samband við Magnús Storm, því til hans

sóttir þú alla þína menntun. Síðast en ekki síst, skaltu koma honum í kynni við sjálfan Hallgrím Pjetursson vorra tíma, trúarskáldið mikla, Sigfús Eliasson. Hann samsvarar nákvæmlega Áslaugu í Baðhúsinu, en hún var eina konan sem þú hefur orðið hrifinn af. Emil er góður skólanemandi. En maður, sem lætur sjer nægja skólamenntun, er ekki mikils virði í mínum augum. Eftir nokkur ár er hann orðinn banalasti banalitetet og endar sennilega sem læknisbytta, eða eitthvað þessháttar, sem enginn siðaður maður getur lagt sig niður við að þekkja.

Jeg get ekki hugsað mjer aumara og vesælla menningar-fyrirbrigði en íslenskan menntamann. Það er álitid mesta hneyksli í menningarsögu 20. aldarinnar – mesta óvirðing sem siðuðum manni hefur verið sýnd á 20. öldinni – þegar Páll Ísólffsson kynnti fyrir mjer einn af kennurunum við Háskóla Íslands, einhvern hinummegin-fábjana af líku tagi og Haraldur Níelsson var.

Nú á dögum verður maður að heimta af mennta-mönnum, að þeir sjeu eitthvað ósköp lítið skárri en Vísi-Gísli, Brynjólfur Sveinsson og fjósakerlingar 19. aldarinnar. Hjer á landi er nóg til af ósnertum drengjum og ferskum unglungum svo mjer er alveg óskiljanlegt hvers vegna þú ert að draga til mín útlifaðan unglung, sem eignast árlega einn eða fleiri krakka og er orðinn gulur og skorpinn af tóbaksreykingum.

Hafi mjer, í brjefum mínum til þín og annarra, einhvern tíma orðið það á, að tala um þig með lítilsvirðingu, þá erum við nú, eftir að þú hefur framið þessa ógeðslegu smekkleysu og sýnt mjer þessa miklu óvirðingu, algerlega kvittir.

Jeg hef kynnst þjer og töfrum þínum betur en nokkur

annar maður. En þú verður að fara að skilja, að þú átt ekki
lengur rjett til að heimsækja mig og umgangast mig.

Með þakklæti og bestu óskum.

Einkaritarinn

Afmæliskveðja Þórðar Sigtryggssonar til vinkonunnar, Jarþrúðar Jónsdóttur, frænku Elíasar, vitnar um demoníska tvöfeldni Þórðar:

Reykjavík 15. apríl 1956.

Kæra Jarþrúður!

Hjartanlega óska jeg þjer til hamingju á 84. afmælisdegi þínum.

Lengi hafði jeg hlakkað til að heimsækja þig á þessum merkisdegi og njóta hinnar alkunnu gestrisni þinnar, sem jeg um áratugi hef verið svo hamingjusamur að kynnast betur en flestir aðrir.

Maðurinn þenkir, en Guð ræður, og jeg beygi mig í auðmýkt undir hans náðarvilja.

Jeg bið þinn góða og guðhrædda frænda, Elías Mar, að færa þjer línur þessar. Jeg veit að þú tekur vel á móti honum, og vona að hann verði eins heppinn og jeg hef oft verið, að hitta hjá þjer sannkristna menn, sem fara með Guðs heilaga orð, og að hann megí höndum taka hjá þeim Dýrð Dýrðarinnar, eins og oft hefur hent mig.

Svo kveð jeg þig í Jesú blessaða nafni og bið engla Guðs að vaka yfir þjer um tíma og eilífð.

Þinn einlægur.

Í ársbyrjun 1957 hafði margt andstreymið mætt Elíasi frá því hann fór út í atvinnumennsku sem rithöfundur áratug áður eða þar um bil, mótlæti í útgáfumálunum, fjárkröggur sem ekki varð séð fyrir endann á, og vinurinn Bergur sestur að í fjarlægju landi. Það kom í hlut Þórðar að kenna honum að sættast á niðurlægingu sína og afbrigði. Eftirfarandi bréf Elíasar sýnir að Þórði hafði tekist vel til þegar hér var komið:

Reykjavík, aðfaranótt 17. okt. 1957.

Kæri vinur!

Ég þakka þér mjög vel þitt ágæta bréf, sem lýsir mikilli hugsunarsemi og tryggð í minn garð. Satt að segja varð ég smeykur, þegar ég sá það, – því ég átti í rauninni skilið að fá skammabréf. Þegar þú komst sl. laugardag voru viðtökur af minni hálfu nefnilega engar, og á því ætti ég að biðja þig afsökunar. Hins vegar var ég mjög lasinn þá, eins og þú sást; sú er ástæðan. Ég vona, að mér gefist tækifæri til að reyna að bæta fyrir það síðar.

Heilsa mín er nú miklu betri, þótt ég sé ekki alveg jafn góður. Ég fæ hjartslátt, stöku sinnum, og er óvenju lystarlaus. Aftur á móti veit ég, að mér muni batna. Hafðu því engar áhyggjur af mér fyrst um sinn. Og eins og ég sagði um daginn: hafðu engar áhyggjur af því, að þú truflir mig þótt þú komir á hvaða tíma sem er. Það er aðeins eitt sem mér leiðist varðandi heimsóknir þínar: að ég get aldrei tekið nógu vel á móti þér. –

Ég hef svo sem engar fréttir að segja þér. En ekki get

ég að því gert, þótt hugur minn hvarfli á þessari stundu suður til Barcelona. Þar er klukkan nú á þriðja tímanum, og Guðbergur Bergsson, sem varð 25 ára í gær, er sjálfsagt að halda upp á afmælið með nýja elskhuganum. Ég óska þeim báðum alls góðs, en samt er í mér einhver tregi, sem ég ræð ekki við. Bergur hefur reynst einhver stærsta blekking lífs míns. En hann er líka mjög falleg blekking – og heldur áfram að vera það, endaþótt augu manns hafi opnast fyrir löngu. Það er furðulegt, hvað maður getur átt bágnt með að setta sig við sannleikann í hlutunum. Manni tekst það yfirleitt aldrei til fulls – fyrr en maður hefur fundið nýja blekkingu.

Kærar kveðjur. (sign)

4. jan. 1958.

Kæri Elías!

Gleðilegt nýtt ár, þökk fyrir liðnu árin og innilegt þakklæti fyrir alúð þína, vandvirkni og samviskusemi í einkaritarastarfinu.

Því miður gat jeg ekki heimsótt þig aftur þegar jeg kom frá Keflavík ...

Ekki veit jeg hvort jeg get komið því við, að líta inn til þín síðari hluta dagsins á morgun, 5. jan, en jeg vona fastlega að geta komið að morgni þess 12.

Þórður var heimilismaður á heilsuhælinu Reykjalundi '57-'65 og vann þar fyrir dvöl sinni. Þann 8.3.1958 býður Elías honum á fagnað Rithöfundafélags Íslands á Hlégarði í Mosfellssveit, í nágrenni við heilsuhælið. Elías var þá stjórnarmaður félagsins. Þórður svarar:

Kæri vinur!

Fyrst og fremst þakka jeg þjer þína ágætu og vel heppnuðu heimsókn sunnudaginn 2. mars. Hún stóð bara allt of stutt.

Þá þakka jeg þjer engu síður brjef þitt 4. mars og hið mjög svo heiðrandi boð, sem jeg mjer til mikilla leiðinda ekki gat þegið.

Þarna hefur fullkomin vanþekking á högum mínum hent þig, en hvernig ætti annað að vera mögulegt?

En jeg hef bara gaman af þeirri vanþekkingu og er vongóður um að hún haldist um alla tíma.

En mikið er það fagurt og aðdánarlegt, að vita höfunda Gerplu og Vögguvísu vera svo lítilláta að taka þátt í veislu með andlegum erfingjum Guðmundar sáluga Friðjónssonar og öðrum þessháttar. Þetta eru svo hreinræktaðir fábjárar, að það er ekki einu sinni hægt að segja smáfyndni, hvað þá eitt orð af viti í nærveru þeirra.

Vonandi að þú hafir fengið símskeyti mitt 6. mars?

Hlakka til að sjá þig.

Þinn vinur.

Samskipti þeirra Þórðar og Elíasar eru komin í fastar skorður:

23. apríl 1958.

Elsku drengurinn minn!

Gleðilegt sumar, þökk fyrir veturinn og innilegt þakklæti fyrir þitt ágæta brjef, dagsett aðfaranótt 14. apríl. Jeg er upp með mjer að eiga slíka gersemi. Allur frágangur

brjefsins ber vott um trúðmennsku og snyrtimennsku brjefritarans.

Þrátt fyrir Hinar miklu fjarlægðir ertu miklu skyldari mjer en þú sjálfur hefur hugmynd um. En eins og jeg oft hef sagt, getur enginn að því gert hvað hann á fyrir skyldfólk, svo þú skalt ekki taka það nærri þjer.

Mjer finnst tilveran afar fróðleg, jafnt í mótlæti sem meðlæti, svo það er fróðlegt fyrir mig að mæta því mikla mótlæti, að missa besta einkaritari veraldarinnar.

...

Jeg fullvissa þig um, að jeg kann vel að meta allt þitt mikla dekur við mig, og mun til æviloka minnast þess með gleði og þakklæti.

Elías svaraði Þórði strax með bréfi og er lítillátur:

Reykjavík, á fyrsta sumardeggi 1958.

Kæri vinur!

Um leið og ég tek undir sumarkveðju þína, þakka ég þér í heild það elskulega bréf, sem þú skrifaðir mér á afmælisdegi Cervantes, Shakespeares og Halldórs Laxness. – Ég er bréfi þínu alltof sammála til að hafa mörg orð þar um. Aðeins vil ég leiðrétta einn misskilning. Ef þú átt við mig, þar sem þú talar um „besta einkaritari veraldarinnar“, þá veit ég ekki til þess, að þú hafir misst þann einkaritari. Hafi eitthvað gefið tilefni til slíkrar grunsemdar í fyrra bréfi mínu, þá eru það mistök af minni hálfu, sem ég biðst afsökunar á. – Slíkt privilegium sem það að fá að vera einkaritari eins sérstæðasta skrifbents Íslendinga fyrr og síðar er meira virði en svo, að ég kasti því frá mér ótilneyddur.

Bréf mitt til þín er fyrst og fremst stílfæfing; að vísu mjög djörf (eins og hún hlaut að vera – í anda meistarans). En þeim mun fegnari er ég, að þú kunnir að taka stílfæfingunni með viðeigandi umburðarlyndi.

Hvort sem þér líkar betur eða verr, mun afstaða mín til þín ekki breytast héðan af. Þeim mönnum sem maður einusinni hefur fengið ást á, þótt ekki sé hún fyrst og fremst erótísk, getur maður ekki gleymt. Og maður getur ekki útilokað þá úr hugarheimi sínum eða velt þeim úr þeim sessi, sem þeir eiga heimtingu á að skipa. Annað mál er það, – að ef þú vildir losna við mig, sem einkaritara, get ég ekkert sagt. Þitt er valið. Ég vona, að ég myndi taka því með viðeigandi stillingu.

Þórður svarar:

30. 4. 1958.

Kæri vinur!

Innilegt þakklæti fyrir þitt ágæta brjef, dags. sumardaginn fyrsta.

Það gleður mig að mega halda áfram hinu þýðingarmikla sambandi mínu við þig.

Jeg fer sjaldan til Reykjavíkur, svo þig þarf ekki að undra þótt það dragist eitthvað að heimsækja þig.

...

Nýlega kom hingað í heimsókn feitlaginn ungur maður, með svo heimskulegt útlit, að jeg taldi víst að hann væri læknissonur eða eitthvað þessháttar. En þetta var þá frægasti blaðamaður Íslands, Agnar Bogason.

Kærar kveðjur.

Þórður skrifar Elíasi í tilefni af útgáfu ritlings Elíasar, Saman lagt spott og speki, um samskipti þeirra Þórðar, sem Ragnar hefur, þegar hér er komið, áætlað að gefa út í tilefni af sjötugsafmæli Þórðar:

14.1.1959.

Kæri vinur.

Innilegt þakklæti fyrir þitt stutta, en vingjarnlega brjef, dags. 6. jan., og skjóta afgreiðslu allra mála.

Jeg hef margoft harmað það, að annar eins ágætismaður og þú ert skuli vera neyddur til að þekkja mig og umgangast. Jeg dái mjög úthald þitt og stillingu.

Örlögin verða ekki umflúin, en ef við tökum þeim vel, reynast þau okkur vel. Það lítur út fyrir, að þinn mikli þjáningabróðir, Ragnar Jónsson, hafi sætt sig við hin grimmu örlög, en hve lengi?

Kær kveðja.

Þinn vinur.

Þann 6. sept. 1962 hrósar Þórður Elíasi eftir upplestur. Langlíklegast er að um sé að ræða sögu Elíasar, Gestur á nýársnótt, sem hann ritaði um þetta leyti og tileinkaði Þórði:

Kæri vinur!

Jeg er orðlaus af undrun eftir þennan bókmenntalega stórviðburð, sem jeg varð aðnjótandi hjá þjer í gær.

Engin orð fá tjáð þjer þakklæti mitt.

En jeg er sólginn í að fá aftur og aftur að lesa hvert ein-

asta orð í þessu meistaraverki þínu.

Hlakka til að sjá þig.

Þinn vinur.

Frá Elíasi sem er að því kominn að ljúka við uppskrift ævisögunnar:

Rvk. 30.7.1964.

Kæri vinur!

Loksins sendi ég þér fáeinar línur og svo síðasta kaflann. Mikið er ég þér þakklátur fyrir alla fyrirhöfn þína mín vegna, ekki síst er þú komst í bæinn á afmælinu mínu og færðir mér stórhöfðinglega gjöf. Ég skammast mín næstum fyrir að taka við henni, því ég á hana ekki skilið. Samt get ég glatt þig með að segja þér, að peningarnir áttu sinn þátt í að bjarga víxlinum, sem ég varð að borga í fyrradag. Ragnar hefur engu svarað bréfum mínum. Hann lét ekki einusinni svo lítið að þiggja að koma heim til mín þ. 22., en ég lét liggja fyrir honum skilaboð í tæka tíð. Þetta er þó maður sem ég á hjá um 18 þúsund krónur. Ekki veit ég, hvort ég get komið á sunnudaginn, en ég kem ef ég mögulega get.

Kveð þig svo, með þakklæti fyrir allar þínar gjafir, fyrr og síðar. Þinn (sign).

Þórður andaðist á Landakotsspítala í júnílok 1965 eftir stutta legu þar og hafði þá farið mikið aftur líkamlega, var enn andlega skýr, en átti örðugt með tal og var ófær um gang. Yfirlýsing hans, krotuð með blýanti á hvítan umbúðapappír er tekin fyrir andlátsorð

hans. Yfirskriftin er Finale og á blaðið er skrifað með óstyrkri hendi:

Þegar hinn fagri og töfrandi N. N. var tíu ára gamall sendi hann mjer svohljóðandi brjef:

Þórður!

Þjer þykir vænna um Chopin en mig!

Þegar hann var tólf ára gamall talaði hann í afbrýðisemis-kasti um að drepa einn af nemendum mínum, jafnaldra sinn.

Íslenskir drengir eru farnir að skilja mannlegt tilfinningalíf.

Þessi orð notaði Elías óbreytt sem lokakafli ævisögunnar. Hann lét taka ljósmyndir af Þórði á líkbörunum. Skeggjuð, velsnyrt ásjónan ber fríðleika heilags manns. Elías varð við beiðni Þórðar um að skilja Gerplu Halldórs Laxness eftir opna á brjóst hans í kistunni þegar henni væri lokað. Aldrei mátti orði halla á Þórð í áheyrn Elíasar svo honum rynni ekki í skap sem annars var stöðuglyndur maður.

Vinur Elíasar, Sigfús Daðason ljóðskáld, las ævisögu Þórðar fljótlega eftir að Elías lauk við að skrásetja hana og sagði við það tækifæri að ekki væri hæf til útgáfu í fyrirsjáanlegri framtíð, en 100 manns þyrftu að lesa hana sjálfum sér og þjóðinni til gagns. Þann 21. feb. 1981 skrifaði Elías í dagbókina um vin sinn Sigfús Daðason sem þá var tekinn að reka bókaútgáfuna Ljóðhús á eigin vegum:

Sigfús Daðason hringir og vill fá minningar Þórðar Sigtryggssonar til útgáfu. Ég er mjög mótfallinn því vegna níðs og ósanninda um fólk, lífs og liðið, í því riti.

Víku seinna, 28. febrúar 1981:

Einar Laxness skilar ævisögu Þórðar Sigtryggssonar. Við erum sammála um það, að verkið sé ekki birtingarhæft.

Nú nærri hálfri öld eftir að Elías lauk verki sínu er full ástæða til útgáfu ævisögunnar, þrátt fyrir ummæli hans. Þótt sagan beri með sér að vera einkum stráksskapur Þórðar, eru áhrif hennar á bókmenntasögu aldarinnar óumdeilanleg.

Eftirmál

Þann 20. nóvember 1970 heimsótti Málfríður Einarsdóttir Elías Mar – kl. 20-21 skv. dagbók hans – og færði honum „til geymslu allstóran pappakassa frá Þórði Sigtryggssyni sem hún hafði tekið að sér að varðveita nokkrum dögum fyrir lát Þórðar.” (Db. 1970.) Kassinn er nú í vörslu Landsbókasafnsins meðal gagna Þórðar og er enn með sömu ummerkjum og þegar hann kom í fóru Elíasar þennan dag fyrir fjörtíu árum. Meðal margra annarra persónulegra muna, svo sem úrklippusafns Þórðar, eru í kassanum frá Málfríði varðveittir um tveir tugir lítilla umslaga fyrir nafnspjöld. Á hvert og eitt er krotað með penna fangamark ásamt tímasetningu, meðal annarra: „E. M. 23.1.51” Flest umslögin eru enn fest aftur með límbandi. Nokkur hafa verið opnuð, þar á meðal það sem merkt er Elíasi. Á rauð skammhárin í umslaginu slær enn gullinni bliku. Þórður lærði þessa leið til staðfestingar á unnum sigri af kvennagullinu Casanova.

Ári áður en Elías tók við kassanum af Málfríði fór hann með fjóra bréfabunka heim frá þessari sömu vinkonu

sinni „sem enn er óvíst hvernig verður ráðstafað til geymslu í framtíðinni,” segir í dagbókinni. Sex árum eftir lát Þórðar, 1972, ritar Elías í sömu heimild: „Opna um kvöldið bréfapakka Þ.S. er ég hef geymt lengi; les í bréfunum langt fram á nótt, en þau eru aðallega til Kristjáns Helgasonar frá Þórði o.fl.”

Bréfaskipti þeirra Kristjáns Helgasonar, skjólstæðings Þórðar í Keflavík, innihalda með öðru rætnar og ómaklegar fullyrðingar beggja um Elías, kannski helst fyrir afbrýðisemi Kristjáns, og Þórði er dillað. Öllum gögnum Þórðar, sem Elías hafði undir höndum, ráðstafaði hann til Landsbókasafnsins, þ.á m. þeim bréfum Þórðar sem komu aftur í vörslu Þórðar sjálfs úr hendi ekkju Kristjáns eftir lát manns hennar.

Á þeim tíma sem Elías opnaði bréfin afritaði hann ævisöguna fyrir Laxness. Eftir því sem helst er útlit fyrir er eftirritið orðrétt eftir haft, nema hann fækkaði talsvert kommum. Hvort sem það hafi verið viljaverk hans eða ekki, er útlit fyrir að Elías hafi með skrásetningu ævisögunnar eftir Þórði, sem kunni ekki á ritvél, opnað tveim helstu áhrifamönnum íslenskra bókmennta á síðari hluta 20. aldar leið til endurnýjunar höfundarskapar síns, þeim Guðbergi og Laxness. En það er önnur saga.

